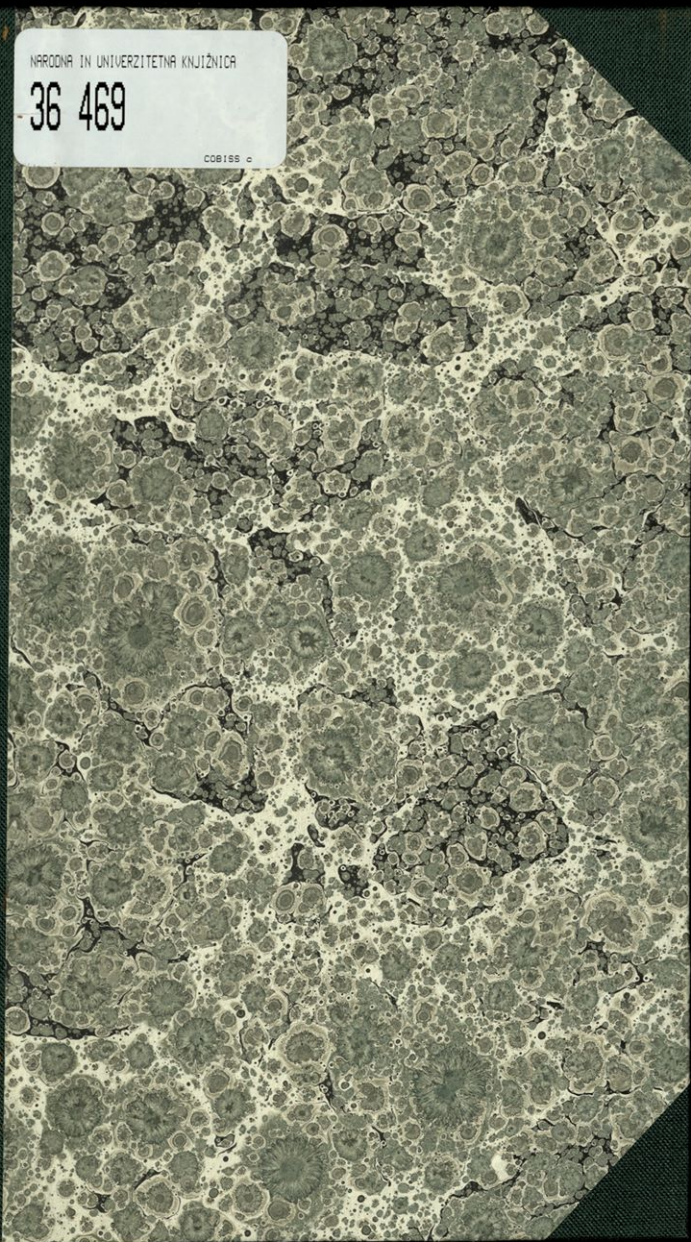

NRADNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

36 469

COBISS c

36469, VII, E, r.

36469, VII, E, c

cart.

O pouku slovenskega jezika.

Njega dosedanje smeri in bodoča naloga.

Spisal

dr. Fr. Ilešič,

c. kr. profesor.

Na svetlo dala

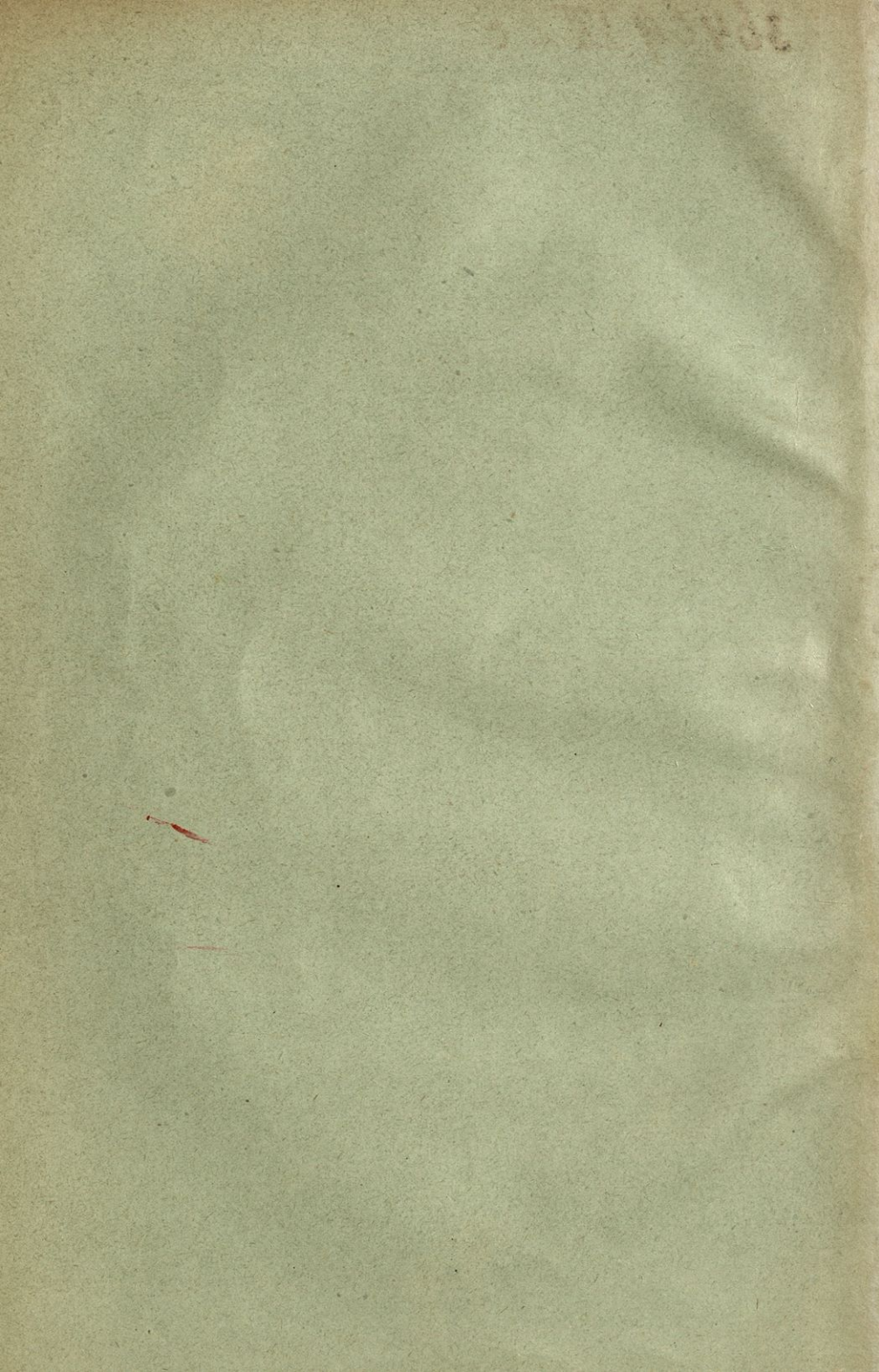
»Slovenska Šolska Matica« v Ljubljani.

V Ljubljani.

Natisnil A. Slatnar v Kamniku.

1902.

*Licejski knjižnica gu
Ljanski
Ilešič*

O pouku slovenskega jezika.

Njega dosedanje smeri in bodoča naloga.

Spisal

dr. Fr. Ilešič,
c. kr. profesor.

Na svetlo dala

„Slovenska Šolska Matica“ v Ljubljani.

V Ljubljani.

Natisnil A. Slatnar v Kamniku.

1902.

Vsebina.

	Stran
Kazalo stvari in imen	III
Predgovor	VII
Uvod	1
I. Pisanje in branje	6
II. Berivo,	
a) ljudskošolsko	23
b) srednješolsko	37
III. Povest književnosti	41
IV. Slovniski pouk,	
a) v ljudski šoli	50
b) v srednji šoli	56
Smoter in snov slovniskega pouka	63
V. Slovensčina kot slovansko narečje.	
§ 1. Protestantizem (humanizem)	68
§ 2. Prosvetljenost, filozofija, sistem	70
§ 3. Romantika in ilirizem	73
§ 4. „Staroslovenska“ doba	76
§ 5. Zgodovinski posnetek	79
Teze	82
Literarne opombe.	
1.) Tisk in založništvo naših šolskih knjig	83
2.) Slovniska terminologija	87
3.) Prva slovenska metodika	89
4.) Pregled po stari hrvaški (glagolski) in srbski (cirilski) šolski književnosti	93
5.) Manjše opombe	100
(O metodi pisanja in o lepopisju)	118

030016548

Kazalo stvari in imen.

A.

Abeceda, najstarejša slovenska 2,
„živa“ 3, 21, 108; imena slovenskih
abecednikov 6, 11; najstarejši
nemški abecednik 7.
Adelung 71.
Alasia 57.
Alfred Veliki 3.
Analitiško-sintetiška metoda
pisanja 118 sl.
Aškrc 80.

B.

Basedow 96.
Bazilij Veliki 2.
Benediktinski samostani 2.
Berivo ljudskošolsko 23 (moralizirajoče 25, 77, realistiško 28, netendenčno 28, nabožno 35, zabavno 35); srednješolsko 36; iztočno 97—99.
Berlogar 57.
Bezjak dr. 62*.
Bežek 61, 80.
Bleiweis, njegova berila 36 sl., 118.
Bohorič, njega Elementale 6, slovnica 7, 19—20, 57, 69—70; bohorščica 13.
Bolgarski učitelji na Ruskem 2.
Branje pišoče 15, 118, 120.
Bukvar, gl. abeceda.

C.

C, mesto te črke v abecedi 103.
Caſ, 3, 4, 57, 72, 77, 88.
Caton, gl. Katon.
Celovski rokopis 2.
Centrih, njegovi lepopisni zgledi 119.
Cerkvene šole 2.
Cigale 77.
Cirilica 7, 12, 19, 119—120; cirilska (srbska) šolska književnost 93 sl.
Cvetje, Cvet, Cvetnjak itd. 38 sl.

Č.

Čbelarski (dr. H. E. Costa) 57.
Čehi 17, njih lastne šolske knjige za Felbigerja 26; 37 sl., 40, 69 sl.; čitanke češke 81; češki vpliv na našo slovnisko terminologijo 87 sl., hrvaško-češki vpliv na jezik Slomškovih šolskih knjig 114.
Čitanka prva 25.
Čtivo, gl. Berivo.

D.

Dajnko 14, 29, 57, 107, 117.
Dalmatin 2.
Debevec Janez, njega abecednik 8, 10, 24; Majhine Perpovedanja 29, njih vsebina 113; slovnica 57, 72; metodika 89 sl., 119.
Debloslovje 53 sl., 77 sl.
Dijalektologija 51, 60 sl., 61, 78 sl.
Dobrovski 87, 88.
Dvojezičnost in značaj 67.
Dubrovniški pesniki 39, 49, 81.
Duhovništvo 2, 111, 103.

F.

Fekonja 76.
Felbiger, 4 itd., 24 itd., 100 (pri Srbih).
Fleišman, njegovi lepopisni zgledi 119.
Freisinski spomeniki 2.

G.

Gajica, prvi abecednik tiskan v gajici 15; 118.
Genetiške skupine črk 9, 118 sl.
Glagolica 93 sl.
Glaskovanje 14, 16, 105, 118.
Govorila, soglasniki po njih razvrščeni 12.
Govornništvo 1, 64 sl.
Grimm 61.
Grški jezik 2.

Gundulič 49, 81.
Gutsmann, njega abecednik 8, be-
rivo 25, 58, slovnica 72.

H.

Herberstein v Vipavi 2, 116—118.
Hildebrand o pouku stare in
srednje nemščine 77.
Hipolit 3, 57, 59.
Hrovat L. 61, 89.
Hrvati 17, 37, 40, 69 sl.; hrvaška
knjiga 1; hrvaška (glagolska) šol-
ska književnost 93; hrvaščina 80
—82; hrvaški vpliv na našo slov-
niško terminologijo 87; hrvaško-
češki vpliv na jezik Slomškovih
šolskih knjig 114; gl. Dubrovnik.
Humanizem 68—69.

I.

Iilirizem 73—75; „ilirščina“ 38—39.
Izobraženi krogi in srbsko-hr-
vaški svet 1, pravilnost oblik v
njih govoreci 63—64.
Iztok, iztočna kultura 2, iztočna
šolska književnost 97—100.

J.

J, mesto te črke v abecedi 103.
Janežič 3, 38 sl. 57.
Jankovič, srbski pedagog 100.
Japelj 58, 72.
Jarnik 74—75.
Jaroslav, ruski knez 2.
Jeran L. 3, 17.
Jožef II. 71—72, 100.

K.

Kanizijev katekizem 8.
Kappus 84, 87.
Karaman 93 sl.
Karamzin 37.
Karol Veliki 3.
Katekizem, Dalmatinov 6, Tru-
barjev 7, Kanizijev 8.
Katoliška doba 7, 103.
Katon 27.
Klodič 83, 86.
Književnost v čitankah 34 sl.,
knjižni jezik 60 sl.
Kocijančič 17, 29, 111—112.
Kollár 48, 74.
Komenski 1, 3, 79—80, 101.
Končnik 35, 54.

Koncentracija 32, 34, 95, 98.
Kopitar 3, 11, 74, 49, 59, 101.
Koseski 37—38.
Kranje, učitelj 18; Kranjska 2, 4,
17, 33, 118.
Krelj, 6, 69.
Krug 13.
Kulakovskij 76.
Kultura lat.-nemška 1, 3; iztočna 2;
kulturna pot 37—38 sl.; 100.
Kumerdej 25 sl., 71—72, 58, 109
—111.
Kvartanje s črkami 96.
Kvas, njegova slovnica 57.

L.

Lang Andrej, propovednik v Bre-
žicah 2, 101.
Latinščina 2; latinska slovnica 59,
latinica v glagolski in cirilski knji-
ževnosti 94.
Lavantinski ordinarijat 3.
Lendovšek J. 58, 61, 78.
Lepopisje 119—120.
Leposlovje 45 sl.
Lesar A. 57.
Levakovič 93 sl.
Levec, Levčev „Pravopis“ 76; Leve
Jovan 119—120.
Levstik 77.
Lhomond 5, 102.
Linhart A. 74, 76.
Ljubljanski rokopis 2; konzi-
storič 4, 118.
Ločila 50.
Logika in slovnica 63, 70.
Lokalizmi 79.
Lomonosov 73.

M.

Macun 39, 89.
Majar M. 58, 72, 74, 114.
Mali Blaže 18, 32, 114—115.
Marn 77.
Materinščina 2, 4, 5, 33, 101—102.
Megiser 57.
Metafore v jeziku 65.
Metelko, njegova stolica 5; njegovi
abecedniki 14—15, berivo 30, 57,
59, 74, 104—105, 118.
Metoda črkjuoča 7, 16, 98—99;
anal.-sintetiška 118 sl.; metodika,
prva slovenska 39 sl.
Mickiewicz 48.
Miklošič Fr. 36 sl., 59; Miklošič
Iv. 19.

Močnik dr.-Praprotnik 17, 19, 108.
Moralna, gl. Berivo in Nравnost.
Murko A. 57, 74; Murko M. dr. 61.
Musi, njegov „Navod“ 15, 18, 30,
105—107, 114; njegov „Slovko-
var“ 116.

N.

Narodna epika 39 sl., 49, 81;
narodni značaj srbskih abecedni-
kov 99.
Navod, Musijev (gl. Musi); Slom-
šek 114.
Navratil 57, 116.
Nazorni nauk 25, 27, 29, 35, 112.
Nemščina, slov.-nemška meša-
nica 1, 67, nemške mestne šole 2;
nemške črke 4; nemščina in naša
vzgoja 32; nemško branje pred
slovenskim 13, 117—118.
Nenadovič 73.
Netendenčnost 33, 36.
Nравnost in značaj našega ljud-
stva 2, 101.

O.

Oblak V. 59, 61, 78.
Oblikoslovje 51, 59.
Obveznost šolska 2.
Olajšila pri branju 19—21, 108.
Ogrsko-slovenski abecedniki 14,
njih vsebina 111—113.
Organizacijski načrt 81—82.
Otročja biblija 6.

P.

Paglovec 83, 102—103, 117.
Pajk J. 76.
Panonska hipoteza 40 sl.
Pavšek 118.
Perušek 80.
Pestalozzi 5, 9, 16, 25.
Piščice branje 15, 18, 120.
Plateltov 6, 8—10.
Pleteršnik, njegov slovar 75.
Poezija v berivu 36—37, narodna
in umetna 39 sl.
Pohlin M. 3; njegova Abecedika 8;
soglasniki po govorilih 13; Bibl.
Carn. 49, 57, 87; „sistem“ 70—71.
Poljaki 38.
Popovič Ž. 58, 73.
Potočnik Bl. 3, 58.
Praprotnik A. 17, 19, 108, 120.
Prešeren 5, 35, 37, 38, 65, 118.

Primic kot pedagog 4, 5, 101—102;
odvisen od Kopitarja in Vodnika
11, 27; imena mesecev pri njem
97, 111.
Prokopovič 97.
Prosveta, gl. Kultura; prosvetlje-
nost 70—72.
Provincijalizem, gl. Separatizem,
Lokalizmi.
Puškin 37, 48.

R.

Računstvo, njega elementi v abe-
cednikih 9, 21—22.
Rajč B. 3; Rajič Jovan 38* (prim.
Popotnika, 1901, 359).
Ratke 79—80.
Ravnika 12, 29, 74.
Razinger-Žumer 19, 21.
Razlogovanje 51.
Realije, gl. Nazorni nauk in Be-
rivo; 31 sl.; realizem 66, 97—98.
Rochow 27, 110, 112.
Romantika 73—74.
Rottenhann 10 itd.
Rozman Konjiški 116, 118.
Rudmaš 18.
Ruščina, staroruska kultura 2;
ruski pesniki 38, Rusija 60*, ruski
abecedniki 95 sl.

S.

Samoglasniki, prvič ločeni od
soglasnikov 13, njih zaporedje 13.
Samostani, benediktinski 2; ruske
samostanske šole 2.
Semasiologija 77 sl.
Separatizem 17, 33; Prešernov,
Pavškov 118.
Skalič 69—70.
Sket Jak. dr., njegove čitanke 39
sl., njegova Slovstvena čitanka
42 sl., slovnica 57—58.
Skladnja 59, 62—63.
Slomšek, kot dijak 5; o branju
in pisanju 7, o zlogovanju 16*, o
Metelkovih berilih 30; organizem
njegovih šolskih knjig 31—34,
razporeditev snovi 32, 113—114;
njegova zgovornost 65—66; nje-
gova slovnica in spisje 53 sl.,
njegov „Navod“ 114; o knjižnem
jeziku 60*; red črk v njegovem
abecedniku 108; izvirnost nje-
govih pesni in povesti 112—113;

hrvaško-češki sledovi v jeziku njegovih šolskih knjig 114; Slomšek povzročitelj „Malega Blažeta“; njegova učila 120, gl. Rozman Konjiški.

Slovanstvo, slovanski iztok 2—3; slovanske literature v naših čitankah 37—40; slovanski jeziki 68 sl.; slovanski reki in pregovori 120.

Slovenščina, slov.-nemška mešanica 1, 67; stara slovenščina 2, 42, 76 sl.; slovensko slovstvo v šoli 34, 35, 37; 40 sl.; stolice za slovenščino 56—57; samoslovenske besede 80.

Slovnica, ljudskošolske slovnice 51—54, 116; srednješolske 57, tujcem namenjene 57, rokopisne 57, 58; slovnica znanstvena 58 sl., filozofska 63, 70.

Smotrički 73.

Solarič 95 sl.

Somer, njegov abecednik 116.

Spisje 55—56.

Srbi, srbski učitelji na Ruskem 2, ruski učitelji med Srbi 94—95, prevodi iz srbsčine 29, 38; srbohrvaščina 80—82; srbska (cirilska) šolska književnost 95 sl.

Stephani 13.

Š.

Škrabec 59, 61—62.

Šmigoc 57.

Šole, srednje, samostanske, mestne, cerkveniške 1—2; nedeljske 15, 16, 31.

Štrekelj K. dr. 61.

Šuman 57, 77, 81.

Šumniki 12.

T.

„Tabla za dicu“ 6, 20; „Tabla teh pustabou“ 6, 102—103; tablice črkovnice 8.

Terminologija slovniška 73, 87—89.

Trubar 2, 6, 23—24; njegova metoda za branje 24, 69—70, 108.

U.

„Ubožna biblija“ 4.

Učni jezik 2.

Učni načrti 62, 81—82.

V.

Weissenthurn 57.

Vergerij 69—70.

Vipavska mestna šola 2, 116.

Vladimir Veliki 2, Monomah 3.

Vodnik 3, 4, 5, 8, 11, 27, 72—73, 51—52, 115.

Volkmer 3, 8.

Z.

Zalokarjev „Splohin nauk“ 104—105.

Zapadna kultura 2; gl. iztok.

Zavadlal 61.

Zavašnik 18.

Zelenko 57, 88.

„Zern ali vonuzetek“ 84, 88.

Zgodbe sv. pisma 28, 30, 33.

Zgodovina 35.

Zgovornost 1, 64 sl.

Značaj in dvojezičnost 67; značaj našega ljudstva 2, 101.

Znanstvena slovnica 58 sl.

Zupan dr. 3; orglar 8.

Ž.

„Živa“ abeceda 3, 21, 108.

Žumer 19, 21.

Popravek. Na str. 2. naj se čita namesto „tega menda ne trdi“ le „tega ne trdi“, prim. str. 116.; na str. 8. pa namesto „Pohlinov abecednik sta že rabila“: „Pohlinov abecednik sta lahko že rabila“.

Tiskovna pomota je na str. 41.: V primorskem „Berila“ namesto „Berilu“.

Predgovor.

Nastopna razprava je plod malo da ne zgolj zadnjih velikih počitnic. V tem skopo odmerjenem času več redkih šolskih knjig nisem mogel dobiti — nekatere so menda sploh za vedno izgubljene — niti sem mogel vselej natančno zasledovati vire in vzore. O najnovejši dobi tem lažje pógrešamo podrobnosti, čim bolj nam je vsem še neposredno pristopna.

Dozdaj smo imeli, kolikor je meni znano, o notranjem razvoju slovenskega šolstva le štiri začetne razprave. V zborniku: „Bericht über österreichisches Unterrichtswesen. Aus Anlass der Weltausstellung 1873 herausgegeben von der Commission für die Collectiv-Ausstellung des österreichischen Unterrichts-Ministeriums. II. Theil, Wien 1873“ je deželni šolski nadzornik g. vitez Klodič objavil razpravo „Slovenisches Schulwesen“; deloma dosloven prevod tega dela je J. Ravnikarjev spis: „Zgodovina slovenskega ljudskega šolstva“ (v drugem „Pedagoškem letniku“ pedagoškega društva v Krškem 1888); omeniti je še I. L(apajnet) članek: „Naše pedagogično-slovstveno delovanje. Ozir v preteklost in pogled v bodočnost“ (Uč. Tov. 1882, str. 81, 99, 115) in pa g. Petra pl. Radicsa spis: „Slovenščina v besedi in pismu po šolah in uradih“ v Let. Sl. M. 1879, zlasti str. 19—25. Seveda se tudi Glaser v svoji „Zgodovini slov. slovstva“ pri posameznih dobah ozira na šolstvo; za Felbigerjevo dobo pa je osnovna Apihova razprava: „Ustanovitev narodne šole na Slovenskem“ (Let. Sl. M. 1894, 1895), a se bavi bolj s politiško ustanovitvijo šole nego s poukom samim.

Vsi ti spisi so mi radi svojega značaja ali obsega služili primeroma malo. Tem bolj sem pa študiral izvirnike same,

to je, šolske knjige. Največ sem jih dobil iz ljubljanske licejske knjižnice, ostale pa iz ljubljanske muzejske knjižnice (n. pr. „Tablo teh pustabou“ in Debeveev „Plateltot“ iz Felbigerjeve dobe), iz Slovenskega Šolskega Muzeja v Ljubljani (n. pr. „Abecedo“ iz l. 1807.), iz knjižnice mariborskega učiteljišča, od g. ravnatelja Levca (n. pr. Zalokarjev „Splohin nauk“ iz l. 1825., od g. učitelja J. Brinarja v Rajhenburgu in g. župnika Menharta pri Veliki nedelji na Štajerskem. Vsem tem zavodom, oziroma gospodom bodi tu izrečena pristojna zahvala.

Za popolnitev naše šolske književnosti bode treba preiskati zlasti še knjižnice v Gradcu, Celovcu, v Gorici in Trstu.

V Ljubljani, meseca septembra 1901.

Uvod.

»Dodatek, kras in venec vsemu (v čemer naj se poučuje mladina po šolah), znanosti, kreposti in pobožnosti je govorništvo; z njim lahko človek svojim bližnjim o vsem trojem razumljivo, prijetno in temeljito govori, da naobražuje tudi nje.«

Komenskega Didaktika X.

»V Doljni Tuzli govore po naše, le nekoliko po hrvatsko zavijajo.«

Besede stare slovenske prostakinje, ki je tem svojim besedam dostavila še:

»Na Zidanem Mostu ne slišiš več našega jezika, če se pripelješ s Hrvatskega.«

Govorila sta slovanski veleum in neobvzeta, edino le dojmom vdana preprostost! Resnične razmere v naših izobrazbenih krogih pa jima naravnost nasprotujejo.

Resnica je namreč, da skoro polovica srednješolskih abiturijentov ne zna slovenski pravilno pisati, kamo-li govoriti.

Resnica je, da smo izmed Slovanov Slovenci najslabši govorniki.

Resnica je, da govore pri nas širši sloji meščanstva, pa tudi akademski izobraženi ljudje slovensko-nemško mešanico.

Resnica je, da smatra velik del naše inteligence srbsko-hrvaški svet za tujino, in da večina ne čita hrvaških knjig.

Ti nedostatki imajo razne vzroke. Usodno je za nas nedostajanje slovenskih srednjih šol. Polovičarstvo je znak naše šole; pač je slovenska mati zasadila otroku v um in srce žlahtno mladiko svojega jezika, a drugi cepijo nanjo eksotičsko cepiko, da iz tega nastane nestvor kakor riba s človeško glavo, neestetiška tvorba brez harmonije, brez enote.

To je veliko naše zlo, ki nas loči od idealov Komenskega, kakor je zemlja daleč od nebes. Komenski zre izraz vseh znanosti in višek človeške popolnosti v zgovornosti, in baš te ne moremo doseči, ker izza davnih vekov na domačih livadah sadimo tuje cvetke in z žrtvo svoje jezikovne životvornosti plačujemo od zgoraj sprejete plodove tuje prosvete . . .

Slovenske dežele so spadale vedno pod okrožje takozvane zapadne, latinsko-nemške kulture, a so bile na nje

meji; zato so bile njene pastorke, ki so le dajale, pa niso nič dobivale. Radi tega opažamo skozi celi srednji vek v njih zgodovini le neugodne strani tiste kulture; ugodnosti ni hotelo biti. Davke so pobirali, šol niso zidali; latinščina je vladala, materinščina se zanemarjala. Benediktinskega samostana na celem Kranjskem ni bilo, pač pa so bili na manj zaslužjenih hrvaških tleh. Da bi se po redko sejanih srednjeveških šolah naših dežel kje gojila slovenščina, o tem nič ne slišimo. Zakaj bi se pa bila tudi gojila, saj se naš jezik ni pisal ne v uradu ne v knjigi: slovenska abeceda, ki jo hrani admontski samostan, je služila najbrž kakemu duhovniku v tak namen kakor freisinski spomeniki, celovski in ljubljanski rokopis, to je, v svoj pouk. Pred koncem 13. stoletja na Kranjskem ni bilo niti po mestih šol; tekom 14. in 15. stoletja so se ustanovile po nekaterih mestih šole, a so bile brez dvoma nemške: sicer pravi znani diplomat Žiga Herberstein, da se je v Vipavi naučil tudi slovenščine, a tega menda ne trdi, da bi se je bil naučil v šoli; cerkveniških šol je v tej dobi pač bilo nekaj, ker Trubar nagovarja „šulmastre“, a mnogo jih ni moglo biti, že radi turških navalov ne. Zato rajši verjamem Trubarju, ki trdi, da za njegovih mladih let ni bilo najti ne pisma ne registra slovenskega, kamo-li knjigo, nego g. P. pl. Radiesu, ki nam je (v Let. M. Slov. 1879, 19) kaj optimistiški, rožnato opisal šolske razmere naših dežel v zadnjih stoletjih srednjega veka. Omika našega ljudstva je v teh razmerah bila na strašno nizki stopnji; zgraža se človek, ko čita nje opis v propovedih Andreja Langa, protestantskega predikanta v Brežicah; proti voditeljem ljudstva je naperjena njega graja, čes, da ljudstva ne opominjajo k pokori, da so sami slepi, leni in nemi in izvečine sami vdani pregreham kakor prostak.

Na slovanskem iztoku se grški jezik ni nikoli tako širil na škodo narodnemu jeziku kakor latinščina na zapadu. Zato se pa iztočna kultura staroruska pred zapadno latinsko odlikuje po tem, da je 1) nje šolstvo bilo namenjeno ljudstvu, ne odgoji duhovništva in plemenitnikov; 2) da je učni jezik bila materinščina; 3) da so posvetni mogotei snovali in podpirali šole. Misel ljudskega šolstva je zasluga iztočne cerkve; sveti Bazilij je svojemu redu ukazal šole snovati, ki naj bi poučevale in vzgajale sploh; za stan (duhovniški) naj bi se gojenci odločili še le pozneje. Prvi ruski krščanski knez, Vladimir Veliki, je ustanavljal cerkvene in samostanske šole, kjer so bolgarski in srbski učitelji učili v stari slovenščini, in je uvedel šolsko obveznost. Vreden naslednik mu je bil za znanost in napredek vneti sin Jaroslav, ki je „čital knjige noč in dan“; zasnoval je najstarejšo rusko knjižnico v Novgorodu in s svojim „knjigoljubstvom“ zbudil splošno vedoželjnost.

Kateri zapadnoevropski knez — če izvzamemo Alfreda Velikega in Karola Velikega — se je tako zanimal za izobrazbo, učenost kakor oni sin Jaroslavov, ki je svoje kleti polnil s knjigami, ali drugi sin Jaroslavov, ki je govoril petero jezikov ter bil na glasu najbolj izobraženega moža svoje dobe, kateri je prijel sam za pero, da bi širil plemenitost, kakor veliki knez Vladimir Monomah (1113—1125), ki je sam stopil med pedagoške pisatelje!

Ob nesrečnih domačih prepirih so valovi tatarstva in osmanstva zagrnili te začetke.

Med tem pa nam je na zapadu latinska kultura, združena s slovansko naravo, dala Komenskega, in na njem sloni naša današnja pedagogika.

Zanimivo je zasledovati, kako so Slovenci poznali tega slovanskega velikana. Prva desetletja po Komenskega smrti se je bavil z njegovim „Svetom v slikah“ oče Hipolit, kapucin novomeški: ostavil nam ga je v rokopisu; prim. Popotnik XXI. 156. Poznal je Komenskega tudi Marko Pohlin, saj pravi v svoji Bibliotheki Carnioliae, da je poleg drugih del mislil tudi izdati „Te odperte ali odklenene dure seu Janua linguae Carniolicae“; to bi pač bil posnetek Komenskega knjige „Janua linguarum reserata“. Bavila sta se s „Svetom v slikah“ Kopitar in Vodnik. Dr. Zupan je Komenskega hotel predstaviti. Blaž Potočnik je l. 1849. svoji slovnici dodal „Svet v obrazih“ (95 poglavij) in Jeran nekaj poglavij abecedniku l. 1853. Cafu so služili „Obrazovidi“, da je po njih pozvedoval besede. Božidar Raič je prevedel celi „Orbis pictus“, pa mu lavantinski ordinarijat ni odobril rokopisa, češ, da prvi članek (o Bogu) diši preveč po hereziji. Sledove o Komenskem nahajamo v Novicah 1850, 143; 1851, 22, v Janežičevem Cvetniku II. 47. Izza l. 1867. je zlasti „Pedagoško društvo na Krškem“ podalo več predstav iz Komenskega (Didaktika, Šola v igri, Kako pregnati lenobo iz šol) ter razpravo Komenski-Slomšek. Tudi „Materinska šola“ je že poslovenjena.

Toda to je bilo le posebno zanimanje posameznikov, ki pa ni moglo vplivati na splošne razmere, kakor je Komenski osamljen živel v dobi, ki je po svojih divjih bojih v obraz bila njegovim načelom.

Prirojena vedoželjnost nam je v sili rodila nekakega Komenskega, izumitelja „žive abecede“; to je znani prvi pesnik slovenski, Volkmer († 1816). Pri Sy. Urbanu blizu Ptuja je služboval in videl, da bi ljudstvo rado molilo, a ni znalo čitati; zlasti lavretanske litanije bi bili ljudje radi doma molili, pa se jih niso mogli na pamet naučiti. Zato je Volkmer dal slikati cele lavretanske litanije, tako da so se podobice

po vrsti ujemale z izreki litanij; te podobice so ljudje hitro spoznali in tako lahko tudi doma molili. To je originalen zgled o razvoju človeške pisave iz egiptovskih hieroglifov. Znano je, da so podobe nadomestovale besedilo svetega pisma v srednjeveških takozvanih „ubožnih biblijah“ (Biblia pauperum).

Nemške so bile črke, s katerimi je začel pisati Trubar, pa še te so se z latinskimi vred pozabljale v 17. veku. Felbiger je preosnoval nemške šole, in spet je naš kmet, vsaj na Štajerskem, pisal nemški; še l. 1831. si je Caf s svojo rodbino dopisoval z nemškimi črkami, in l. 1848. je volilna komisija pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah poznala najbolje „švabah“. Nemški so gornjeradgonski kmetje in rokodelci znali čitati, slovenski pa ne, toži dopisnik v Novicah 1847, 11.

Nekoliko ugodneje se je slovenščini godilo na Kranjskem. „Die Abhaltung von bloß krainischen Volksschulen auf dem Lande wurde hierlands noch nie verwehrt“, je zahteval vladi l. 1848. ljubljanski konsistorij, češ, cesar je že l. 1815. dovolil, da se v trivijalkah, tam, kjer se govori slovenski, poučuje tudi slovenski, le v večjih krajih naj se nemščina ne zanemarja; in l. 1829. je ukazal, naj se za take šole pišejo slovenske knjige, v glavnih šolah in v mestih ter trgih naj se pa poučuje v obeh jezikih. Res je baš v tej dobi (1830) izšla prva in edina slovenska slovnica za učiteljske preparande.

Pa če bi slovenščina bila tudi svobodnejša, nego je bila zares, bi se v prejšnjih vekih vendar le ne bila tako razvijala kakor dandanes, ker je takrat ves zapadni svet pomotoma mislil, da zna, cesar ni znal — materinščino namreč. „Materinščina — ta je znana z doma, zakaj bi se je torej v šoli učili!“ tako je klical svet — razen nekaterih teoretikov — do konca 18. veka.

Prva moža, ki sta se pri nas načeloma ustavila temu mišljenju, sta bila Vodnik in Primic. Že v Pismenosti (1811) piše Vodnik: „Porečeš: čemu pa mi bo (domače besede se učiti)? sej znam po naše govorit. — Govorit znaš, al spravno govoriti in pisati morebit ne. Nemci, Lahi, Francozi dajo svojim otrokam narpred svojo domačo pismenost za prvi vuk, deslih znajo nemško, laško, francosko. Za kaj? za to ki je treba začeti vse navuke s tisto besedo, ktiro nas je mati vučila. V ti se otroci lahko in hitro navadijo pismenje znadnosti. To je perva stopna k vsem višjim vučenostam. Veseli tedaj naj bodo mladenči, de jih od začetka ne silimo s ptujmi neznanmi besedami . . . Pismenji navuk bo našo slovenščino zbrusil, zlikal in obogatil; vas mladenče pa perpravil, da se bote drugih jezikov

ročno navučili: zatorej glejte napred svojiga dobro poznati. Ne smete meniti, de že znate, kar še ne znate.“ In leto pozneje (v Abecedi l. 1812.) je pisal: „Starši bi radi, deb' otroci berž znali nemško, francosko, laško in vse druge navuke. Tudi vi Vučeniki bi radi to. Al vi ste skusili, de kdor se iz perviga prenašli, se kmali vpeha. Tedaj kdor hoče perhitevati, začne per znanih rečeh, ktirih se otroci hitro navadio: iz tih jim potlej kaže druge neznane; in tako pridejo od stopne do stopne v kratkem daleč. Materna beseda je otroku narbol znana; perva stopna tedej je, ga v domačimu jeziku vučiti pisat in brat.“

Vodnik je poznal Komenskega, a iz teh besed se da sklepati, da je študiral tudi Pestalozzija, če niso odsev naukov francoskega pedagoga Lhomonda, katerega slovnico je Vodnik prevedel l. 1811.

Isto zdravo stališče je zavzemal tudi Primic, ki se je kot učitelj slovenščine v Gradcu zanimal za teoretiško pedagogiko ter najbrž tudi proučeval njegovemu romantiškemu značaju brez dvoma dragega narodnega odgojitelja Pestalozzija.

Vodnik je bodril mladino k učenju materinščine, češ, „V kratkem bote vidili lep sad vašega truda: jez bom, zna biti, nove domače perdelke lepih vumetnost doživel.“ Vodnik je še doživel Primčevo stolico v Gradcu, Metelkovo v Ljubljani, a ni več doživel „pridelkov lepe umetnosti“ Prešernove, ki se je pod njim stoprv razvijala na ljubljanski gimnaziji: še le jeseni po njegovi smrti pa se je prvič mudil ob Ljubljaniči mladenič, ki je, vnet od Vodnika in navdušen za izobrazbo slovenskega jezika, govoril in pisal krasno slovenščino — Slomšek namreč, ki je l. 1848. kumoval uvedbi našega jezika v ljudske in srednje šole.

Tako se je polagoma tajal led starega nazora, da naj se otrok v šoli nauči le pisati in brati.

I.

Pisanje in branje.

Za ta elementarni pouk so v srednjem veku izprva služile posamezne tablice (lesene ali voščene), pa tudi listi; tako učilo se je zvalo „Abecedarium“, „Abctäflin“ ali „Tafel“*, „Fibel“, „Namenbüchlein“; na tablici je bila abeceda in pač tudi še posebe sestava samoglasnikov in nekaterih zlogov. Gotovo brž po iznajdbi tiska se je ta tablica z dvema drugima, ki sta služili vaji v branju celih sestavkov, združila v knjižico, ki se je po svojih delih največkrat zvala: Tafel, tabula, tabula elementalis, tabella elementaria, Tafelbüchle, Fibel. Zato se zove Trubarjeva prva slovenska knjiga „Abecedarium“, nje cirilska priredba pa „Tabla za dicu“ (1561), zato se Bohoričeva šolska knjiga imenuje „Elementale Labacense“. ** Kakor ta knjiga mi je doslej neznana tudi (Kreljeva?) „Otročja biblija“, abecednik za kranjsko in istrsko mladino, ki se nahaja v vatikanski knjižnici, in pa (Dalmatinov?) „Ta kratki wirtemberski catechismus“, ki ima en list pravopisa in abecednika ter se hrani v enem izvodu v Wolfenbüttlu; radi tega mi služita le Trubarjeva abecednika iz l. 1550. in 1555.

Kakor se je učilo brati v celem starem in srednjem veku, tako je učil tudi Trubar.

Abecedarij Trubarjev iz l. 1550. kaže „an lagag kratig pot, koku se ima an vsakateri skorai brati navučiti“, ter obsega 1) nemško in latinsko abecdo, potem „stymouce“ (samoglasnike, vocales), po dva samoglasnika vkup: Au, eu, ou, iu, ui, ai, ei, ie, oe (posneto po nemščini, ne glede na značaj slovenskega jezika); 2) zloge, samoglasnik z enim soglasnikom: Ab, eb, ib, ob, ub; — Azh, ezh, izh, ozh, uzh; po-

* prim. „Tablo teh pustabou inu viža se navučiti krainsku ali Slovensku brati. v Lublani, per Alojziu Raabu.“ (Iz Felbigerjeve dobe.) En list, prepognjen kakor platnice knjige, na notranji strani popisan s črkami in zlogi. Prim. še ime abecednikov v Felbigerjevi dobi: plateltaf (-tof), pokvarjena beseda, menda iz „Blateltafel“; drugi -el je odpadel pač zategadelj, da se odpravi kakofonija (slaboglasnost) dveh zaporednih el-ov.

** Glaser (I. 113) je besedi „Elementale“ pristavil klicaj, gotovo misleč, naj bi se glasil „Elementare“.

tem že samoglasnik z dvema soglasnikoma: Bad, bed, bid, bod, bud; Caf, cef, cif, cof, cuf; Dafh, dejh itd.; Far . . . : Gal . . . : Gsha . . . : Hafh . . . : Hta itd. do Wta . . . , Xa . . . , Ya . . . , Zhafh . . . : 3) besede po abecednem redu: Abel, Abraham, andrei, appolonia, Balthasar, barthol, bernhardin itd.

V primeri z najstarejšim rokopisnim nemškim abecednikom iz 1. desetletja 15. veka in z latinskim abecednikom v Manucijevi latinski slovnici (1501) je Trubarjev abecednik okrajšan. Izdaja iz l. 1555. je malo izpremenjena.

Metoda je našim protestantom séveda bila érkujoća, to je, imenovali so po vrsti imena érk, potem pokazali njih podobo in nazadnje razložili veljavo. V tem smislu razločuje Bohorič v svoji slovnici po srednjeveški latinski Donatovi slovnici pri vsaki érki: nomen (As), figura (A a), potestas (Adam). Imena érk so mu cirilska, ki so izvečine pomembne besede in bi lahko služila tudi za „pomen“ kakor v cirilski „Tabli za dicu“ (gl. str. 20); vendar je dostavil za necirilske slovenske šóle posebne zglede (Adam, Barbara, David, Elias, Fabian, Gabriel, Izaias, Izrael etc., kamen, kaj, kimovic, Laban, Levi, Lia, Maria, Nahor, obad, pamet, Peter, Pilatus, Rahab, riba etc., sabla, sejme, zlatu, zemla, zima, tabla, torba, Turk, Uni (a, u), vajlam, velim, Xerxes, Xenophon, zagati, zev, zilu). Dvoglasniki pri njem niso več nemški, marveč: ja, je, ji, jo, ju — va, ve, vi, vo, vu; triglasniki: jaj, jej, jij, joj, juj.

Pisanje se v protestantskih šolskih knjigah omenja na drugem mestu. Iz abecednika iz l. 1550. se „Sloveni mogo lahko v kratkim času brati navučiti“, iz abecednika iz l. 1555. pa „brati inu pisati“; v predgovoru tega abecednika čitamo, da bodo Slovenci „ta naš slovenski jezig prou tar lahko brali inu pisali“; isto čitamo v predgovoru katekizma iz l. 1555. Do sredine 19. veka se je branje učilo pred pisanjem in je bilo imenitnejše nego pisanje, in še dandanes je odstotek onih, ki ne znajo brati, manjši nego odstotek onih, ki ne znajo pisati. Pri protestantih pa še posebej ne smemo pozabiti, kaj so hoteli doseči: ljudstvo naj bi čitalo verske knjige in se s tem pridobilo za protestantizem; splošna naobrazba jim ni bila namen. Prvo navodilo za pisanje nahajamo v ljubljanskem abecedniku iz l. 1808., in še le Slomšek je vzkliknil v „Blažetu in Nežici“: „Blagor tistemu, kdor brati zna; kdor pa tudi piše, še več velja.“

* * *

Takozvana katoliška doba je silno nazadovala. Šolskih knjig za elementarni pouk ni bilo nič do sredine 18. veka, ko je vlada jela gibati šolstvo. V „Tomaža Kempenzarja

bukvah“ (Ljubljana 1745) je na koncu „Tabla teh puštabov“ (6 strani). L. 1762. v Celoveu tiskani Kanizijev katekizem ima na štirih straneh kratko „vižo brat se vučiti“; tri leta pozneje je izšla Pohlinova „Abecedika“, znak nove dobe. Dotlej so si naši šolniki, kolikor jih je bilo, (prim. Let. M. Sl. 1894, 258), morali pač sami pomagati. Pohlinov abecednik sta že rabila znani kamniški orgljavec Jakob Zupan, ki je pred l. 1770. učil v Kamniku brati, pisati in številiti, in pesnik Volkmer, ki je v Ptuj, ker so bile mestne šole nemške, privatno poučeval v branju in pisanju ter pripravljaj za gimnazijo (v letih 1769—1784).

Pohlinov (menda izgubljeni) abecednik se bistveno gotovo ni razločeval od stare šablone, ki je niti Felbiger ni močno izpremenil.

* * *

Preosnova avstrijskega šolstva za Marije Terezije je uredila tudi šolsko knjištvo v smislu enotnosti. Osnovala se je zaloga šolskih knjig na Dunaju, in pozneje se je dal „privilegium impressorium“ tudi drugim normalnim šolam, ozir. šolskim komisijam; pri tem pa se je strogo gledalo na to, da se niso tiskale za šolo druge knjige, in da se je vsak ponatisk ujemal z izvirnikom.

Nemški narodi so si preskrbeli izvečine le prestave nemških izvirnikov. Tako smo Slovenci dobili „Tablice črkovnice“ (Tabla teh pustabov = Das ABC oder Buchstabiertäfelchen), ki so obsegale le en list s črkami in nekaterimi preprostimi zlogi, in pa abecednike.

Že nemški izvirniki so imeli vsled načlosti, s katero se je hotelo povzdigniti šolstvo, pogosto mnogo nedostatkov. Za zlogovanje so imeli neprimerne besede kakor: Decret, Logik, Excellenz, Belt, naïv, Oper, Trabant. V slovenskem abecedniku iz l. 1789. imamo Hanibala, Heriberta, listmarnka,* Nikodemusa; v abecedniku iz l. 1784. imamo „Exempelnam“, „Niceforus“. Celim stranem brezpomembnih zlogov slede besede, in to je trajalo pri nas do Musijevega „Navoda“ (1832) in Slomšekovih knjig.

Iz Felbigerjeve dobe (1774—1805) imamo celo vrsto abecednikov ali plateltofov. Izmed njih so si podobni med seboj in Trubarjevemu abecedniku kranjski plateltofi iz l. 1789., 1798. in 1813.

Napredek pa kažejo z različnih stališč kranjski plateltofi iz l. 1784., 1794., 1808. in celovski (gotovo Gutschmannov) ABC iz l. 1790.

* sled Pohlinov.

Sredi med obema tipoma je Debevčev kranjski plateltof iz l. 1791.

Te dve vrsti abecednikov sta tipiški za dobo Felbigerjevega „občnega šolskega reda“; pa tudi po l. 1805. so ju ponatiskovali, n. pr. l. 1813. abecednik prve vrste, l. 1808. abecednik druge vrste: ABCbukvice iz l. 1818. so Debevčevemu plateltofu podobne.

Glavni namen vsem tem abecednikom je branje. To pričajo že naslovi, ki vsi obetajo naučiti brati. Pač imajo vsi tudi pisani abece in zlogovanje pisanih črk, a besed s pisanimi črkami ni. Pisane črke in pisani zlogi so pred vsem služili le branju pisanega beriva, ne pa pisanju; zato imajo abecedniki druge vrste po en sestavek s pisanimi črkami.

Abecedniki prve vrste obsegajo slovensko abecedo, zlogovanje in „vižo besede skladati inu brati se vučiti“. Na prvi strani je četverna latinska abeceda, velike in male tiskane črke, velike in male pisane. Vsaka stran zlogovanja je razpolovljena; nad črto so zlogi: ba, be, bi, bo, bu itd. in vzporedno zraven: ab, eb, ib, ob, ub itd., pod črto pa besede s temi zlogi v začetku in pa besede s tipiškim začetkom: bl(-ag), dr, fr, fl, gn, gm, hj, hl, il (?), kr, mr, žl, tr. Zlogi besed stoje razločno drug od drugega. Za „vižo besede skladati“ služi očenaš; zlogi besed so ločeni s pikami razen v plateltofu iz l. 1813. Na zadnji (32.) strani imajo abecedniki te prve vrste arabske številke in poštevanke.

Abecedniki druge vrste imajo slovenske in nemške abecede, en berilni sestavek je tiskan z nemškimi črkami. Namen temu pač ni bil, nadomestiti latinico z nemško pisavo (prim. pa Trubarja), ampak s slovenskim berivom le naučiti čitati pisavo nemškega jezika. (Priprava za nemščino!) Ti abecedniki imajo le eno stran zlogov: nad črto: ba, be, bi, bo, bu itd., pod črto: ab, eb itd.; na sledeči strani se z dostavljanjem glasov iz triglasniških zlogov delajo štiriglasniški zlogi (besede), potem petglasniške besede, n. pr.: dle, dles, dlesk; ojs, ojst, ojstr; pla, plaj, plajš; čo, čov, čovn. V tem se kaže vpliv Pestalozzijev. Tako postopa tudi Debevčev plateltof, Vodnikova Abeceda (1811) in Primčeva Abeceda ter vsa Rottenhannova doba. Zdaj še le pridejo po abecednem redu besede za zlogovanje kakor: Abraham itd. (tri dobre strani). Brž pod abecedo na prvi strani imajo abecedniki te druge vrste arabske številke, pa brez poštevanke.

Z metodiskega stališča zanimiv je le plateltof iz l. 1808. Ta se namreč ne začenja s črkami v abecednem redu, ampak ima na prvem mestu njih genetiške skupine:

i j r t n m u
i j r t n m u

v w x y
v w x y

e o a
c e o a

l k h b d
l k h b d

p q g
p q g

f f fh
f f fh

s sh z zh
s sh z zh

I. J. T. L. F. E. H. U
V. W. Y X A N M. . . .
Z. ZH. C. G. OKQ
D. P. B. R.
S. SH. S. SH.

Še le na drugi in tretji strani so abecede. S to uredbo je bila učitelju pokazana metoda o „poznajnu teh bustabov“, ki je bila znana že v 15. stoletju, in ki sta jo posebno naglašala Erazem Rotterdamski in Albreht Dürer, a pri nas je obveljala gotovo še le po Felbigerjevi „Metodiki“. Njegov „Zern ali vonuzetek teh metodneh bukvi“ uči na straneh 76—78 zlagati črke iz osnovnih črt, in pravi: „Bustabe nimajo po verste tega alfabetu, ali ABC . . . pisani biti“, naj se družijo marveč po skupnosti elementov; v nauku „od pisajna“ (str. 108—109) razločuje črke brez zgornje in spodnje dolgosti, črke z zgornjo dolgostjo, črke s spodnjo dolgostjo in črke z zgornjo in spodnjo dolgostjo.

V smislu Felbigerjeve metodike je pisano bogato metodiško navodilo Debevčevega plateltofa, namenjeno onim, „kateri brati kažejo“; v njem čitaš: „Kir pak so eni puštabi med sabo zlo podobni, se ima pokazati, v čemu se taisti med sabo razločjo. Taki so B inu R : D inu P : C inu G : E inu F : I inu L : O inu Q : V inu Y. e inu e : b inu d : f inu f : h inu k : n inu u : p inu q : r inu t : v inu y.“

* * *

L. 1805. je zagledala beli dan Rottenhannova „politiška šolska ustava“, ki je še poostrila mehanizem in s polno močjo veljala do l. 1848.

Nekaterim slovenskim pokrajinam pa je prinesla ugodno izpremembo doba Napoleonove Ilirije (1809—1813). V slovenski Iliriji je bil prvi šolnik V. Vodnik.

Prvo leto (1809—1810) se v učnem črtazu ni nič izpremenilo. V sledečem šolskem letu (1810—1811) je mestna glavna šola ljubljanska imela dva razreda, v katerih so se po volji maršala Marmonta v deželni jezik učili začetni predmeti; razen teh dveh razredov je bil nekaj tretji višji razred („francosko-nemška elementarna šola“), v katerem je maršal dovolil nemščino s tem pogojem, da se je učila obenem tudi francoščina. Za te razmere je Vodnik spisal „Abecedo za perve šole“ (1811) in „Abecedo ali Azbuko“, Das ABC-Buch, L' Abécé (1812). Zadnji abecednik uči čitati v smislu slovenskih dveh razredov mestne šole in „francosko-nemške elementarne šole“ tri jezike; na prvem mestu so stolpci slovenskih zlogov; zlogujejo se le slovenske besede, v nemščini in francoščini so dodane samo prestave (cim pra mo — wir zimmern — nous charpentons). Med slovensko malo in veliko abecedo imamo po vrsti najprej samoglasnike (a é e i ó o u) in v ne-pretrgani vrsti za njimi soglasnike: m, n, r, s, t, v, z, k, l, b, d, h, p, j, g, zh, sh, fh, f, f — očitno v genetiški zaporednosti; prim. platetof iz l. 1808.

Obenem z Vodnikom v Iliriji je v Gradcu deloval Primic. V znanstvu vseskozi odvisen od Kopitarja, se je v šolskih rečeh dal voditi Vodnikovemu vzoru. Njegov abecednik (1812), prvi, ki se je natisnil na Štajerskem, je malo da ne enak Vodnikovi abecedi iz l. 1811.

Vodnik je umno in z razsodkom uvaževal metodiške izpremembe, ki jih je prinesla metodika in znanost v dobi avstrijske „politiške šolske ustave“. Prvi meni znani slovenski abecednik, ki je za to dobo značilen, je iz l. 1807., in v njem nahajamo že dve novosti, ki sta v Vodniku posebno očitni: prva je zaporednost soglasnikov pri vaji zlogov, druga se tiče šumnikov.

* * *

Po l. 1813. je spet za vse slovenske pokrajine veljala „politiška šolska ustava“. Uprava abecednikov je bila različna od prejšnjih.

Po istem tipu so sestavljeni ti-le abecedniki: ljubljanska Abeceda iz l. (1806. in) 1807., celovski bukvar iz l. 1813. in njega neizpremenjeni ponatisk graški iz l. 1823. in 1825.*, Primčev

* Vodnik slavist!

štajerski bukvar iz l. 1814., Ravnikarjev nemško-slovenski in slovenski abecednik iz l. 1816., prvi ponatisnjen l. 1826., drugi ponatisnjen l. 1818. ter 1822. in malo izpremenjen l. 1831.

Razen ene izdaje Ravnikarjeve so vsi ti abecedniki dvojezični, po eni strani nemški, po drugi slovenski. Vsi imajo nemško in slovensko, malo in veliko, tiskano in kurzivno abecedo, vsi primere za izgovor sičnikov in šumnikov kakor tudi samoglasnikov različnih kvantitet (razen abecednika iz l. 1807.), vsi za abecedo arabske številke; vsi imajo **zelo obširno** „zlogno tablo“ (1807), „zlogovsko tablo“ (1813, 1823, 1825, 1814) ali „zlogovnik“ (1816, 1818, 1822, 1831) in sicer Primic in Ravnikar enako, nekoliko drugače abecedniki iz l. 1813., 1823. in 1825., in tem se bliža abecednik iz l. 1807. Vsi začenjajo vsaj zlogovati z vokali, abeceda iz l. 1807. pa ima brž za abecedami skupino samoglasnikov, ločeno od soglasnikov; z vokali se družijo samoglasniki v zloge po redu, ki ga določujejo govora, pri Ravnikarju najprej j, potem ustniki, potem nosniki, jezikovei, zobniki, sičniki in šumniki, goltniki; l. 1807., 1813., 1823. in 1825. pa: ustniki, zobniki, goltniki, nosniki, jezikovei, sičniki in šumniki (j je tu med goltniki). Vsem nedostaja (in odslej vedno) izrečna napoved: „viže besede skladati inu brati se vučiti“. Vsi imajo zadaj pravila o poznavanju črk, o zlogovanju in branju, posnetek dveh tabel iz dodatka Felbigerjevega „Zrna metodiške knjige“.

Vse tako je po zgledu abecede iz l. 1807. najti tudi v Vodniku.

V teh (in Vodnikovih) abecednikih so prvič šumniki sprejeti v abecedni red. Po zgledu latinsko-nemške slovnice jih nima niti Trubar niti doba Felbigerjeva v abecednem redu. Kakor Trubar jih začjenja drugi tip Felbigerjevih abecednikov kar rabiti še le pri zlogovanju. Pod abecedo jih ima posebe naštete prvi tip Felbigerjevih abecednikov in pa Debevec. V abecedni red so prišli prvič v Abecedi iz l. 1807. Da šumniki toliko časa niso bili sprejeti v abecedni red, tega je bilo krivo njih iz sičnikov in „h“ sestavljeno znamenje. Ozir na cirilico, kjer imajo šumniki enovito znamenje, in pa napredek v jezikoslovju je šumnikom tudi v latinici dal mesto za primernimi sičniki.

* Na Koroškem in Štajerskem se je po rusko-srbskem zgledu začel rabiti izraz bukvar. Kopitar je l. 1811. meseca januarja pisal Zupanu: „Utinam Abecedam Bukvar potius dixissetis, ut ceteri; semper germanisabitur?“ — Abecedarium, Abecedika, Abecedna knjižica, Abeceda, Abecednica, Abecedar, Abecednik; Tabla teh puštavov; Plateltaf, Plateltof; Zilabikar; Začetek vučenja, Začetnica; — Azbuka, Bukvar; — Navod v branje, Mali Blaže. Kako se hitro brati uči — to so imena slovenskih abecednikov.

Pametno je pa storil Vodnik, da ni prepisal celih 12 do 14 strani zlogov (v mali osmerki) v ravno toliko točkah, temuč ima zlogovanja le tri strani. V Rottenhannovih abecednikih se soglasniki zdaj spredaj, zdaj zadaj dostavljajo, zdaj izpreminjajo (n. pr. aj, kaj, baj, paj, pak), samoglasniki pa se vrste ali po vrsti i e a o u ali pa v vsaki točki v drugem redu, zdaj e i a o u, zdaj a e i o u itd.

Slovenščini v zlogovanju najmanj prirojeni so abecedniki iz l. 1807., 1813., 1823. in 1825. Tako se v prvem teh abecednikov od točke desete zloguje že le nemščina (prim. narobe Vodnika l. 1812.), na slovenski strani ni drugih zlogov nego prestave nemških, ki so obenem pomembne besede (Zač, ječ, jüč, Job, Jud — Job, Jud); v nemščini stoji *th* radi *h* med goltniki, zato ima vzporedno v slovenščini *ta* tudi med goltniki; v nemščini se uči, naj se pazi na pravilen izgovor preglašanih samoglasnikov; vse to je povedano tudi slovenski (Ravnikar je mesto tega vzel različno naglašene samoglasnike: é è, ó ò). To so bile suženjske prestave in imele namen naučiti nemški.

Zato pa ima abeceda iz l. 1807. to prednost, da brz za abecedami ne loči samo (prvič po Trubarju) samoglasnikov od soglasnikov, ampak tudi soglasnike našteva še enkrat v posebnih treh vrstah:

c	m	n	r	s	t	v	x	z	
b	d	h	k	l	g	j	p	q	y
f	f	b	p	d	t	h	k	f	s.

Prvi dve vrsti imata soglasnike v srednjem prostoru, z zgornjo in spodnjo dolgostjo, tretja pa skupine po obliki ali glasu sorodnih soglasnikov. Prim. Vodnikovo Abecedo iz l. 1812. in Plateltov iz l. 1808.

Potrebo razločevanja glasov po govorilih sta poudarjala v navodilih za nemški pravopis istočasno Krug in Stephani; v slovenščini je učil to razliko prvi Marko Pohlin (1768). Nadalje je to takratna oficijalna avstrijska metodika („Forderungen an Lehrer der deutschen Schulen“, Wien 1822) velevala: „Der Lehrer fängt den Unterricht mit den Selbstlauten an . . . Die Buchstaben, welche in Gestalt oder in dem Laute einander ähnlich sind, schreibt der Lehrer nebeneinander an die Tafel, macht auf den Unterschied in der Figur oder in dem Laute besonders aufmerksam . . . Der Figur nach sind einander am ähnlichsten i und j, e und c, r und x, t und l, o, v und p, f und f. Dem Laute nach müssen genau unterschieden werden a, o und u, e, ä und ö, i und ü, b, p und w, d und t, q und k, m und n.“

Drug, poznejši tip Rottenhannove dobe sta Metelkov nemško-slovenski „Nahmenbüchlein“ in slovenski „Abecednik“ iz l. 1829. pa dvojezična Dajnkova „Abecedna knjižica“ iz l. 1831. in 1833. Metelkovi knjižici sta tiskani z metelčico, Dajnkova z dajničico. Metelkov slovenski abecednik je z metelčico ponatisnjen l. 1832., nekoliko izpremenjen l. 1845. in 1850., prvič še v bohoričici, drugič že v gajici. Popolnoma enak tema dvema Metelkovima izdajama je Kocijančičev primorski „Abecednik za šole na kmetih“ (1850). Posebej pa je treba omeniti Kocijančičev primorski „Abecednik za šole po mestih“ iz l. 1846.,* prvi v gajici.

V teh abecednikih so male tiskane abecede že ločene od velikih tiskanih, tiskane od pisanih; za vsemi vajami malih tiskanih črk pridejo še le velike tiskane; pisane črke so še le v drugi polovici knjižice, a beriva s pisanimi črkami je mnogo**. Za razzlogovanje niso več podana samo gola pravila, marveč jih spremlja veliko število zgledov; konkretnosti v prid ginejo Felbigerjeve abstraktne tabele. „Zlogovnica“ (Metelko), „zložna tabla“ (Dajnko), „zlogovnik“ (Kocijančič) so slični prejšnjemu tipu.

Metelko (1829, 1832) in Dajnko nimata črk, ampak njih imena***, toda (Metelko le v samoslovenski izdaji) izpremenjena; Dajnko ima za vsakim soglasnikom spodaj dodan majhen e (b_e, c_e, d_e, f_e ... h_e ... k_e, l_e, m_e, n_e ... r_e, s_e ...), Metelko pa svoje znamenje za polglasnik: imamo torej ne le: b_e, ampak tudi n. pr.: f_e, r_e, dasi se glasi ime: ef, er. Za nemščino ima Dajnko navadna imena (b_e, e_f, r); v „navestju“ (Vorbericht) navaja tudi vzrok za to razliko: „Jeder Mitlaut muss immer rein ausgesprochen werden, und besonders sind folgende Mitlaute immer sehr rein auszusprechen (b, p, d, t, f, v, g, k, s, z, š, ž). Schon bei dem Abece-Unterrichte sind daher die Kinder zu gewöhnen, den Selbstlaut e, immer nach den Mitlauten auszusprechen.“ Ta razlog pa ne velja. Slovenskemu otroku v slovenščini ni bolj treba te razlike nego v nemščini. Čisto izgovarjanje bi bilo treba za-

* Dajnkovih abecednikov: „Začetek vučenja Slavenskega po nedelah“ (1816) in „Abecedna knjižica na hitro ino lahko podvučenje Slovenskega branja“ (1824) nisem mogel dobiti. V Gorici ali Trstu se gotovo še dobi (Kocijančičeva?) „Abecedna tabla“. Kūzmičevih ogrskoslovenskih abecednikov iz dobe okoli l. 1780. nisem videl; takisto ne „Slovenszkega Abecedarja za deczo“ (v Požunu 1793—1795). O ogrskoslovenskem abecedniku iz l. 1820. bodem govoril v opombah.

** Dajnko ima še „tenjasti abece“.

*** Gutsman (1790), Vodnik (1811) in Primic (1812) imajo brž za abecedo imena črk: „Reci a, be, ce, de itd.“.

bičiti Nemcu, učečemu se slovenščine (prim. nemški izgovor; b, p; d, t). Vendar v tem tiče začetki glaskujoče metode.

Olivier, nekđaj učitelj desavskega filantropina, pozneje na Dunaju, je vsakemu glasu z adaj dal za oporo nekako polglasen e. V tem smislu je sodobna avstrijska šolska metodika („Forderungen etc.“ 4.) določevala: „Das j, y, q, ß, v, x, ch, sch sollen: je, Ji *que*, das geschärft s, ve, *kse*, *sche* genannt werden“. In v „Methodenbuchu“ iz l. 1841. čitam na str. 55—56: „In Ansehung der Benennung der Buchstaben fand man für gut, von der alten Gewohnheit abzuweichen, und das Jod — je, das Vau — ve, das Ypsilon — i, das Iks — kse, das Ceha — che, das Escheha — sche, das Ku — kwe, das Este — ste, das Ae — ä, Oe — ö, Ui — ü, zu nennen . . . Durch diese einfache Benennung erhält der Nahme mehr Ähnlichkeit mit dem Laute, den er bezeichnet, der eigentliche Laut einer Sylbe und eines Wortes wird näher zusammengedrängt . . . Man versuche es nur, und sage den Kindern die einzelnen Töne: es, ce, ha, er, e, ip si lon vor, schwerlich werden sie darauf verfallen, dass dadurch die Sylbe: schrey ausgedrückt werden soll; ohne Mühe werden sie hingegen dieselbe aus den einzelnen Tönen: sche er ey herausfinden.“

* * *

Več let prej, nego je izšel Kocijančičev Abecednik za šole po mestih, sta obiskovala Slomšekova Blaže in Nežica nedeljsko šolo. Brati ju je učila „Florjanova Barica“ po Musijevem „Navodu v branje za mladost nedeljskih šol“ (1830, 1832).

Po tem, da se vadijo najprej samoglasniki, da se menja njih red v vsaki vrsti zlogov, da se soglasniki vrste po govorilih, spominja ta knjiga prejšnjih dveh tipov Rottenhannove dobe, sicer pa je drugačna in prednica poznejšemu Slomšekovemu abecedniku. Sistematiške abecede stoje kot posnetki za vajami, kakor je zahtevala metodika (Methodenbuch 1841, 61). Soglasnik se vadi vsak v posebni točki; nad zlogi stoji njega znamenje le v kurzivi (spomin na pišočo branje). Zloguje se n. pr. tako-le:

se so su si sa

es os us is as

us su es se os so is si as sa

sa os si es su | as so, is se us

ze se zo so zu su za sa zi si

ez es oz os uz us az as iz is

ro za ro sa zi la si la o sa

je za sa je se lo ze le re sa.

To je zelo kombiniran ustroj. Važno je zlasti, da se za zlogi pri vsakem soglasniku čitajo že besede, da torej učenec na nobeni stopnji ne govori več zgolj brezpomembnih praznih glasov; nadalje se ne vzporejajo le zlogi, ki imajo en glas različen (Pestalozzi!), ampak pomembne besede, različne le za en glas. Če še dostavim, da za ločila niso samo dana pravila, marveč tudi zgledi in sicer stavki in odstavki iz živega govora, potem je jasno, da je v tem abecedniku več duha in življenja nego v vseh dotedanjih.

Musi je pustil sistem in abecednik uredil popolnoma didaktiški; pri tem pa je izvečine pač le izvrševal oficijalno metodiko svojega časa; prim. „Methodenbuch“ (1841, str. 61, 63 in 67), kjer se priporoča sistematiška abeceda še le na koncu vaj — „das baldige Übergehen zu bedeutenden Wörtern“ — in pa vzporejanje besed kakor: Hand, Land, Band, Sand, Rand, Brand itd.

O metodi pravi M. v uvodu: „(Das Buch) ist sowohl für die Nominal- als Lautiermethode geeignet. Letztere empfiehlt sich jedoch vor der ersteren schon durch ihre Naturgemässheit und macht ihre Einführung in den Sonntagsschulen um so mehr erwünschlich, weil sie schneller zum Ziele führt und die windische Sprache die Eigenthümlichkeit hat, dass sie auch einzelne Laute der Consonanten ohne Verbindung mit Vocalen als selbstständige Wörter gebraucht, wo natürlich nur der Laut, nicht der Name des Buchstabens gehört wird.“ Priporočal je torej glaskovanje, ki prehaja naravnost k branju.*

Po tej knjigi so se prvošolci v nedeljski šoli učili brati; drugošolci se se učili pisati — po genetiški metodi („Blaže in Nežica“, 1842). Za male črke razločuje troje elementov: 1) ko las tenke niti, ločne, pete; 2) tenke like in stebre črez srednji prostor; 3) stebre za „spodnice“. Iz teh elementov dobi: 1) i, w, n, m, r, v, z, ž, s, š, c, č, e, o, a; 2) l, t, b, d, h, k; 3) p, g, j, f. — 1) C, O, E, U, S, P, B, T, A, H, K, F, R; 2) G, V, M, N, L, D, Z.

* * *

Tako smo se Slovenci do l. 1848. učili najprej brati in potem pisati. S tem letom se je „politiška šolska ustava“

* O zlogovanju je pisal Slomšek l. 1847. v životopisu Matije Ahacuja tako-le: „Gospod šolski je po stari navadi zlogati začel“ — bilo je to v dobi okoli 1790. — „ter Matička prasal, ali že kaj zna. Fantej mu gladko bere, zlogati pa ne more; in možu ni šlo v glavo, kako bi kdo brez zloganja brati vedel. Moral se je tudi Matija zloga lotiti. — Nij prida, če se preterdo starih navad deržimo in mnogo dobrega zamudimo ali celo sovražimo, dasi je ravno od starega boljše. Prav pa tudi ni, da bi vse staro zaničevali in le za novinami letali.“

jela izpreminjati precej znatno. Nove šolske knjige so se izdajale. Slovenskih se je lotil z nekaterimi sodelavci A. M. Slomšek. Vendar so njegove šolske knjige veljale le za izvenkranjske slovenske dežele (za Koroško in Štajersko); tako ima njegov „Abecednik za slovenske šole“ na straneh 1, 9, 25, 57, 73, 81, 85 spodaj izrecno opomnjeno „außer Krain“; isto opombo ima nemško-slov. Malo berilo iz l. 1860. na prvi strani vsake nove pole. Na Kranjskem so se rabile druge knjige, različne od Slomšekovih. Tako imamo v dobi krhajoče se politične šolske ustave dvojne abecednikov: kranjske in Slomšekove. Primorska se je v obče ravnala po Kranjski.

V primeri s preteklostjo je bil to napredek; zakaj prej so se v vsaki deželi posebej tiskali abecedniki, prim. opombe o tisku in založbi šolskih knjig. Vseslovenskih šolskih knjig nam zaloga dunajska ni dala, ker so vladali provincijalni jeziki, a enotni knjižni jezik še ni bil ustanovljen. Našemu provincijalizmu se je tako ugodilo kakor slovaškemu poleg Čehov. Nasproti pa so se Hrvatoma, ki so nastopali energijski kot enota, dale enotne knjige z dijalektskimi opombami pod tekstom. To bi se zgodilo pač tudi pri nas, ako bi se mi sami čutili s Hrvati kot enota.

Kranjski abecedniki so: L. Jerana „Slovenska abecednica za otroke“ (1851, 1852)*, 1853, 1857, 1866, J. Kosmača (?)** „Slovenski abecedar“ 1855, 1866, Dr. Močnikov-Praprotnikov „Abecednik za slovenske šole (na Kranjskem)“ 1850, 1852, 1854, 1862, 1867.***

Prva dva, malo obsežna abecednika se v abecednem delu naslanjata na drugi tip Rottenhannove dobe. Razlike: Zlogovnica nima najprej le zlogov s samoglasnikom na prvem mestu, potem zlogov s samoglasnikom na drugem mestu, marveč stoji n. pr. za: af brž: fa itd.; pod zatrdilom da „soglasnice same nimajo polniga glasu“, stoje soglasniki, pod zatrdilom pa, da „soglasnica z glasnico vred daje poln glas“, so zlogi kakor: a-b, b-a; razen tega ima še Jeranova Abecednica pet vrst samih soglasniških skupin, n. pr.: b-d, p-t, itd.; kaj pomeni ločilo med črkami?

Ti abecedniki kažejo nepremagljiv konservatizem. Jeranova Abecednica in Kosmačev Abecedar sta še „v novi in stari pisavi“, to je, zadnjih pet strani uči še bohoričico čitati (Kosmačev Abecedar iz l. 1866. tega nima več), in dr. Močnik-Praprotnik imata v vseh izdajah na zadnji strani

* Oklenjene letnice pomenijo izdaje, ki jih nisem videl.

** Izvod ljubljanske licejalne knjižnice iz l. 1855. ima na naslovnem listu s tinto dostavljeno: Spisal J. Kosmač.

*** Prvi izdaji iz l. 1850. in 1852. nima dostavka „na Kranjskem“; izvod tretje izdaje iz l. 1854., ki je lastnina „Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani“, ima s tinto pristavljeno: „Na Kranjskem“, izdaji 1862 in 1867 pa tiskano.

naslovnega lista (tudi l. 1867. še kakor Kocijančič l. 1846.) „Opomin za bravee“, kjer se sičniki in šumniki gajice tolmačijo z znamenji bohoričice.* Vsi trije imajo arabske in latinske številke, Močnikov - Praprotnikov abecednik še celo poštévanko in razštevanko.

Ti abecedniki pomenijo nazadovanje v primeri z Musijevim „Navodom“ (1830) in zaostalost za istodobnim Slomšekovim abecednikom. „Sploh se je takrat šolstvo slovensko po Spodnjem Štajerskem in po Koroškem razvitalo lepše nego na Kranjskem, kajti ondi sta bila na čelu dva vneta rodoljuba slovenska, Slomšek in Rudmaš. Nasprotno je na Kranjskem vodil ljudsko šolstvo kanonik Jurij Zavašnik, ki pa je bil bolj vnet za ponemčevalne kakor pa za čisto slovenske šole.“ (Ravnikar v Ped. letniku II. 135.) To je oni višji škofijski nadzornik, o katerem Uč. Tov. l. 1875. pohvalno zatrjuje, da je v Idriji ustanovil preparandijo, „kjer se je od preparandov manj učenosti tirjalo kakor v Ljubljani . . . : tam se niso mnogo, pa to dobro in praktično učili.“

Gotovo že pred 2. sept. 1848 je po Slomšekovem naročilu celjski učitelj Krajnc sestavil abecednik: „Mali Blaže v prvi šoli. Kako se hitro brati uči“. Uredništvo Novic je rokopis pregledalo že do 20. dec. 1848, Vedež je knjižico dne 6. sept. 1849 naznanil. Kako se je „Mali Blaže v prvi šoli“ učil brati, ne morem reči, ker se je knjiga menda čisto izgubila, mislim pa, da je bil to nekako prenarejen Musijev Navod in z njim vred prednik Slomšekovemu „Abecedniku za slovenske šole“ (außer Krain) 1853 in „Abecedniku za slovensko-nemške šole“ (außer Krain) 1862.

Slomšekova abecednika, ki se sicer kaj vrlo odlikujeta od vse predmarčne dobe, sta pa od Musijevega Navoda le malo napredovala; napredek je, da se pri zlogovanju ne čitajo več samo besede, ampak celi stavki, n. pr. „ra-ce i-ma-jo lo-pa-ti-co“; vsled tega se tudi obenem brez pravil praktiški vadijo ločila: vejica, pika, podpičje, klicaj, vprašaj; o računstvu (številkah) prvič ni več sledu in o bohoričici tudi ne. Pisane črke so še vedno za vsemi vajami s tiskanimi kakor v Navodu.

Vse te prednosti ima Močnikov - Praprotnikov (?) „Slovensko-nemški Abecednik“ (für Krain) 1862. Odlikuje se pa še posebej po tem, da uči prvi pisati in brati obenem**, in sicer ima pisano črko pred tiskano; zlogovanje se pa vadi

* Min. odl. z dne 12. okt. 1849: „Wo die Orthographie gegen die früher übliche in den neuen Texten geändert wurde, sollte auf der Rückseite des Titels eine vergleichende Übersicht der alten und neuen Orthographie angebracht sein.“

** Uradno je ta metoda bila priporočena že z ministersko odredbo z dne 2. sept. 1848.

le s tiskanimi črkami, in pisano berilo je za tiskanim: zato si soglasniki slede v obče genetiški, le soglasniki so tudi še spredaj posneti. V tem oziru je ta abecednik krenil po novi poti. Sicer pa je podoben Slomšekovem abecednikom, kakor so glede na berivo ti kranjski abecedniki sploh odvisni od Slomškega. Morda je vse vkup predstavljeno več ali manj iz nemščine, ka-li?

* * *

Z l. 1868.—1869. je napočila doba „nove šole“. Takrat je nehala razlika med šolskimi knjigami za Kranjsko in za izvenkranjske slovenske pokrajine: tudi izdaja Močnikova-Praprotnikova „Slov. nemškega Abecednika“ iz l. 1878. nima več dostavka „für Krain“.

Iz te najnovejše dobe so sledeči abecedniki: Praprotnikov „Abecednik za slov. ljudske šole“ (1868.), 1883., Razingerjev-Žumerjev „Abecednik za slov. ljudske šole“, l. 1880., 1891., 1895., 1896. (tudi slov.-nemški), in na Štajerskem sta posebno v rabi: Miklošičeva „Začetnica in prvo berilo“, l. 1879., 1895., in pa Koprivnikova-Majcenova „Začetnica za slovenske ljudske šole“, 1897.*

Menda je Praprotnik že l. 1868. uvrstil samoglasnike genetiški med soglasnike, kjer so v izdaji iz l. 1883.; takrat je pa tudi vaje v branju pisanih črk združil s tiskanimi in jih postavil pred nje, kakor so v „Slov.-nemškem abecedniku“ iz l. 1878. — Miklošič ima vsaj v izdaji iz l. 1895. pisane in tiskane vaje vzporedno na prvi in drugi strani. Stavki za zlogi so mnogo krajši nego v Praprotniku, in veliko število stavkov, ki služi Praprotniku v branje združljivih soglasniških zvez, je nadomeščenih z nekoliko besedami. Razingerjev-Žumerjev Abecednik in Koprivnikova-Majcenova Začetnica sta v tem Miklošičevi Začetnici podobna: tako so se v tem oziru naši abecedniki približali jasni preprostosti Slomšekovi.

* * *

Elementarni pouk je dandanes na prvo mesto, kjer je bilo nekdanj znamenje (črka), postavil glas, pa ga združil z znamenjem; namesto praznih zlogov je postavil pomembne besede ter prehaja od živega jezika k umetni abecedi, ne narobe; namesto abstraktnih pravil je stopilo njih izvajanje iz primerov. Vobče se kaže vedno bolj stvar, misel nego oblika, analiza bolj nego sinteza.

* * *

* Razingerjev-Žumerjev Abecednik za slov. lj. šole je izšel že v 9. izdaji. Nova izdaja Koprivnikove-Majcenove Začetnice s slikami je iz l. 1901.

Posebnih olajšil za prvo branje smo imeli malo. Pomembna imena cirilskih črk pri Bohoriču, ki so ob sebi manj primerna za zlogovanje, so pomagala pomniti glas znamenja; prim. str. 7*. Ker so razlike med sičniki in šumniki posebno značilne za naš jezik in so imeli šumniki v bohoričici sestavljeno znamenje, zato nahajamo izza Felbigerja do l. 1848. in na Kranjskem še črez to leto za njih izgovor zglede v pojasnilo in sicer prvič v Gutschmannovem abecedniku (1790): svetnik, sam — zakon, zemla; šiman, šrok — žaba, žlica itd., potem v Debevcu (1791) in v vsej Rottenhannovi dobi. (L. 1807.: f kakor fad na drevefu.

s	..	sad sa herbtom.
fh	..	fhiva mojfhkra.
sh	..	shiva ni mertva.
zh	..	zhutim).

Kranjski abecedniki prehodne dobe pojasnjujejo njih znamenja v bohoričici z gajico ali gajico z bohoričico (dr. Močnik-Praprotnik), le abecednik Močnikov-Praprotnikov ima še

* Cirilska „Tabla za dicu“ (1561) ima za zlogi navodilo, „kako se imajo slova izgovareti (?)“.

Poleg	a	ima stavek:	jaz bo jesam Bog.
"	b	"	be Isus Boga živago sin.
"	v	"	vidih slavu Božju.
"	g	"	glagolah dobra.
"	d	"	dobro, dobar bo jessam.
"	e	"	e jessam bo Bog.
"	ž	"	život nošu vas sebe vsemu miru.
"	z	"	zelo divna satvorih.
"	z	"	zemlju na vodah osnovah.
"	i	"	i živje pripovidah.
"	i	"	i va pustinji vas pitah.
"	k	"	koje vi zlo satvorih?
"	l	"	ljudi i Judei bezakoni.
"	m	"	mišlju tvore vsa.
"	n	"	na križe me prigvozdiste.
"	o	"	oni me onda poješe.
"	p	"	Pilatu me pridadoste.
"	r	"	rodih se roda zemelnago radi.
"	s	"	spasti svih ki mene veruju.
"	t	"	trnov venac na glavu položiste.
"	u	"	udareenie (?) prieh za lanita.
"	f	"	Faraona v more pogruzih.
"	h	"	Hristusova zastava kristijanom pohvala.
"	ot	"	ot nebes sašal jesam.
"	o	"	oca mojego.
"	št	"	što mi togda odveštajete.
"	c	"	ci šta griha pouka moga porazih ga.
"	č	"	človekuljubija (!) radi sanidoh.
"	š	"	šestokrili, slavet me.
"	ja	"	jako suditi vi imam.
"	ju	"	judei bezakoni.

besede za zglede, da, celo stavke za razliko l, lj — n, nj — s,
z — š, ž: dobrega vola; dobra vólja.
 gonim konja, in ga priganjam.
 zali sad raste za zidam.
 šivilja šiva; živa, žival.

Prim. naglas v poglavju o slovnici.

„Živi abece“ je oživel pri nas še le v zadnjem času; Iv. Tomšič je izdal l. 1869. „ABC v podobah in besedi za otroke“, Razinger in Žumer pa sta svoj abecednik l. 1895. oživila s podobami. S podobami so lajšali spoznavanje črk že v 15. stoletju; Komenskega „Orbis pictus“ je živi „abece“ posebno udomačil; tudi na Kranjskem je „živi abece“ bil poznan vsaj že okoli l. 1700., toda živel je le v nemških abecednikih; slovenski Hipolitov ni zagledal belega dne. Slovenski abecedniki so začeli izhajati v dobi abstraktnega Felbigerja, ki je videl vso blagost v suhoparnih tabelah, definicijah itd., ne pa v nazornosti.

* * *

Naši stari abecedniki pa so služili tudi početkom računstva, ki je izprva bilo le tako zvano „numeriranje“, to je, štetje pa branje in pisanje števil.

Trubarjeva abecednika imata na zadnji strani rimske in arabske številke; Bohorič navaja pod zaglavljem „De numeris per literas notandis“ latinske številke, v prvi vrsti one, ki so enovito znamenje, v drugi one, ki so seštevanje (III), v tretji odštevanje (IV), pod latinskimi pa primerne arabske; tako je tudi pri Hipolitu; Pohlin navaja pri števniki arabske in latinske številke.

Prvi tip abecednikov Felbigerjeve dobe ima arabske številke in poštrevanko, drugi tip le arabske številke. Rottenhannova doba ima izvečine le arabske številke,* kranjski abecedniki prehodne dobe imajo arabske in rimske številke, Močnikov-Praprotnikov abecednik še poštrevanko in razštevanko.

Nič računstva nimata Vodnikova abeceda iz l. 1811. in Dajnkova abecedna knjižica iz l. 1833.; zato pa ima sodobni Metelkov abecednik tudi rimske številke.

* V predpisih za pisanje „zum Gebrauche der deutschen Schulen in den k. k. Staaten“ je osmi odstavek določeval, da naj se začne pisanje števil ter naj se s tem pripravi pismeno računanje. „Diese Ziffern müssen die Schüler bei allen Nummern der Currentschrift mitschreiben damit sie im Schreiben derselben mehr Geläufigkeit erlangen.“ (Methodenbuch 1841, 107). Zato so točke zlogovnie numerirane; v Musijevem Navodu so iz istega vzroka pregovori „Žlahtne jagode lepih navkov“ numerirani arabski in rimski.

Vodnikova Azbuka iz l. 1812. uči šteti od 1 do 100 in nazaj, potem preskakujoč eno število: 2, 4, 6 . . . , 1, 3, 5 . . . in nazaj, potem preskakujoč dve števili: 3, 6, 9 . . . , tri števila: 4, 8, 12 . . . do osem: 9, 18 . . . Nato pride še poštevanka, n. pr. 1 kat (?) 1. Primčeva abeceda iz istega leta ima le slov. in nemško poštevanko.

Kakor v Musijevem Navodu so tudi v Slomškovem Abecedniku le šteti odstavki zlogovnice, drugače o računstvu v njem ni sledu. „Blaže in Nežica“ se arabskih številčk uči na str. 27.

Z razvojem šolskih knjig in šole sploh so se številke umaknile v posebne knjižice, računice.

* * *

Slovenci pišemo latinico; ta nas druži z evropskim zapadom; po njegovem vzoru in napredku se je razvijala tudi pri nas metoda branja in pisanja; ni nam treba biti žal, da na tem polju nismo storili sami nič samostalnega; nas mora voditi praktični Slomšek, ki bi se brez dvoma smejal, če bi moral celo uro poslušati, kako se po analitiško-sintetiški metodi srečno sestavi kaka črka; v ljubljanski gluhonemnici se baje gluhonemi brez različnih metod nauče prav lepo pisati. V tej točki smemo „temeljnost“ pustiti drugim; mi moramo svoje nepreobilne moči rabiti pred vsem za stvar, za jezik svoj in za misel.

primeri s Trubarjem berivo pomnoženo, v različnih abecednikih malo različno, v obče pa je novo: „viža za spovd“, vera, upanje, ljubezen, dve zapovedi krščanske ljubezni, cerkvene zapovedi, zakramenti, rožni venec, poglavitni grehi, „štuki te pokore“, molitev za vse potrebe.

Napredek pa kažejo tudi z ozirom na berivo abecedniki druge vrste (1784, 1790, 1794, 1808), ki so si podobni že po svojih naslovih.* Poleg malo da ne istega nabožnega beriva, ki smo ga našli v abecednikih prve vrste, ki pa je tu še pomnoženo z molitvijo pred šolo, po šoli, z molitvijo k Materi Božji, angelu varhu, angelom, z molitvami pri sveti maši, nahajamo v njih in sicer v vseh abecednikih tudi to-le posvetno berivo:

1. kratke nauke o čednem vedenju,
2. kratke moralno-vzgojne povesti,
3. moralno-vzgojne pesmi, v Gutsmannovem abecedniku nabožno-moralne.

To posvetno berivo je v celem moralizujoče.

Oni „kratki nauki“ so kratki reki, 37 do 39 po številu.

„Kratke povesti“ so umetno morali prirojeni mladinski spisi, in sicer nahajamo te-le povesti: „Radovedni otrok“, „Brunno dete“, „Molčeči otrok“, „Previdni otrok“, „Gospodarski otrok“.

Pesmi so razen Gutsmannovih nabožnih te-le: „Eniga otroka jutrenu vošenje“, „Naprejevzetje“, „Zuper namarnost“, „Sramožljivost“, „Prošna eniga otroka“, „Zadovolnost s svojim stanam“. Te pesmi so se tudi pele: to priča opomba Gutsmannovega abecednika pri „Novi jutranji pesmi“: „Na vižo Sveti angel“. V oni dobi je Pestalozzi uvajal posvetno petje v šolo.

Posebne oponibe pa je vreden še v prejšnjem poglavju poudarjeni abecednik iz l. 1808.: na koncu za pesnimi ima namreč pet in pol strani nazornega nauka o delih človeškega telesa, o duši, o uredbi človeške družbe, o hiši in hišnih pripravah, in sicer se le naštevajo reči z nemško prestavo. Tudi v tem se kaže vpliv Pestalozzija, ki je po načelu: Od bližjega k oddaljenemu! pri nazornem nauku izhajal od človeškega telesa, češ, najbližji si je otrok sam. —

* Vsi so namreč „bukve teh čerk inu besedi“ n. pr.: „Nov popravljeni platetof ali bukve teh čerk, inu besedi, za usse katiri se očjo kranjsku brati iz Fundamenta vučiti.“ V Lublani 1784 (Gutsmannov abecednik je naslovljen: „ABC ali bukvice teh čerk inu besied za sularje inu druge, katiri očejo se navučiti prav slovensku brati“), abecedniki prve vrste pa so „Abecedike ali Platetofi“, prim. Pohlinovo „Abecediko“ 1765.

Omenjeno prvo poglavje Drugega berila je preskrbel ravnatelj ljubljanske normalke Blaž Kumerdej, prvič pač l. 1778., drugič 1796. in potem še dvakrat in sicer dvojezično, (po prvi strani je nemški izvirnik, po drugi pa slovenska prestava) pod naslovom „Vadenje za brati v usse sorte pissanji.“

Ta prva slovenska čitanka ima (v drugi izdaji) 34 sestavkov, 32 kratkih moralno-vzgojnih povesti, „Kratke zadržne navuke“ in sestavek „Od pomoči zdravje obderžati“. Drugo berilo je torej po svojem utilitarno-moralnem značaju nadaljevanje abecednikov druge vrste. „Kratki zadržni nauki“ so skupni; prva izdaja je imela tudi povest „Ta samočni otrok“, a v drugi je izpuščena, češ, da se itak nahaja v bukvarju (to je „Molčeči otrok“); več še jih je prešlo v hrvaški abecednik (v Budimu 1826). Vir je potemtakem berivu abecednika brez dvoma isti kakor Drugemu berilu.

Naši abecedniki te dobe so kakor Kumerdejeva čitanka gola prestava Felbigerjevih nemških šolskih knjig. Temu vzrok ni le takratna enotna, centralistiška uredba vsega šolstva, ki je vezala jezike in duhove — Čehi n. pr. so si ustvarili nekaj svojih šolskih knjig — ampak tudi uboštvo našega takratnega slovstva, ki domačih povesti sploh ni imelo.

Od l. 1774. do l. 1777. so se rabili le takozvani „občji“ abecedniki, ki so služili kmetskim in mestnim šolam ter imeli poleg nabožnega beriva tudi posvetno. To so naši abecedniki druge vrste; en nemški izvirnik iz l. 1777. hrani ljubljanska licejalna knjižnica pod sign. 23565 II. H f.

L. 1777. pa je iz tega enega tipa nastalo dvoje abecednikov in sicer: 1) za šole na kmetih, in 2) za šole po mestih; ti zadnji so bili drugače enaki prejšnjim „občim“, le nekoliko razširjeni, a takih slovenskih seveda ni; abecedniki za šole po kmetih pa so bili zopet dvojni, prvič taki, ki so imeli za berivo le kratke reke in sklep („Naprejšvzetje“) v verzih, in drugič taki, ki so imeli molitve in mali katekizem; med le-te spadajo — samo nekoliko pristrizeni — slovenski abecedniki prve vrste.

Kumerdejevih „Vadenj“ nemški izvirnik je izšel l. 1777.; to pa je bil le poseben odtisk prvega poglavja „Drugega velikega berila za šole na kmetih“, ki je imelo petero poglavij.

Toda dunajske nemške Felbigerjeve knjige po svoji vsebini nikakor niso bile izvirne; sestavljatelji so zbrali, kar je bilo najboljšega v takratni pedagoški literaturi, pa niso vselej natanko navajali virov.

Prvo poglavje „Drugega berila“ (Kumerdejevih „Vadenj“) je vzeto malo da ne vse iz Rochowa („Kinder-

II.

Berivo.

A) Ljudskošolsko.

Izza Karola Velikega je bila v področju latinsko-germanske kulture učna snov in berivo prvega šolanja: credo in pater noster; 45. kanon mogunškega koncila (l. 813.) pravi: „Dignum est, ut filios suos donent (sc. Christiani) ad scholam, sive ad monasteria sive foras presbyteris, ut fidem catholicam recte discant et orationem dominicam, ut domi alios docere valeant. Qui vero aliter non potuerit, [vel in sua lingua discat.“ In že prej (okoli l. 800.) je določila bavarska „Exhortatio ad plebem christianam“: „Omnis qui Christianus esse voluerit, hanc fidem et orationem dominicam omni festinatione studeat discere.“

V 12. stoletju je pariški škof Odo zahteval od ljudstva tudi „Ave Maria“; primeri s tem slovenski celovski rokopis, ki obsega: očenaš, češčenasimarijo in vero.

Proti koncu srednjega veka se je učna snov razširila. K očenašu, češčenasimariji in veri je pristopila še večerna in jutranja molitev ter obmizne molitve („benedicite“ in „gratias“).

Kot učilo je služila za očenaš, vero in pač tudi za češčenasimarijo ena tablica, za druge molitve spet ena, prim. tablico zlogovnico v prvem poglavju.

Ob koncu 15. veka se je učna snov iznova pomnožila in sicer z desetimi zapovedmi, ki so bile do 13. stoletja močno prezirane, s Salve regina (prim. pesem Salve regina v slovenskem „Ljubljanskem rokopisu“ iz 15. stoletja) in z „Divi Joannis Evangelium“.

To je bilo berivo zapadnoevropskih malih šol, ko se je s protestantizmom začelo slovensko slovstvo. Prav temu najstarejšemu vzoru ustreza berivo Trubarjevega abecednika iz l. 1555.; obsega namreč: vero, očenaš, deset božjih zapovedi, ustanovitev sv. krsta, zadnje večerje, propovedi (oznanjevanja sv. evangelija), molitev pred jedjo, pred spanjem, očenaš „v ti viži, koker se te stare desed za-

puvidi pojo“,* končno italijanski očenaš in latinsko izpodbudno opombo. Prvi natisk te Trubarjeve knjige iz l. 1550. ima isto tvarino, toda obširnejšo in v katehetiški obliki; to je slovenska priredba malega Brenčevega** katekizma, le da namesto Brenčevega učitelja v Trubarju vpraša oče, namesto učenca pa odgovarja sin — značilno za šolstvo po naših krajih. Zdi se mi, da ta prva izdaja ni bila namenjena toliko otrokom kakor odrasli mladini, ne toliko onemu, ki se je učil, nego onemu, ki je učil; pač pa je bil menda abecednik iz l. 1555. „tabla za deco“, kakor se imenuje njega cirilski posnemek iz l. 1561. Metoda je Trubarju bila „naprej brati“, „naprej praviti“, „vprašati“ in „pridigovati“; ta zadnji izraz pač pomeni razlago, da bi se „umelo in prav zastopilo“; radi spomina in oživljanja se je tudi „pelo“. Prim. predgovor katekizmov iz l. 1550. in 1555.

* * *

Berivo protestantovske dobe je bilo vseskozi nabožno. Tako je pač ostalo skozi celo takozvano katoliško dobo, kolikor se je sploh takrat učil kdo brati.

Za Felbigerjeve preosnove avstrijskega šolstva smo Slovenci za jezikovni pouk poleg Kappusovega učiteljem namenjenega „Zrna metodnih bukvi“ (1777) in Edlingovih „Forderungen an Schulmeister und Lehrer der Trivialschulen“ (1778) dobili: I. tablico zlogovnico in abecednike, II. katekizme kot prvo berilo in III. prvo poglavje drugega berila — torej le to, kar je bilo določeno za trivijalke na kmetih, pa še tega ne vsega, zakaj velikega berila za kmetske šole je ostalo neposlovenjenega četvero poglavij.

Slovenski abecedniki Felbigerjeve dobe se ločijo in družijo glede na berivo še jasneje v one skupine, ki smo jih razločevali z ozirom na metodo branja.***

Abecedniki prve vrste (1789, 1798, 1813) nadaljujejo abecednika Trubarjeva, imajo namreč le nabožno berivo; tudi Debevčev Plateltof spada po berivu v to vrsto, in po njem so posnete ABC-Bukvice iz l. 1818. Vendar je v

* prim. Kehr, *Gesch. der Meth.* 4, str. 329, 331.

** Brenz Joh., r. 1498, † 1570, švabski reformator, nazadnje (1552) od virtemberskega vojvode Kristofa poklican v Stuttgart; l. 1527. je napisal prvi evangelski katekizem: „Fragstück des christlichen Glaubens für die Jugend zu Schwäbisch Hall.“

*** Knjižnica mariborskega učiteljstva hrani „ABC-Bukve, H' Nucu teh“ itd. iz l. 1813. in „ABC-Bukve za te, kateri želijo slovenske čerke poznati“ iz l. 2. Naslova pričata, da sta ta dva abecednika bila sestavljena po zgledu Felbigerjevih abecednikov, a nisem ju mogel videti.

freund“ 1776, „Versuch eines Schulbuches“ 1772)*, le da so v povestih n. pr. nekaterim osebam izpremenjena imena.

Slovenili so vihravo in površno.

Berivo slovenskih šolskih knjig Felbigerjeve dobe je bilo nabožno ali moralizujoče. Moralizujoče berivo abecednikov je očitvidno del in začetek tega, kar se nahaja v Drugem berilu (Vadenjih); zato smemo reči: moralizujoče slovensko šolsko berivo Felbigerjeve dobe je posredno vzeto iz Rochowa, torej vse berivo tuje, zgolj prevedeno.

Celi organizem Rochow-Felbigerjevih beril je obsegal poleg nabožnosti in morale tudi nauke o praktičnem življenju in o stališču posameznika v človeški družbi; toda oni deli Drugega berila, ki so imeli to vsebino, se niso poslovenili. Le sestavek v Kumerdejevih ‚Vadenjih‘ o ohranitvi zdravja spominja na to smer, ki je pozneje pri nas tako močno zavladala s Slomšekom.

Vzgojno-moralizujoča težnja je torej že iz Felbigerjeve dobe in se je ohranila do danes.

* * *

Doslej je bilo berivo namenjeno spominu, a zlasti volji, govoreč takorekoč le v prikitem imperativu: pozabilo se je na podlago duševnega življenja, na zaznavo in predstavo obližja. Zavedati pa se je treba svojega obzorja in ga širiti, govoriti kaj je, ne le, kaj naj bo; taka analiza in razširjatev obzorja je naloga nazornemu nauku.

Že abecednik iz l. 1808., ki je sicer urejen po drugem tipu Felbigerjeve dobe, dasi spada že v Rottenhannovo dobo, ima začetek nazornega nauka. Drugače je stopil na to pedagoško pot Vodnik za Napoleonove Ilirije. Vodnikova Abeceda iz l. 1811. in po njej posneta Primčeva iz l. 1812. sta tega priči.

Poleg molitev in nekaterih kratkih povesti Felbigerjevih nahajamo tu tudi „kratke nauke o čednem vedenju“; pa številu rekov Felbigerjeve dobe je dodanih veliko število novih (v Vodniku 46); ti tu dodani reki niso nič drugega nego prevod takozvanega Katona.

Pod naslovom „Disticha Catonis de moribus ad filium“ se je ohranila iz 3. ali 4. stoletja po Kr. zbirka moralnih izrekov, imenovana najbrž zato po strogem Katonu, da pridobi s tem

* Rochow (1734—1805), vrstnik in somišljenik filantropistov, je bil graščak, pri Braniboru ter je s preustrojem šol na svojih posestvih vplival na svoj čas in se proslavil kot pisatelj prvega posvetnega šolskega berila (Kinderfreund).

značaj etiške neizprososti. Pred ali tudi za 4 knjigami teh verzov stoji prozajiška zbirka do 56 rekov („breves sententiae“, prim. Kratki nauki!), ki jih smatrajo nekateri za shranjene naslove posameznim distihom („Distichorum lemmata“); in ta prozajiški del je Katon *κατ' ἐξοχήν* (Cato moralissimus, Cato parvus, minor) ter je v srednjem veku in še v 16. stoletju za abecednikom služil branju, memoriranju in morali; še v 16. stoletju se je vezal vkup z Donatovo slovnico, ki mu je sledila pri pouku; tudi M. Pohlin, ki ga je prvi poslovenil, ga je dodal svoji slovnici.

Vodnik je Katona prevedel najkeseje l. 1807., ker je naslednjega leta Kopitar v svoji slovnici njegov prevod že vzporedil s Pohlinovim.

Važnejše nego Katon pa je realistiško berivo, ki je v teh dveh Vodnikovih-Primčevih abecednikih dodano namesto pesmi: pet sestavkov je: Poljsko delo, Živinska reja, Čebelaria, Preja, Tkanje; to so 45., 46. in 47. poglavje Komenskega „Sveta v podobah“, ki jih je Vodnik preložil že za Kopitarjevo slovnico.*

Primic je naredil glede na potrebe kmetskega ljudstva še korak dalje: dodal je namreč na koncu „Napiše za mesec“ in sicer po dva razen za januar in februar; to je kombinacija Vodnikove „Stare“ in „Nove pratike“. Izdal pa je še l. 1813. (spisal že 20. maja 1812) čitanko „Nemško-slovenska branja“. Izprva jo je bil namenil slovenski šolski mladini; ko pa je kot profesor slovenščine na graškem liceju za slušatelje rabil pomožno knjigo, je delo v marsičem izpremenil in pomnožil „mit einigen, wie ich hoffen darf, auch für Erwachsene nicht uninteressanten Sprachübungen“. Gotovo je že otrokom namenil vzgojne „Povesti“, „Basni“, pač tudi „Zgodbe svete na kratkim“.

Pomen te čitanke je iskati v tem, da so v njej prvič sledovi domačega slovenskega slovstva in sicer pred vsem Vodnikove poezije; nahajata se v njej basni „Vrana in mlade“, ter „Kos in sušec“.

Drugi pomen te čitanke je, da je prva, ki je podala otrokom berivo brez vzgojne tendence, in sicer pesmi: Hrepenenje otrok po pomladi, Otročja igra, Pesem veselega fantiča.

Kakor se ta Primčeva čitanka ni rabila v šoli, tako pač šoli sploh ni bila menda nikoli namenjena Jarnikova knjiga „Zber lepih ukov“ (1814); najbrž naj bi bila služila mladini šoli že odrasli, a se odlikuje po prosvitljenosti na-

* Prva dva sestavka sta bila pri natečaju za graško slovensko stolično nalogo za prevod iz slovenščine v nemščino.

zorov, netendenčnosti poezije in po značaju virov, ki so poleg drugih tudi češki in srbski.

Vodnik se je v francoski Iliriji prvi emancipiral nemškega zgleda ter slovenskim otrokom dal posebno berivo in sicer realistiško. Po njegovem učencu Primcu in po njegovem vrstniku, poznejšem „Iliru“ Jarniku se je približalo šoli domače slovensko slovstvo, pa tudi pristna poezija.

Vodnikova Azbuka l. 1812. ima za pravo berivo le očenaš, a pred njim za zlogi štiri strani slovenskih besed v abecednem redu, ki so vzporedno prevedene v nemščino in francoščino: to je nekak nazorni nauk, in v tem je ta Azbuka podobna plateltofu iz l. 1808. ter z njim vred odvisna od metodike nove avstrijske politiške šolske ustave.

* * *

V Rottenhannovi dobi se je organizem šolskih knjig za eno razširil. Za abecednikom je sledil kot prvo berilo katekizem, za njim vzgojno-moralne „Male povesti“ in končno še eno berilo.

Berivo abecednikov prvega tipa je le nazorni nauk in sicer zelo obsežen, celih 30 strani male osmerke; začenja se z udi človeškega telesa, naštevajo se in v stavkih izražajo njih opravila, naštevajo se deli hiše in hišne oprave, naštevajo se živali in potem izražajo stavki o njih glasovih; odslej se nahajajo le stavki in sicer o peterih človeških čutih, o telesnem občutku, o različnih čuvstvih in afektih, o volji (poslušnosti); nadalje se govori o pripravi jedil, o krmu in koristi živali, o domačem delu materinem, o delu staršev na vrtu, o očetovem na polju in travniku, o žetvi in letini, o sekanju drv v gozdu, o mlatitvi, žitu in njega uporabi ter o rokodelstvu.

Vse to je podano s stališča beročega učenca, zato je konec v prvi osebi: „— Torej tudi jes se morem počasi dela pervajati. Živino rediti le, in polje obdelavati jim (t. j. staršem) lohka pomagam, de več zrasede, de bodo več prodati imeli stariši.“ (Ravnikar 1816.)

Seveda so ti izvečine itak dvojezični abecedniki gola prestava iz nemščine.

Drugi tip je povsem drugačen od prvega tudi z ozirom na berivo. Metelkov in Dajnkov abecednik imata isto berivo, namreč nabožno in moralno-vzgojno; začenjata se s sestavkom o Bogu in njegovih lastnostih (spoznavanje Boga), končujeta se z rimanimi molitvami: nabožnost; vzgoji služijo poleg rekov povesti in sicer posebej povesti iz svetega pisma,

ki služijo v nazorilo moralnim izrekom, svojim naslovom.

V daljših razdobjih se človeški duh ozre po razvoju, da razbere dobro od manj vrednega: v tem tiči kal novega razvoja. Tako je ob koncu Rottenhannove dobe Kocijančič v svojem Abecedniku za šole po mestih združil prvi in drugi tip v umetno celoto (učenec pripoveduje sam, česa se je naučil v šoli). Kocijančičev učenec se nadeja, ker se je v Abecedniku naučil „precej dobro brati“, nazadnje novih bukvic, „v katerih je veliko koristnih nauk in povestic.“

Take bukvice so bile Debevčeve „Kleinere Erzählungen. Majhine perpovedanja“ 1809, 1816 (Ravnikar), 1826, 1844, za Štajersko izdane leta 1822., 1831., (Dajnko v rokopisu) l. 1836., 1847. To so dvojezične čitanke z moralno-vzgojnim berivom kakor Kumerdejevo „Vadenje“. Na Primorskem so služile le slovenske „Povestice za prvo začetno šolo“ (1846); istega značaja so te povesti, a vsebina jim je izvečine druga.

Zadnjim štirim poglavjem Felbigerjevega Druzega berila, ki niso bila poslovenjena, ustrezajo v Rottenhannovi dobi čitanke kakor Metelkovo „Berilo za male šole na kmetih“ (1834, 1838, 1842),* Kocijančičevo primorsko „Berilo za drugi klas malih šol na kmetih“ (1846), kjer je največji del posvečen „Povestim iz svetega pisma stare zaveze“. Razen tega pa imamo realije: ustavoznanstvo z domoljubjem, zdravjevarstvo, šolske postave, pa pregovore in pravila o uljudnosti.

Po zgodbah svetega pisma in po realijah nas to berilo uvaja v Slomšekovo dobo.

Slomšek je o tem berilu** tako-le sodil: „Da je staro Berilo za male šole na kmetih malim otrokom previsoko, za velike pa premalo, preokorno in leseno, to vsak učitelj lahko čuti in spozna, ako zdrave možgane v glavi ima. Kako težavne so za otroke zgodbe starega zakona:*** novega zakona še sledu ne najdeš. Kako hoče otrok neznane vojske Savla in Davida kralja s Filistejci razumeti? Tudi staro Berilo govori o naravoslovju, o marsikaterih prikaznih na nebu — o solcu, zvezdah, planetih in luni — o dolžnostih podložnih do deželnega oblastnika in do rojstne dežele. Najdeš pravila za priljudnost, pravila za zdravjevarstvo, itd. Pa vsi ti predmeti starega Berila so iz nemške

* L. 1826. so v Ljubljani izšle „Male povesti za mestne šole“ (Novice 1848, XVIII. Dokladni list).

** Dopisnik iz Radgone l. 1847. (Novice, 12) ni vedel za to slovensko berilo; ali za Štajersko ni bilo prevedeno ali je bilo tako redko rabljeno?

*** Zelo nadarjenemu Goetheju so pa posebno ugajale zgodbe starega zakona.

besede poslovenjeni; zato pa tudi težko razumevni.“ (Drobt. 1861, Zbr. sp. IV. 28.)

Prepričan o potrebi napredka in pospeha tudi v čitanki, „da ne zaostanejo naši mladeniči in dekline neznanci in neslanci brez prave krščanske omike v domačih rečeh,“ je dal Slomšek v petdesetih letih preteklega veka slovenski mladini nove knjige.

* * *

Slomšek se je naslanjal na minulosť: ni ljubil hipnih prevratov, ki hočejo izbrisati vse naravne posledice preteklosti, a ljubil je napredek v razvoju.

Slomšek glede na berivo svojih knjig ni stopil izven svoje dobe.

Musijev „Navod“ in Slomškov „Blaže in Nežica“ sta bili učni knjigi za Slomškovne nedeljske šole. Berivo prvega je po svojem moralno-vzgojnem značaju podobno berivu sodobnega drugega tipa Rottenhannovega, dasi je vsebina različna; v „Blažetu in Nežici“ se pa povestim praktiško-poučnega značaja pridružujejo še realije. Torej moralna uredba praktiškega življenja in realije — ali o tem nismo še nič slišali? Oboje se je gojilo v isti zaporednosti za Felbigerja in Rottenhanna. V nasprotju z racijonalistiško moralo Felbigerjevih knjig se v abecednikih drugega tipa Rottenhannove dobe čednost posnema iz božjega bistva in zgodeb svetega pisma: zakon božji je morala tudi Slomšku.

O realijah je dejala „politiška šolska ustava“ v § 28, naj se v trivijalkah dela na to, da otroci poleg globokega znanja krščanskega nauka „über die Dinge, mit welchen sie umgehen und über die Verhältnisse, in denen sie sich befinden und während ihres Lebens befinden werden, die richtigen Anweisungen bekommen, um die Dinge und Verhältnisse so zu benützen, wie es die christliche Sittenlehre vorschreibt.“ To postavo so že izvrševali abecedniki, ki so uvedli nazorni nauk in čitanke z realijami, in z njimi tudi Slomšek.

Z l. 1848. se ta postava bistveno ni izpremenila, le pojasnila se je. Min. odr. z dne 28. avgusta 1855 pravi: „Die sogenannten Realien, wie Geographie, Weltgeschichte, Naturlehre u. dgl., gehören als besondere Unterrichtsgegenstände nicht in die Trivialschule. Es ist vielmehr der Schuljugend nur gelegentlich, namentlich beim Leseunterrichte, das Wichtigste und praktisch Naheliegendste aus diesen Wissenszweigen zur Belebung des sittlich-religiösen Ge-

fühls und zur Vermehrung der Kenntnisse der Jugend, insbesondere über das Heimatliche und Vaterländische, beizubringen.“ Pač pa je glede na jezikovni pouk zakon krenil na novo pot. Naglasil je namreč stalne vaje v naziranju, mišljenju in govorjenju.

Zato je berivo šolskih knjig, ki jih je izdajal Slomšek po želji ministrstva od l. 1852. dalje, istega značaja kakor berivo Slomškovih nedeljskošolskih knjig, oziroma šolskih knjig zlasti drugega dela Rottenhannove dobe. Na drugi strani pa so z razvojem postave tudi napredovale šolske knjige, razpravljajoč realije v poveličevanje božje in uvajajoč vaje v govorjenju in mišljenju.

S tem pa ni rečeno, da je Slomšek le izvrševal postavo, najbrž je nanjo tudi vplival; saj je bil po njegovem naročilu spisani abecednik „Mali Blaže v prvi šoli“, ki je moral biti zasnovan že pred 2. septembrom 1848., t. j. pred dnevom novešolske postave, po berivu očitvidno prednik poznejšemu Slomškovemu abecedniku.

Abecednik, Malo berilo za prvošolce, Veliko berilo in pogovorilo (vse tudi nemško-slovenski) in Ponovilo za nedeljske šole* so organizem Slomškovih knjig, ki se med seboj nadaljujejo in popolnjujejo. Verskonravna naobrazba, ki bodi podlaga omiki, je značaj Malega berila, realno praktiška pa značaj Velikega berila; Abecednik kakor njegov prednik Mali Blaže, druží oboje ter pomeni v primeri s preteklostjo koncentracijo snovi.

Za nazorni nauk našteva Slomšek na treh straneh reči in živali, a ne začenja več z deli človeškega telesa, ampak s šolsko pripravo. Za vaje v mišljenju in govoru, ki jih naj priredi učitelj s stvarino, je dal sam zgled; učenec mu mora po vprašanju dani stavek ponoviti, nato iz svojega obzorja najti reč, o kateri se da isto izreči, inducira se splošni pojem, in učenec mora najti nove slučaje (osebke); brez zgle-dov mora učenec najti osebek, dopolnilo ali prislovno določilo. Te vaje so v Slomšku nove in v smislu izpremenjene šolske postave z dne 2. septembra 1848, ki je zahtevala „regelmäßige Übungen im Anschauen, Denken und Sprechen“.

Nekako notranjo koncentracijo, harmonijo duševnih sil učenčevih dosega Veliko berilo s tem, da druží poučne sestavke o realijah s povestmi in pesnimi, ki se nanašajo na dotični predmet; tako se misel spoji s čuvstvom in dobi s tem životvorno moč volje; tako n. pr. čitaš za

* Podobno delo je bilo izdano l. 1850. v Trstu pod naslovom: „Berilo o svetkih in nedeljah za dorašeno mladost“. Začetek vsake nove pole ima izrecno opombo „Za nedeljske šole“.

opisom tujih dežel Strelovega „Popotnika“. Čuvstvo, ki je bilo smoter njegovih realij, je nabožnost; v smislu postave daje tako-le navodilo za svoje Veliko berilo: „Spoznava stvarjenih reči na podlagi naše svete vere stoji ter uči mladino Stvarnika spoznavati in moliti, kar prvi § (se. Vel. B.) pravi, rekoč: Bog je svet k svoji časti ustvaril in nam zemljo v prebivališče dal. Vidno nebo s solncem, z mescem in zvezdami brez števila, in pa zemlja s svojimi stvarmi, se beli svet zove, veličanstvena dvorana božja, ki nam očitno kaže Stvarnikovo vsegamogočnost in modrost . . .“ in: „Veliko Berilo uči domače in divje živali, ptice, mrgolince in črve spoznavati, pa tudi slaviti in hvaliti božjo dobroto in modrost, ki za vse tako po očetovsko skrbi, in tudi črvička ne pozabi.“

Slomšekove knjige za slovensko-nemške šole imajo mnogo manj beriva, in sicer manjka v Velikem berilu vse vzgojno čuvstveno berivo; tako je nemščini na ljubo bilo prikrajšano srce. Slomšek sam je dejal, da je slovensko-nemško berilo „za omiko šolcev premedlo“; tak strah navdaja tudi nas, ko vidimo, da se tlači naša deca „v mučilnice neumščine“, in da nadzorniki šol in učitelji ne kvalificirajo po uspehih v materinščini. —

Za Kranjsko je veljalo vsaj do l. 1861. „Malo berilo za prvošolce“ (für Krain) in za Primorsko „Malo berilo za slov. ljudske šole“ (für Küstenland); to so bile najbrž priredbe Slomškovega berila.

Poleg njih pa so se rabila zlasti na Kranjskem še stara berila: „Berilo za drugi klas malih šol na kmetih“ (Za kranjske šole)* 1859, ponatiski Metelkovih beril iz za predmarčne dobe. Iz njih so se posebej še natiskovale „Šolske postave za ljudske šole po c. kr. avstr. državah.“ V Beču l. 1855. in l. 1857.

Gotovo so zaostajali za Slomškovim delom vsi kranjski abecedniki. Komaj tretjino obsega Slomškovega beriva ima n. pr. Jeranova Abecednica, in še to je po Slomšku posneto; več in sicer od Slomškega neodvisnega beriva ima Kosmačev Abecedar; iz realij ima Jeran le poltretjo stran Komenskega „Sveta v obrazih“ (posnetega gotovo po Potočnikovi slovnici, poglavje 1. do 8., 10., 11., 14., 20., 29.), Kosmač pa ima že netendenčnega Štampiharja; v Močnikovem-Praprotnikovem Abecedniku, katerega berivo je čisto posneto po Slomšku, nahajamo „Šolske pesmi“ in sicer dve pesmi pred šolo in dve po šoli; to so Slomškovske pesmi, malo izpremenjene, vzete iz njegove „Šole vesele lepega petja za pridno šolsko mladino“ 1853 (XI, XIII, XII, XIV).

* Helfert imenuje tudi izdajo brez tega dostavka.

Večina takratnih učiteljev s Slomškovimi knjigami ni bila zadovoljna, češ, da ni „neumniših šolskih knjig, kakor so nova berila“. Kolikor morem soditi iz opravičevanja Slomškovega (Drobt. 1861, Zbr. sp. IV), jim je bilo v berilih preveč tvarine in sicer realij; Slomšek zagovarja vse stroke tega pouka ter pravi: „Če se šolski mladini toliko in tako da, jeli bo preveč? Mislim in sodim, da ne.“ Pogrešali so v njih zgodbe Svetega pisma, ki so se nahajale v knjigah Rottenhannove dobe, češ, „zakaj ste pa poprejšnje Berilo zavrgli, katero je zgodbe Svetega pisma učilo; teh je deci veliko več potreba, kakor teh posvetnih reči, katerih v novem Berilu imamo?“

Zares pa Slomšek zgodeb Svetega pisma ni zavrgel, le omejil jih je in na drugo mesto postavil; nahajaš jih v Abecedniku, in Katekizmu jih je dodal, kratko osnovane; cela cerkvena zgodovina pa je v Ponovilu.

* * *

Razvoj in napredek v primeri s Slomšekom pomeni delovanje dr. Fr. Močnika, (Hicingerja, Pintarja) Praprotnika v desetletju 1858—1868.

Njiju iz prejšnjih let le ponatiskovani in zato nedostatni „Abecednik za slovenske šole“, njiju „Slovensko-nemški abecednik“ (1862, 1878), „Prvo berilo za slov. šole“ (1862), „Drugo berilo za slov. šole“ (1864) so nov organizem šolskih knjig, ki so se uvedle najprej na Kranjskem, potem tudi na Štajerskem in Koroškem.

Ta berila so obširnejša nego Slomškova; v njih je več realij in moralizujočih povesti nego v Slomšku. Njih uredba se zlasti po tem razločuje od Slomškovih, da „Prvo berilo“ nima samo nraavnovzgojnega beriva, marveč tudi realistiško, nasproti pa se realistiško „Drugo berilo“ začenja s poučnimi povestmi in pesnimi. Koncentracija snovi, ki smo jo pri Slomšku opazili le v abecedniku, je torej tu izvedena skozi vse berivo.

Bolj pa še je tu naglasiti notranjo koncentracijo ali harmonijo duševnih sil s čuvstvom v središču. Ta berila ne dodajajo le poetičnih sestavkov realijam v oživljanje snovi — to se vidi že v Abecedniku — ampak realije se še mnogo bolj nego pri Slomšku odevajo naravnost v lupino povesti in pesmi.

Izmed 126 realistiških berilnih sestavkov „Drugega berila“ je 42 povesti in pesmi, dočim jih je v Slomškovem „Velikem berilu“ med 74 le 21; prim. še v „Prvem berilu“ živalstvo od štev. 55—73, izvečine v povestih, rastlinstvo

110—136 izvečine v povestih, takisto voda in padavine št. 129—136, pregovori o rastlinstvu št. 128.

Mnogo beriva teh knjig je vzetega iz Slomškega ali vsaj posnetega po njem. Izmed 143 števil „Prvega berila“ je 20 posnetih po Slomškovem „Malem berilu“ in njegovem Abecedniku; izmed 126 števil „Drugega berila“ je 26 vzetih iz Slomškevega „Velikega berila“.

Slomškova in Močnikova-Praprotnikova berila nam kažejo značaj slovenske književnosti v Drobtnicah.

Slomškove knjige imajo malo da ne le njegove pesmi. Tudi v Močnikovih-Praprotnikovih berilih je večina pesmi Slomškovih, pa vendar že nahajamo tudi n. pr. Strelovega „Popotnika“ in Vilharjevo „Na goro“.

* * *

Z „novo šolo“ so prišle tudi nove knjige.

Praprotnikov Abecednik (1868), Razingerjev-Žumerjev Abecednik (1880), Miklošičevo Začetnico (1879) vežem z „Drugim, Tretjim in Četrtem berilom za občne ljudske šole“, ki jih je sestavil sedanji kranjski deželni šolski nadzornik g. Končnik.

I. Te knjige nimajo nič več strogo nabožnega beriva ne zgodeb starega ne novega zakona.

II. Do Tretjega berila inkluzivno je gradivo razporejeno po naravni dispoziciji nazornega nauka, ki se mu dodajejo moralno-vzgojni sestavki; vodilo so torej reči, morala se nanese nanje ter dobi s tem krepko podlago, uresničljivost in pomen za življenje; morala in reči so zlite v enoto, kakor to zahteva življenje.* Se Slomšek je v Abecedniku in v Malem berilu ločil moralo od reči in jo stavil pred njo; v Dr. Močnik-Praprotniku se je oboje že začelo mešati.

V Drugem in Tretjem berilu se seveda ne izhaja več od šole, ki je že znana; na njeno mesto so stopile „povesti, pesmi in pregovori“; takisto v Četrtem, kjer je sledeče gradivo razporejeno že po predmetih.

Nekdaj sinteza sveta po znanostih in napredek od znanosti do znanosti — zdaj analiza sveta, ki tudi v otroški dobi že hrani elemente vseh znanosti, napredek koncentriško v vseh.

III. Te šolske knjige so se prve bolj ozirale na domačo književnost; netendenčni spisi so se množili; zastopana

* Slično urejene so tudi ogrskoslovenske „Perve knige — čtenýá, spravlene po Bárány Ignáci, II. natisk, v Pešti 1871“.

je bila zlasti doba „Slov. Glasnika“ (n. pr. Jenko, Levstik, tudi že Prešeren).

Proze je bilo še mnogo tuje, zlasti Kr. Šmida.

* * *

Razingerjevemu-Žumerjevemu Abecedniku (Koprivnikovi-Majcenovi Začetnici) in njiju Prvemu berilu se družijo zdaj še Josinovo-Ganglovo Drugo in Tretje berilo.

Na prvi pogled te zanima, da je vsaj v naslovu prvega poglavja „zabava“ poleg pouka; brž se tudi spozna razlika v zgodovini, ki se tu začenja z domačimi pravljičami, s povedkami iz zgodovine cesarske hiše, o kralju Matjažu, oziroma (v Tretjem berilu) z zgodovino naših zemlja in s slovansko preteklostjo, dočim ima Končnik za dvema domačima pravljičama Solona in Kreza, Kreza in Cira, Aleksandra Velikega, cesarja Tita, potem še le stare Slovane, Atilo, Belizarja, Cirila in Metoda, (v Tretjem berilu Špartance, Romula itd.).

Tudi zgodovina mora prehajati od bližnjega k oddaljenemu, torej od domače zgodovine k tuji, pa tudi od novejše zgodovine k starejši; kako je bilo pred šeststo leti, razumem le tedaj, če si lahko predstavljam, kako je bilo pred sto leti.

Ta najnovejša berila posnemajo poleg starejših dob že dobo Dunajskega in Ljubljanskega Zvona.

* * *

Realije same — morala sama — morala ob realijah, morala in poezija ob realijah — realije v poeziji in morali — kaj naj volim?

Da so realistiška berila nezanimiva, če jih ne vežeš z aktualnimi dogodki kakor Slomšek v „Blažetu in Nežici“, je jasno; gotovo je pa tudi, da je vsaj na srednji in višji stopnji treba knjige, iz katere se učenec doma lahko uči.

Morala? Na nižji in srednji stopnji vlada zdaj nekako morala in poezija ob realijah. Bodočnost pa imajo realije v poeziji in morali, to je, realije naj so zavite v povesti in pesmi, ki pa imajo bolj poetiški nego moralizujoč značaj. Na višji stopnji uče moralo resnični zgodovinski dogodki.

Svet v poeziji in poezija sveta — to je poleg morale vodilno načelo novim berilom, ki jih izdasta g. ravnatelj Schreiner in g. c. kr. deželni šolski nadzornik Fr. Hubad.

V berivu smo bili silno odvisni od nemštva ter se vzgajali s tujim blagom. Zadnja generacija je pač že čitala plo-

dove slovenske literature; da pa bo čitala naša mladina le izborno čtivo in res slovansko, ne samo poslovenjeno, bo treba tudi nabirati cvetje po polju drugih slovanskih literatur. Tudi na to se bodo ozirala nova berila.

B) Berivo srednješolsko.

L. 1848. je vlada ukrenila, da se sprejme med predmete srednje šole tudi slovnica in slovstvo materinščine in drugega deželnega jezika. Ko so se polegli nemiri, se je z l. 1850. res uvedla slovenščina v srednje šole.

Čitanke je prvi preskrbel Bleiweis in sicer čitanke za nižjo gimnazijo; v „Slov. društvu“ se je pod njegovim vodstvom sestavilo „Slov. berilo“ za prvi gimnazijski razred l. 1850., za drugi, tretji in četrti razred pa l. 1852., 1854. in 1855.; v berilu za tretji in četrti razred je Bleiweis imenovan kot urednik.

Že l. 1849. se je namenil tudi Miklošič izdati slovenska berila ter iskal sotrudnikov; imel je že zbirko gradiva; ko pa je slišal o podjetju v Ljubljani, je „svojo zbirko na stran djal“; toda videč, da delo v Ljubljani ne gre prav gladko, se je iznova lotil dela in sestavil čitanke za višje razrede, po vrsti l. 1853., 1854., 1858. in 1865.

Bleiweisova berila imajo poleg pičlo odmerjene poezije pretežno nevezano besedo, prozo; poučnost prevladuje, in sicer stoje realije v soglasju z istodobnimi Slomšekovimi knjigami mogočno v ospredju, zlasti prirodopisje in zgodovina. Med 96 berilnimi sestavki ima berilo za prvo šolo 32 realistiških, drugo med 63 36, tretje med 72 32, četrto med 62 31. Ta berila so zrcalo revne književnosti „Kmetijskih in rokodelskih Novic“.

Prvo berilo ima še največ poezije; takrat še snov ni pohajala. Z največ pesnimi je zastopan Koseski (7).*

Izmed prozajistov so posebno uvaženi Vrtovec, Nace Dolinar, Trdina itd., sploh Novičarji.

Književnost Novic je nudila malo gradiva za čitanke; o tem toži Bleiweis sam v uvodu prve čitanke; segel je po prevodih; najbolj izviren je prvi del, ki ima le 7 prevodov; prvi in drugi del imata več prevodov iz nemščine nego iz slo-

* V Berilu za drugi, tretji in četrti gimnazijski razred je s po eno pesmijo zastopan tudi Prešeren. Organizacijski načrt iz l. 1849. za literarno krestomatijo v višji gimnaziji priporoča iz „novejše dobe Jarnika, Prešerna itd.“; še živčih pesnikov namenoma ne imenuje. Bleiweis je v Novicah l. 1849. str. 190 ponatisnil opombe organizacijskega načrta o slovenščini ter pripomnil: „Med izgledi sedaj živčih pesnikov bojo pač klasičke dela Koseskiga v prvo versto prišle.“ Pri Miklošiču ima Prešeren prednost pred Koseskim.

vanščine (prvi del ima 3 slovanske, 4 nemške, drugi del pa 4 slovanske, 6 nemških prevodov), a v tretjem in četrtem delu je mnogo več prevodov iz slovanščine nego iz nemščine (v tretjem delu je osem nemških, 14 slovanskih, v četrtem delu pa 4 nemške, 16 slovanskih; prevodi so vzeti zlasti iz srbsko-hrvaških in čeških čitank. Viri prevodov nam kažejo dobro znano kulturno pot: slovensko, nemško, slovansko.

O načelu sestavljanja šolskih knjig piše Miklošič sam: „V zgled naj bode nemška knjiga za branje (Lesebuch), ki je pred nekaterimi meseci v Beču izšla. Pa ne treba, da vse bode izvorno, meni bi tudi dobri prevodi izvorov po volji bili, kakor se jih nekaj celo v nemški knjigi bere.“

Realistiških beril ima Miklošičevo berilo za peto šolo med 74 40, šesto med 53 35, sedmo med 50 31; v ospredju je kulturna zgodovina.

Poezije je spričo tega v Miklošičevih berilih še manj nego v Bleiweisovih; zakaj peto berilo ima 16 domačih pesmi, če k njim štejemo Koseskega prevode, šesto le 9, sedmo 5 (6); očitno je tudi Miklošiču pohajala poetiška snov. Najbolj zastopani pesniki so: Prešeren (5), Koseski 4 (prevodil), Hicinger 3 itd.

Prevodov iz slovanščine je v Miklošiču vobče manj nego v Bleiweisu; v petem berilu jih je 9 (prvo mesto zavzemajo Poljaki, ki jih je prevedel, pa ne po čitankah, Miklošič, in pa Rusi: Puškin, Karamzin), v šestem le dve, v sedmem pa sedem (Srbi, Čehi, Krilov). Še le na zadnje je Miklošič začel zajemati iz nemščine; v petem berilu je le malo nemških prevodov, v šestem in sedmem pa po 10.

Pot izposojevanja kulturnega bogastva mu je nasprotna Bleiweisovi: slovensko, slovansko in potem še le nemško.

Z Miklošičevimi čitankami je nekako tekmovalo Macunovo „Cvetje jugoslavjansko,“ v Trstu l. 1850. izdano. To delo je bilo, kakor pravi Macun v uvodu, „namenjeno učečoj se mladeži, da se po njemu seznani s pesniki cele Slovenije in tudi z nekaterimi ilirskimi; in da se iz njega uči lepo in u slavjanskem duhu pisati“. To „Cvetje“ je baje služilo učencem srednjih šol, dokler niso dobili primernejših učil (Glaser, III. 148 in II. 166).

To je prva poetiška slovenska šolska antologija.*

* Izrazi „Cvetnjak“ (Šerf 1839), „Cvetje“, „Cvet“, „Cvetnik“ so za „antologijo“ bržkone sprejeti po srbskem zgledu, prim. srbski Rajčev „Cvetnik“ (1802), ki ga je rabil že Jarnik, in pa „Golubica s cvetom knjižestva srbskog“ (v Belgradu 1844. Novice 1844, 116).

Ni čuda, da ima knjiga slovenski in srbsko-hrvaški del, saj je Šafařík l. 1849. na Dunaju predlagal hrvaščino za obli-gaten predmet naših srednjih šol. Ustroj Macunove knjige je ustrežal tudi še dandanes veljavnemu organizacijskemu načrtu za gimnazije.

Izmed slovenskih pesnikov so zastopani Prešeren (9, oz. 18 pesmi, 6 sonetov in 5 napisov), Koseski (10), Toman (10), Vodnik (5), torej najboljši pesniki do onih dob.

Iz „ilirščine“ je vzeta zlasti narodna epika in epika dubrovniška, odlomki Gunduličevega „Osmana“ in Junija Pal-motića „Kristijade“.

* * *

Po l. 1859. se je s celo Avstrijo vred zganilo spet naše srednje šolstvo. Novi čas je prinesel tudi nove šolske knjige; sestavil jih je v letih 1861—1868. Anton Janežič.

Čitanka za 5., 6. (in 7.) šolo je njegov „Cvet slovenske poezije“ 1861, sestavljen po Macunovem „Cvetju“, a z boljšim pesniškim ukusom, prednik ali pravzaprav prvi natis „Cvet-nika slovenske slovesnosti“ 1868, ki ima zato opombo: „Drugi, ves predelani natis“.

Cvetju je dodal srbsko-hrvaški dodatek, da bi se mla-dina navadila bratskega narečja in se usposobila za name-ravano zagrebško univerzo; no l. 1868. te priprave — žal — ni bilo več treba!

Pa tudi nižjim razredom srednjih šol je Janežič sestavil dvojno čitanko: Cvetnik, I. in II. del (1865, 1867).

Janežičeve šolske knjige so poleg poučnosti in realij, pred poučnost in realije postavile po-ezijo, leposlovje; prim. Močnikova-Praprotnikova berila s Slomškovimi!

V Cvetnikih je le ena tretjina beriva realistiška, pesmi je več nego tretjina; „Cvet“ sploh ni imel realij, „Cvetnik slov. slovesnosti“ le v dodatku.

V Cvetnikih je zbran cvet slovenske poezije; poleg prejšnjih dob (Vodnik, Prešeren, Potočnik) odseva v njih zlasti književnost „Slov. Glasnika“ (Jenko, Vilhar itd.); pre-vodi iz slovanščine daleč presegajo prevode iz nemščine in sicer zlasti prevodi iz češčine.

V berilih za višje razrede se je pridružilo slovenskemu slovstvu slovansko slovstvo sploh in sicer ali v izvirnikih („Cvet“) ali v prevodih znamenitih del (Kraljedv. rokopis, Slovo o polku Igorevč v „Cvetniku slovenske slovesnosti“). To je naravna pot: od slovenstva polagoma k slo-vanstvu.

Srednje šole so dobile prej poezijo nego ljudske: kakor da bi poezija ne bila za zorno mladost! In vendar jo mladina v tolmaču učiteljevem slastno uživa! To je bil uvidel že Macun, ki je estetiško čuvstvo smatral prirojenim, in Janežič je pisal v uvodu *„Cveta slovenske poezije“*: „Poezija je človeškemu srcu najblažja dušna zabava. Posebno je zanjo vneti nedolžna mladina, kateri požlahtnuje um in srce in jo navdušuje za vse, kar je lepo in krasno. Poezija je tako rekoč ključ do sreča mladine. Torej je vsakemu šolniku v svojem nauku prva skrb, da odgrne svoji mladini mičnost in krasoto narodove poezije in jo po njej navda z ljubeznijo do sladke materinščine.“

Macun in Janežič sta učenca ilirizma, sama *„Ilira“*: Iliri pa so bili estetiški duhovi, ki so umeli in ljubili poezijo. Bleiweis in Miklošič sta se držala reči. Za to sta imela oporo v organizacijskem načrtu.

* * *

Za Janežičevimi *Cvetniki* so prišle Sketove čitanke, ki so posnele dobo Stritarjevo in njegove šole do zadnjega desetletja preteklega veka.

Zdaj se snuje čitanka za prvi in drugi letnik učiteljišč, kjer se je doslej rabila Sketova *„Čitanka za peti in šesti razred srednjih šol“*, in to je nujna potreba. Izobilje narodne epike v čitanki je znamenje nedostatka dobre umetne, pa znak preteklega dobe, ko se je nad vse slavila narodna poezija in povzdigovala nad umetno. Glede na narodne pravljice, legende itd. je knjiga odsev delovanja g. dvornega svetnika prof. dr. Kreka. A nebroj pravljic, pripovedek itd. na tej stopnji dolgočasi: taka narodna pesem kakor *„Desetnica“* pa je za pravilnost jezika vprav kvarna.

Nazori o narodni poeziji so se precej izpremenili, in umetne epike imamo zdaj več.

Zato naj bi se nova čitanka manj ozirala na narodno poezijo nego na umetno, zlasti ne na nepoetiške narodne pravljice, bajke itd. Drži pa naj se prejšnjih srednješolskih čitank za višje razrede, ki so vse uvaževale druge slovanske literature. —

III.

Povest književnosti.

O povesti književnosti v pravem pomenu besede seveda v ljudski šoli ni govora; le kaj zanimivega se lahko pove iz življenja in delovanja pisateljev, katerih spisi sečitajo; zato so spisom pristavljena imena pisateljev.

V svojem Bukvarju iz l. 1814. je Primic po Kopitarju sestavil življenjepis Trubarjev. V primorskem „Berila o svetkih in nedeljah za odraseno mladost“ iz l. 1850. je 14 strani „Slovenskega slovstva“, ki ga je l. 1846. popisal M. Majar. V drugih ljudskošolskih knjigah ni nič slovstveno-zgodovinskega; avtorji še v Slomšek in dr. Močniku-Praprotniku niti niso imenovani; prvi jih ima še le Končnik. V „Uč. Tov.“ l. 1884.—1885. je Gradimir (Janko Leban) prijavil „Slovstveno zgodovino v slovenski ljudski šoli“, ki je izšla tudi kot poseben odtisk. Tu govori po vrsti o onih slovenskih in neslovenskih pisateljih, ki se nahajajo v Drugem, Tretjem in Četrtem berilu, pa nazadnje obžaluje, da je v naše čitanke sprejetih toliko tujih, a tako malo važnih domačih pisateljev.

Čim bolj bodo ljudskošolske čitanke zreale našega slovstva, tem lažje se bo tudi v ljudski šoli govorilo o našem slovstvu.

Najnovejše čitanke bodo imele tudi več sestavkov iz drugih slovanskih slovstev, n. pr. iz hrvaščine in češčine. Na ta način bo naša deca tudi marsikaj lahko zvedela o veljaskih bratskih nam narodov. —

Na srednjih šolah se povest slovenske književnosti do l. 1850. kajpada tudi ni poučevala. A imeli smo do onih dob že začetke take zgodovine.

Prvi je bil spet oče Pohlin; spisal je biblijografijo „Bibliotheca Carnioliae“; za njim je naše staro knjištvo opisoval in po jeziku ocenjeval Kopitar v svoji slovnici. Izvrstno biblijografsko delo z jedrnatimi ocenami je za Šafarika spisal Čop, a celo izšlo je še le l. 1864.

Med tem se je poglobilo proučevanje stare slovenščine. Kopitar in Miklošič sta jo svojila Slovencem („panonska teorija“).

V teh razmerah je zagledal beli dan prvi „Pregled slovenskega slovstva“ za srednje šole, ki ga je spisal A. Janežič ter ga dodal prvi izdaji svoje slovnice (l. 1854.). V treh razdelih (od Trubarja do Vodnika — od Vodnika do Bleiweisa — najnovejša doba) se naštevajo in ocenjajo pisatelji, a brez beriva. Pred novoslovensko književnostjo se obširneje govori o staroslovenski književnosti in nje spomenikih, dodano pa ji je tudi staroslovensko berilo (poleg freisinskih spomenikov je supraselski rokopis, ostromirsko evangelije itd.). O drugih slovanskih narečjih trdi, da si „niso tako različna med seboj kakor si marsikdo misli“, vendar hoče „zanaprej o vsih drugih slavjanskih narečjih molčati“.

Z zgledi tudi iz novoslovenske književnosti je opremil Miklošič slovensko literarno zgodovino, ki je izšla prvič l. 1865. (drugič l. 1881.) kot „Slovensko Berilo za osmi gimnazijski razred“. Glavna razdelitev snovi je tudi tu: stara slovenščina — nova slovenščina; o stari slovenščini pravi Miklošič v uvodu prve izdaje: „Če se ravno staroslovensko slovstvo ni razevelo med našimi pravimi pradedi, pa se ga vendar smemo lastiti, zato ker nam je narod, med katerim sta sredi druge polovice devetega veka Konstantin z Metodom kerščanstvo zasadila, izmed vseh slovanskih narodov najbliži rod . . .“

Miklošičeva knjiga se je rabila do Sketove „Slovenske slovstvene čitanke“ (1893).

Zdaj se slovensko slovstvo po naših srednjih in njim podobnih šolah predava po njej.* Tu najdeš mnogo po vsebini in obliki odličnih člankov, poleg tega pa tudi ogromno zgolj jezikovnega gradiva, ki zanima le učitelja strokovnjaka. Lepa knjiga Sketova pač ni bila pisana samo za učenca in za šolo, marveč posebej še za učitelja, ki je dotlej pogrešal vsakega učnega pripomočka. Za šolo naj izbira učitelj.

Kako naj se ne bi poučevalo slovensko slovstvo, zato poznam svarilen zgled iz resničnih razmer. Ta-le dela in imena in te-le letnice se jemljejo nekje:

Freisinski spomeniki 1807, Glagolita Clozianus 1836.

Celovski rokopis (Oče naš, Češčena Marija, Vera).

Ljubljanski rokopis (Očitna izpoved).

Beneško-slovenski rokopis (razna darila in ustanove za bratovščino sv. Marije v Črnjevu).

Rokopis kranjskega mesta.

Ain neues Lied von den kraynnerischen bauren 1516.

* O tem sem prvič pisal v Popotniku 1901, str. 138 — 143.

Protestantska doba.

1550 — 1595.

Tiskarna v Ljubljani 1575.

Bohoričeva začetnica „Elementale Labacense 1582.

Trubarjev koledar 1582.

Prvi slovenski knjigi 1550.

Prvi zvezek II. dela sv. pisma 1560.

Zadnja protestantska knjiga 1595.

Primož Trubar, r. 1508; v Celju 1530—1532; v Ljubljani 1542; beg od Sv. Jerneja 1547; poraz šmalkadskih zaveznikov 1547; Trubar na Würtemberškom 1548; 1553 v Kemp-tenu; 1555 druga izdaja prvih slovenskih knjig, evangelij sv. Matevža, Molitev teh krščenikov; 1557 prvi del novega testamenta; drugi del 1560—1577; Duhovne pesmi 1563; Trubar pozvan v Ljubljano 1560; prišel v Ljubljano 1562; cerkveni red 1564; 1566 Celi psalter Davidov; Trubar nazaj v Ljubljano 1567; Celi katekizem s cerkveno pesmarico 1567; nje zadnji natisk 1595; Katekizem z dvema izlagama 1575; Celi novi testament 1582; smrt 1586.

Krelj, r. 1538, † 1567; Otročja biblija 1566; Špangenbergova postila 1567. Jurij Dalmatin, r. 1550; Jezus Sirah 1575; Pentatevh 1578; Salomonove pripovedi 1580; Arcticae horulae 1584; Pasijon 1576.

Bohorič, ravnatelj 1566; Otročja pesem.

Megizer, Dictionarium quattuor linguarum 1592; Thesaurus polyglottus 1603; Annales Carintiae 1612.

Katoliška doba.

1595 — 1765.

Hren, škof 1597; jezuitski samostan pogorel 1774. Stapleton. Adam Skalar 1643.

Hren, r. 1560, † 1630; 1612 Evangeliji in listovi: Schönleben jih izdal 1672, šesto izdajo Paglovec.

Miha Mikec.

Janez Čandik, Katekizem Petra Kanizija.

Matija Kastelic, r. 1623; Bratovske bukvice sv. roženkranca 1678; Nebeški cilj, Nauk kristjanski.

Miha Paglovec, Tobijeve bukve, Tomaža Kempčana bukve, Sveta vojska, vse pisano „skuzi enga mašnika iz gorejnske krainske strani“.

Abraham a St. Clara in Janez Krstnik od Sv. Križa.

Gregor Alazija da Sommaripa, Vocabolario Italiano e Schiavo.

Hipolit, Dictionarium 1711; Orbis pictus; tiskar Janez Mayr in Bohoričeva slovnica: le-te druga izdaja 1715, Tomaž Kempčan 1719; Megizerjevega dikičionarija drugi natisk 1747; tretja izdaja Bohoričeve slovnice 1758.
Schönleben 1618—1681; Aemona vindicata; Carniola antiqua et nova; tiskar Janez Mayr došel v Ljubljano 1680.
Valvazor 1641—1693; Topografija; die Ehre des Herzogthums Krain.
Popovič, Untersuchungen vom Meere 1750.

Prehodna doba.

1765—1795.

Pohlin, Kranjska gramatika 1768; druga izdaja 1783, Malo besedišče 1782; Bukvice za rajtinge, Opravek tega človeka, Kmetom za potrebo in pomoč; Bibliotheca Carnioliae 1862.
Rojen 1735, † 1801.
Japelj, r. 1744, † 1807; Cerkvene pesmi („Pred tabo na kolenih...“, „Pred stolom tvoje milosti...“).
Kumerdej 1738—1805; Sv. pismo 1784, 1786, 1800, 1804, 1791, 1796, 1802; Poskušnja o kranjskem pravopisu.
Redeskini.
Devove Pisanice 1779—1781; Belin, uglasben 1780. Županova Micka, Veseli dan itd.
Academia operesorum Labacensium.
Linhart 1756—1795; Blumen aus Krain 1781 (Boj med vitezom Lambergarjem in Pegamom); Kranjska zgodovina; O kugi in boleznih goveje živine.
Gutsman, slovnica 1777, rečnik 1789.
Zelenko, slovnica 1791.
Leopold Volkmer.
Štefan Küzmič.

Vodnikova doba.

1795—1830.

Cojz 1747—1819; osvojitev kranjske dežele 1809—1813; stolica slovenskega jezika v Ljubljani 1817; 1806 Pesmi za poskušnjo.
Ravnikar, Zgodbe 1815—1817.
Kopitar 1780—1844; slovnica 1808; shod na Dunaju 1820.
Metelko, Lehrgebäude 1825.
Zalokar.
Burger.
Stolica slovenskega jezika v Gradcu 1812; Kvas 1823.
Primic 1785—1823; Abeceda za Slovence, Prava pot k dobremu stanu.

Šmigoc, Sprachlehre 1812.

Modrinjak.

Dajnko, Lehrbuch der wind. Sprache 1824.

Rižner.

Jarnik 1784—1844; Etymologikon 1832.

Andreaš.

Stanič, Pesni za kmete in mlade ljudi.

Vodnik, r. 1758; šolmašter Kolenc 1767; 1784, 1796; Velika pratika 1795—1797; Novice 1797—1800; Kuharske bukve 1797; Geschichte des Herzogthums Krain 1809; Pesni za brambovce 1809; Abeceda za prve šole, Pismenost za prve šole, Početki pismenosti francoske 1811; Télégraphe officiel 1813, 1814; Babištvo 1818.

Prešernova doba.

1830—1843.

Čbelica 1830—1833, 1848; Nova pisarija 1831; začetek črkarske pravde 1831, konec 1833; Vrazove pesmi 1839; Krst 1836; Koritkove pesmi 1839—1844; Vodnikove pesmi 1840; Smoletov „Varuh“.

Baraga, Dolinar.

Ahacljeve pesmi 1833; Orožen, Hašnik.

Slomšekovo „Krščansko devišstvo“ 1834; Hrana evangelijskih naukov, Blaže in Nežica 1842.

Murko 1809—1871; slovnica 1832.

Krepelj 1790—1844; Dogodivščine.

Vraz 1810—1851.

Čop 1797, 1820, 1823, 1830, 1864 itd.

S tem smo se približali Prešernu in novejši književnosti, kjer nudi Sketova čitanka — premalo beriva.

a)

Slovensko slovstvo, to je, leposlovje je primeroma še mlado; zato bi lahko kdo prigovarjal njega pouku v šoli, češ, tu in tam še ni govorila zgodovina, n. pr. o razmerju med Levstikom in Bleiweisom.

Temu ni moči pritegniti. Šola naj vzgaja za življenje, tako da bo gojenec, izšolan, v zmotah življenja znal zavzeti stališče. Zato se šola ne sme izogibati pogledov po novejšem slovstvu, seveda v gotovih mejah in s kritiko.

Javno življenje vpliva v dobi časnikarstva zlasti v večjih mestih z vsó siló na mladi naraščaj, tako da pride ves preplavljen z „moderno“ v šolo, in tam naj uživa staro ropo-

tijo, ki nima nobene zveze s čtivom izven šole* — to je prepad, ki loči šolo od življenja. Pouk naj organizuje in ureja gojencu duševno obzorje, naj mu da zmožnost za presojo, naj mu da smer — tak pouk je naraven in psihološki.

Pri Nemcih spričo novih struj ne vleče več niti Lessingov Laokoon, kako naj vleče naš Pohlín in njegov „Opravek tega človeka“?!

Ce je pri Nemcih potreba tudi po Goethejevi smrti omeniti še kakega pesnika, koliko bolj je treba ozira po novejši dobi pri nas, ki pred sto leti nismo imeli nobenega Goetheja, nobenega Schillerja.

Pokojni Oblak je svoj čas zahteval v naši šoli „več življenja in zdravega realizma“.

b)

Vsa slovenska književnost od Trubarja do Vodnika se malo prilega šolskemu pouku. V šoli naj se jemlje slovstvo, ne pa zgodovina slovstva; znamenita slovstvena dela se po jedru in značaju svojem posnamejo in posnetki pomnijo; to so tipiške slike o pisatelju in dobi, ki jih potem učitelj zgodovinski popolni in zveže. Govorjenje o učencem neznanih delih nima konkretne podlage, je zato nepsihološko in kviri samostalno razsodnost. Iz protestantovske književnosti so uporabni le uvodi, iz katoliške razen Valvazorja in pasijonskih iger nič, v Pohlínovi dobi uvod njegove slovnice in Pisanice; važno je Kumerdejevo-Japljevo delovanje.

c)

Zgoraj naštetá dela so zato v šoli izvečine odveč; njih posebna vsebina za slovstvo nima nobenega pomena. Za označenje dobe služi ustanovitev stroke, ki se je gojila, n. pr. v protestantski dobi: 1. nabožna proza, katekizmi, deli sv. pisma, celo sv. pismo; 2. nabožna poezija; 3. slóvníško slovstvo, n. pr. Bohoričeva slovnica.

d)

Letnice se vzamejo tam, kjer je povod delu znan zgodovinski dogodek; prim. brambovske pesmi. O „Iliriji oživljeni“ se pove, da spada v dobo od 1809—1813. Druge letnice so mejnice celih dob in kot take potrebne, ker človek pojmi samo

* Sam učitelj proti — vsem časnikom, proti blesku mamečih literarnih struj! V tem boju je prevelika nevarnost, da se učenec vda izvenšolskim vplivom.

razčlenjen čas; le malo letnic je takih, da jih tudi učenec mora pojmiti, ker so vobče znane letnice znamenitih del, n. pr. 1584, 1779—1781. Tako mi jih izmed zgoraj naštetih letnic ostane le prav malo; razen razdobnic še: 1555, 1584, 1586, 1779—1781, 1758, 1795, sv. pismo okoli 1800, 1809, 1819, 1830—1833 (za začetek Kr. Čbelice in za prejšnje slovstvo je pomembna Kastelčeva uvodna pesem), — torej namesto kakih 165 le 22. Radi koncentracije se je treba ozirati na letnice, ki so važne za druge predmete, n. pr. na učiteljskih 1563 (Trubar v Ljubljani) za pedagogiko.

Kako zanimanje naj budi pouk z golimi naslovi katekizmov, abecednikov, gospodarskih knjig in z neštevilnimi letnicami? Vsebina je znana in taka, da nima človeškega čuvstva niti za vir niti za namen; jezik je zelo pokvarjen: zanimivih logičkih oblik, ki rede razum v matematiki, ni v naštevanju posameznih nezvezanih zgodovinskih dejstev. Naslovi in letnice! ali naj ti bogate čuvstvovanje naše? Ne, to je nakopičena masa, ki je ne prebaviš, ki ti docela izgine iz spomina, ne da bi pustila sokove v žilah tvojega duševnega življenja, ker jih nima nič: to je surova masa, ki ti morda celo uniči duh, vsekakor ti pa nakoplje bolezen! — Naslovi in letnice! ali imajo torej kako koli vzgojno moč? Nobene! ne primejo celega človeka, zlasti ne čuvstvene strani; mučijo le spomin, ki stoka pod njih težo, ker ga ne podpirajo v harmoniji druge duševne sile.

Ni čudo potem, da se slovenska ura zdi neverjetno dolgočasna učitelju in učencem, da se učenci najbolj boje slovenščine, ker je treba toliko (pa česa!) znati, da je pri maturi slovenščina groza in strah! da jih pride k maturi toliko bledih, ker so bolni, preobloženi s samimi naslovi in letnicami, brez duha in — življenja! Govori le spomin; najtrdnejša opora spomina, razum, nima besede, nazor manjka, le stran v knjigi je pred očmi, čuvstva ni nobenega, in tako našteva maturant slovnic z letnicami, da bi lahko s tem znanjem uspel na univerzi! Po maturi mu izgine iz spomina ta konglomerat, ne da bi pustil le sled, ker nikoli ni imel nobene zveze s krvjo, čuvstvom, zanimanjem človeškim, in ko druge literature še občudujemo vsaj po splošnih občutkih, ki so nam jih zapustile, dasi ne poznamo več posameznosti, nam je slovenska literatura izginila brez sledu.

e)

Poleg tega morečega mehanizma, naštevanja slovnic, katekizmov itd., pa v onem pregledu ni nikjer nič ozira na slovanski svet. In vendar jo za to dosti prilike. Zgodovinski

pouk sloni na zemljepisnem; zato je treba v uvodu govoriti o bivališčih slovenskih in slovanskih zdaj in nekdaj; tu Slovencev ni mogoče odtrgati od drugih Slovanov; mladina pogleda prvič po vsem slovanskem svetu. — Nemška literatura govori o gotiškem slovstvu in v staro- in srednjenemški dobi o nemškem slovstvu vobče, dasi je knjižni jezik bil različen; takisto je dolžnost slovenskega profesorja, da nikakor ne prezre velikanskega kulturnega dela Cirilovega-Metodovega, ki je vsem Slovanom dalo pismo, slovstvo in krščanstvo; mladina zre drugič po vsem slovanskem svetu, kateremu sije eno solnce. — „Celjski grofje“, „stara pravda“ — to so znamenita poglavja slovensko-hrvaške zgodovine. — Pri Ungnadovi južno-slovanski književni vzajemnosti je treba za hip obstati. Kopitar je bil prijatelj Vukov. Uvodna pesem Kr. Čbelice je lahko povod, da izpregovorim o Kollárju, Čelakovskem, Mickiewiczu. Posebno pozornost zasluži ilirizem. Koseski nas izprevaja k ruskemu Puškinu.

Tako ima učitelj dovolj prilike, da druží, kar naj bi bilo združenó — Slovence z drugimi Slovani. Na ta način učenci spoznajo, da smo v svoji zgodovini imeli mnogo vezi z drugimi Slovani, in se navadijo ozirati se po drugih Slovanih; ne bodo zamaknjeni le v zapadnoevropski svet ter se brigali le za zapadno kulturo; marsikateremu bo iskra, ki mu jo ukreše učitelj, posijala na vzhod in se razvnela v ogenj živega zanimanja za slovanstvo. Prihodnji naš zarod ne bodi le slovenski govoreče nemštvo, bodi slovensko-slovanski zarod.

Seveda ne mislim, naj se o znamenitih Slovanih nava-jajo spet gole letnice; ne, treba je vsebino imenitnih del pesniški posneti in njih veljavo poudariti.

Če se slovenska mladina mora viti skozi težave Klopstockovega truda, zakaj ne bi poznala Kollárja in njegove Slávy dcere? Ali ni Kollár za vse slovanstvo mnogo večjega pomena nego Klopstock za Nemce? In če bi bil njiju pomen enak, ali nas ne briga Kollár bolj nego Klopstock? Naj se bavijo Nemci s Klopstockom, mi proučujmo Kollárja! Če pa je pouk nemščine in slovenščine ločen in bi bili spričo tega lahko učenci preobloženi, pa žrtvujem raje deset Mikecv in dvajset Paglovcev in sto Rižnerjev, pa slavim Mickiewicza in Puškina! Žive slike njiju poezij se bodo, če tudi prozajski podane, bolj spojile s krvjo in s tem dobile trdnejšo stalnost nego suhe črte o knjigopiscih, ki nimajo nobene zveze z živim človekom!

Ne opazujmo slovenstva z Golovca, odkoder vidimo seveda vse pritlikovce; stopimo na visoko Tatro . . .

f)

Srednji vek je v Sketovi čitanki pravzaprav prazen. Romanske in germanske literature imajo v srednjem veku narodno pesništvo. Ono zevajočo praznino tudi mi lahko izpolnimo z narodno epiko (Kraljevič Marko, Kralj Matjaž; razen tega še posamezne narodne pesmi: Pegam in Lampergar; Celjski grofje; Ravbar; Mlada Zora; Mlada Breda itd.) To so izvečine le posnetki prejšnjih let, ki tu stopijo v celoto, v zgodovinsko zaporednost: popolnilo je pa n. pr. „Kosovo“. — Iz trubadurske lirike bi bilo omeniti Dubrovničane. Ime Gundulić bi ne smelo biti neznano.

g)

Iz nekaterih dob ni slovstvenih spomenikov, ki bi nam je označevali; pri takih dobah bi bilo umestno, čitati primerne slike novejših pisateljev o njih; n. pr. Jurčičeva „Veronika Deseniška“, Detelov „Pegam in Lampergar“ pa Aškrčeva „Stara pravda“ so namesto one opombe „Ain neues Lied“ izvrstne slike iz razdobja med srednjim in novim vekom.

Tako dobi slovensko slovstvo slovanski značaj ter življenje in kri. Oni zgoraj označeni način poučevanja slovenskega slovstva je podedovan iz dobe, ko se je vsaka slovenski pisana knjiga imela za luč narodne literature. Pohlinova Bibliotheca Carnioliae in zlasti Kopitarjeva slovnica s svojimi biblijografskimi podatki sta bili vzor, ki nas je še motil, ko so že pesniki in beletristi naši zasnovali in razvili domače leposlovje. V posameznih slučajih vpliva tudi stara napaka, da učitelj zahteva od učenca vse, kar sam zna; posledica tega je, da prej ali slej izprazni predale svojega znanja ter stoji — prazen pred učenci.

IV.

Slovniški pouk.

A) V ljudski šoli.

Značaj in smoter elementarnega šolstva do l. 1848. je bil vobče tak, da v njem ni bilo prostora za poseben slovniški pouk. Še po Felbigerjevem „občem šolskem redu“ je imela slovnica mesto le v glavnih in normalnih šolah; te pa niso bile slovenske. Tako je bilo tudi po Rottenhannovi „politiški šolski ustavi“. Zato do teh dob razen Vodnikove „Pisemenosti“, ki pa je nastala v Napoleonovi Iliriji, nismo imeli slovenske ljudskošolske slovnice, imeli smo le abecednike.

Odkar je bil Bohorič v svoji slovnici uvedel akut za znamenje dolgih samoglasnikov, gravis za polglasnike, so vsi naši tudi praktični slovničarji razkladali razliko med različnimi kvantitetami in kvalitetami samoglasniškimi, ki so v zvezi z naglasom. Takisto so jo sprejeli skoro vsi abecedniki, da dobe s tem vzporednost z nemškimi preglašeni vokali.

Abecedniki Felbigerjeve dobe imajo le našete različne kvalitete, n. pr. a á è é é í ò ó u y (1789); abecedniki drugega tipa imajo teh razlik še več: a á à â e é è ê in takisto pri vsakem samoglasniku. Le Gutschmannov Abecednik (1790) in Vodnikova Azbuka (1812) jih nimata. Debevčev Plateltof (1791) pa ima že zglede za izgovor, n. pr.: „Ta debéli e, é, ê: téle, plême — ta tanki e: pěst, plës itd. Zglede ima tudi doba politiške šolske ustave, n. pr. a á à â: navada, vrát, brát, brâta. Tudi Slomšekov abecednik in sodobni kranjski abecedniki vadijo te razlike. V najnovejši dobi se je to razlikovanje kot nauk o kakovosti naglasa (kratívec, ostrívec, strešica) prenesel iz abecednika v slovnico.

Zadnji čas je že, da se to nepotrebno mučilo spravi iz naše ljudskošolske slovnice, ker je stvar za to stopnjo sploh pretežavna, le v enem delu slovenskega ozemlja poznatna in vrhu tega čisto teoretiška.

Drugih slovniških nauk nima doba Felbigerjeva nič; le Gutschmannov abecednik ima eno stran „opomenj“ o nekatereh glasovih in črkah, Debevčev Plateltof pa Plateltofa iz l. 1794. in 1808. imajo še znamenja ločil.

Prvi tip Rottenhannove dobe ima stereotipne tabele o izgovoru nekaterih glasnikov in zlasti o razzlogovanju; to ima tudi ilirska doba razen Azbuke 1812; drugi tip Rottenhannove dobe z Musijevim Navodom vred pravila tudi obširno vadi. To je vzeto iz dveh slovniških tabel v Felbigerjevem „Zrnu metodnih bukvi“.

Posebno opombo zaslužita Primic in Kocijančič. V opombi Abecede iz l. 1812. ima Primic po Kopitarju posneto željo o „latinskem Cirilu“, v bukvarju iz l. 1814. pa 37 strani velike osmerke obsegajoče, iz Kopitarja vzeto glasoslovje; to je radi svojega dijalektološki znanstvenega značaja za ljudsko šolo popolnoma neprimerno. Primic je rad znašal gradivo, ki mu je ugajalo, in je to glasoslovje v dodatku podal ne toliko radi učiteljev nego radi sebe, ne da bi imenoval Kopitarja kot avtorja.

Kocijančičev Abecednik za šole po mestih ima več nego štiri strani nauka o izgovoru glasov, o naglasu, o razzlogovanju, razen tega pa še o primernem branju pri ločilih; ta zadnji nauk je posnetek tretje tabele v dodatku Felbigerjevega „Zrna“.

Slomšekova „Blaže in Nežica“ se slovenske slovnice ne bi učila nič več nego vsi njiju tovariši po trivijalkah (le pojem „stavek“ dobita v X. in pa par pravopisnih pravil v XII. pogl.), če ne bi v drugi polovici drugega šolskega leta prišla na vrsto nemška slovnica; tu dobita slovniške pojme. Toda slovenske oblike so zgolj prevod, zato v slovenščini ni dvojine niti 5. in 6. sklona.

Metodika „politiške šolske ustave“ je bila prepričana, „dass die Schüler auch ohne eigentlichen Unterricht in der Sprachlehre ihre Muttersprache richtig und fertig sprechen lernen“; zato ima Methodenbuch iz l. 1841. na straneh 160—163 dodatek „über die Art, die Jugend zum Gut- und Richtigsprechen ohne eigentlichen Unterricht in der Sprachlehre anzuleiten.“

Tako se tudi Slomšekova „Blaže in Nežica“ ne uči nič slovnice slovenske, za nemško pa dobita le pojme besednih plemen in oblikoslovje.

* * *

Sam stoji ilirski Vodnik s svojo „Pismenostjo“ (1811); to delo obširno uči oblikoslovje in skladnjo besednih plemen ter v tem sega daleč čez potrebe ljudske šole; zato jo je Kocijančič skrajšal ter izdal v Trstu l. 1847. pod imenom „Vodnikova kranjska pismenost skrajšana za male šole“.

Pojav te knjige pomeni, da se je vsaj na Primorskem za grofa Stadiona kazala želja in potreba slovniskega pouka.

* * *

Ako se je za „politiške šolske ustave“ slovnica vendarle poučevala, je to imelo trojen smoter: 1. pravopis in spisje, 2. jasnost mišljenja, 3. učenje tujih jezikov. Brez finih spekulacij in filologizovanja naj se uči, „was zum guten Verstehen, Reden und Schreiben (der Mutter-)sprache gehört und dient.“ (Methodenbuch iz l. 1841., 131). V ta namen naj se najobširneje podaja pojmovanje in oblikoslovje besednih plemen (za pravopis!), na drugem mestu skladnja besednih plemen (za latinščino in spisje). Skladnji stavka se daja sicer važnost za pravopis, spisje in za tuji jezik, vendar ji je odmerjenega v Methodenbuchu malo prostora.

Tem določbam metodike se je prilegala snov Kocijančičeve-Vodnikove „Pismenosti“, tem določbam ustrezajo tudi slovnice, ki so se pojavljale v dobi 1847—1869; to je Murščeva slovnica (1847), Malavašičeva (1849), ki se ozira na narečja, M. Majarja (1850), ki se nagiblje na hrvaško stran, in Praprotnikova (prvič 1869). Poleg obilega oblikoslovja najdeš tu nekoliko sintakse in sicer tudi o stavku. Pa tudi debloslovje (besedotvorje) se že kaže; saj je Methodenbuch priporočal i to poglavje, češ, naj se z izpeljavo od slučaja do slučaja uči pravopis (str. 111), naj se z njo množi besedni zaklad in s tem pripravlja spisje (165).

Glavni namen vsem tem slovniciam je bil: naučiti „pravilno govoriti in pisati“ (M. Majar v uvodu).

Iz petdesetih let je ministrska določba: „Für den Sprach- und Leseunterricht in der zweiten und dritten Classe der Trivialschulen sind an Stelle der früher gebräuchlichen Schulbücher mit Beseitigung einer abgesonderten Sprachlehre das erste und das zweite Lesebuch getreten.“ (Helfert, III. 299).

Na Slovenskem so se rabila še v 6. desetletju „Berila za drugi klas“ brez slovnice; zato so izhajale posebne slovnice.

Slomšek je pač izdal nemško slovnico za slovenske šole, a ni izdal nobene slovenske slovnice, marveč jo je v smislu one ministrske določbe dodal berilom.

Že njegov „Blaze in Nežica“ se učita slovnice le pri nemščini; slovnico imajo tudi le slovensko-nemška berila (nimajo je pa razen najpotrebnejših pravopisnih pravil o ločilih, velikih začetnicah, o lepoglasju v Malem berilu št. XIII—XVI, XLV—XLVI samoslovenska berila), a s to razliko od „Blážeta in Nežice“, da nahajamo v nemški slovnici

vzporedno na drugi strani slovnico slovenskega jezika, ne pa samo prestave nemških oblik. Iz tega sklepam, da je Slomšek mislil o slovnici tako-le: „Slovnice je treba pred vsem pri učenju tujega jezika; materinščine ni treba slovniki analizovati, razen če si hočeš s slovnico materinščine pripraviti tla za slovnico tujega jezika; vsekako pa pridobi materinščina pravilnosti, če si jo — radi tujščine — proučil tudi slovniki.“ (Popotnik, okt. 1901). Smoter eventualnega slovniskega pouka mu je vseskozi praktičen; nato bi se lahko sklepalo že iz vsega njegovega mišljenja, ki je bilo nasprotno vsaki teoriji, zlasti filologiji; naravnost razvidi se pa to iz naslovov obeh delov njegove slovnice: „I. Vaja slovensko in nemško prav govoriti in pisati. II. Vaja slovensko prav spisovati.“ Vidi se to iz priporočenega postopanja: „Pridna vaja več velja kot vse pravila“ (Vel. B. za slov.-nem. šole, 415) in pa: „Da je velike in pa pogostne vaje potreba, slovensko in nemško prav govoriti ali pisati, kdo si tega ni skusil? Zato so pristavljene Berilom pismenske vaje, besede sklanjati in pregibati, sestavljati in razstavljati, katerih se lahko poslužiš, ako bolje pismenosti ne trebuješ. Samo ne pozabi, da vse te vaje imajo biti kratke in pa praktične, ne pa vodil in pravil toliko kolo, da bi se pretežko obračati ne dalo, pamet težilo, šolsko oliko pa mudilo.“ (Kratko vodilo v Drobt. 1861). Praktiška smer njegove slovnice se končno tudi razvidi iz obdelane tvarine, ki se vobče ujema s tvarino prej naštetih slovnice, in ki jo metodika priporoča za podlago pravopisja in spisja. Prim. Popotnik 1901, str. 307 in 308.

Sicer mu je vsa slovnica služila za prakso govorjenja in spisja, a direktno praktiškega pomena za spisje pa mu je bilo besedotvorje; v tem oziru pravi na 413. strani Vel. B. za slov.-nemške šole: „Kdor pisati zna, koristi veliko ima, ako prav piše. Prav pisati pa ni dovolj le črke posamezno risati, ali kake slova in stavke počrkati; potreba je nam tudi svoje misli in želje umetno zapisavati, da jih sami lahko beremo in drugi dobro umevajo. Kdor to želi, naj dobro pazi na jezikoslovje: kaj slova pomenijo, kako se premenjajo in čedno umetne besede narejajo . . .“ to je, treba je poleg oblik poznati tudi vsebino jezika, če hočeš gladko govoriti in pisati.

Praktiški namen vseh teh slovnice se bistveno ujema tudi z zakonom izza l. 1848. Zakaj to leto je dalo slovnici le še bolj praktiško smer. Min. odr. z dne 2. sept. 1848 zahteva, „dass der leidige Mechanismus, welcher sich mit der Erlernung einer Anzahl von Regeln begnügt, ohne auf ein klares Verständnis und eine geläufige Anwendung derselben hinzu-

arbeiten, abgestellt und statt dessen eine Geist- und Herzbildende Unterrichtsmethode, welche in die Sache selbst gründlich eindringt und sie für das Leben nutzbringend macht, eingeführt werde.“ Pojasnilo tej odredbi najdemo v drugi določbi, ki pravi: „(Es) soll der sprachliche Anhang (sc. beril) dazu dienen, um den eigentlichen Sprachunterricht mehr praktisch als nach abstracten Regeln zu ertheilen, und sind deshalb die Kinder vor allem durch zweckmäßige Sprech- und Sprachübungen zum Verstehen und Kennen der allgemeinen Schriftsprache zu bringen, hingegen alle zu gelehrten und abstracten Erklärungen und Aneinanderreihungen zu vermeiden . . . (Es) wird der Lehrer nur das Nothwendigste aus der Grammatik so kurz und bündig wie möglich behandeln.“ Tudi ministrska odredba z dne 25. okt. 1853 izraža prepričanje, „dass eine von diesen Übungen getrennte oder gar ausschließende Beschäftigung der Kinder mit den Gesetzen der Sprache nur zu einem mechanischen Einprägen führt.“ Prim. v Novicah l. 1851. predlagani učni načrt, ki želi le toliko slovnice, „da se bo vsak otrok naučil svoj materni jezik prav govoriti in prav pisati.“ —

Glede na sestavo so vse te slovnice realne sinteze jezika iz glasov, zlogov, besed in stavkov; le Slomšek ima v začetku kratko analizo stavka v besede in zloge.

Posameznim pravilom služi pojmovna sinteza; le Praprotnik ima že zgled pred pravili.

Taka po tvarini in sestavi je tudi prvotna Končnikova „Slovenska Slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravilni sestavki“ (prim. izdajo iz l. 1876.).

V poznejših izdajah se je popolnoma izpremenila in dobila značaj, ki ga ima dandanes.

Dandanes je knjiga vobče realna analiza jezika; iz stavka se analizujejo glasovi, iz stavka tudi njega členi, ki se izražajo z raznimi pregibnimi in nepregibnimi besednimi plemeni; tako dobimo dvojno poglavje: 1. glasoslovje, 2. skladnjo in oblikoslovje (g. pisatelja red „oblikoslovje in skladnja“ se ne prilega razporedbi njegove knjige in je ostanek prejšnje sistematiške slovnice).

Izvajajoč pravila iz zgledov, sledi Končnikova slovnica pojmovno analizo.

Neprimerno sintezo nahajamo še v začetku debloslovja in sintakse zloženega stavka.

S Končnikovo slovnico je skladnja stavkovih členov stopila mogočno v ospredje (prim. Janežičevo-Sketovo slovnico!).

Poleg pravilnega govorjenja je bilo spisje smoter naših prvih ljudskošolskih slovnice. „Politična šolska ustava“ je dajala slovnici nekoliko pravice le z izrazom: „eine praktische Anweisung, einige Aufsätze zu machen“; s tem se ujema tudi naslov slovnice v Slomškovih slov.-nemških berilih, pa tudi prvotni naslov Končnikove slovnice.

Methodenbuch iz l. 1841. poudarja posebno važnost spisja v ljudski šoli, zlasti spisov, ki se najčešče rabijo v življenju: pisem, vpisnika dohodkov, pobotnic, sprejemnic, izpričeval, računskih posnetkov, dolžnih pisem itd.

Slomšek je v nedeljski šoli drugošolcem dajal zgleda takega spisja: Gospodarno popisilo (dohodkov in stroškov), konto ali izpisek, dolžno pismo, pobotnica, sprejemnica, odpustnica (izpričevalo), prošnja, oporoška, pisma, naslovi in nagovori.

V rednih šolah se je spisovanje takih spisov tudi pripravljalo, da si je v trivijalkah, zlasti na kmetih priprava bila kratka in so se izvečine le posnemali zgledi. V uporabo svoje slovnice je izdal M. Majar l. 1850. v Celovcu navodilo za spisje, „Spisovnik za Slovence“, in Andrej Praprotnik l. 1852. „Spisje za slovensko mladino“.

Očividno služi v prašanja in odgovore razpleteni nazorni nauk Slomškovega Abecednika imenovanju oseb in reči, izraževanju lastnosti in dejanj, razločevanju stavkovih členov (kdo? kaj je? kaj dela? kje je? iz česa je? zakaj je? itd.), pa tudi ločilom (prim. Razinger-Žumer, 42!). To pripravlja zavest slovniških razlik in pravil. Če se jih tudi nikoli ne zaveš, te bodo take vaje tudi brez jasne slovniške zavesti vadile, pravilno izraževati svoje misli ustno in pismeno, ter bodo tako prve vaje za spisje. Prim. Popotnik 1901, 309.

Tako brez zavesti slovniških pravil pač, mislil je Slomšek, naj bi se vadilo spisje v čisto slovenskih šolah. A v slovensko nemških berilih je določil vaji v spisju slovnice in je slovnici še posebej dodal „vajo spisovati“.

Ta vaja je taka-le: Prva vaja (1. Povedati in zapisati, kaka je oseba ali stvar. 2. Povedati in zapisati, čemu je ta ali una stvar. 3. Povedati od kake osebe ali stvari, kaj dela). — Druga vadba pomnoženih sestavkov (1. Povedati in zapisati več reči od ene osebe ali stvari, kaka je ali more biti? 2. Povedati in zapisati več reči od ene osebe ali stvari, čemu ktera biti more. 3. Povedati in popisati kaj oseba ali stvar dela, ali kaj se ž njo lahko zgodi. 4. Povedati ali popisati dele kake osebe ali stvari, iz kojih je zložena. 5. Zapisati in povedati, v čem ste si dve osebi ali stvari podobni, v čem različni?). — Tretja vaja razsoje stavkov in sestav. (Razložiti in napisati, kaj pomeni kak pregovor ali poslovice). —

Šterta vaja obširnejših pripovedek. (1. Popisati kako pripoved iz svetega pisma. 2. Popisati obširno lep vrt, na kakšnem kraju? S čim je ograjen? itd.). — Peta, vaja listov in drugih pisem.

To stopnjevanje spisovnih vaj je vzeto iz takratne uradne metodike, ki je določevala malo da ne iste stopnje.

Razliko slovenskega in nemškega sloga je poudarjal Slomšek, češ: „Vaja slovenska je od nemške različna. Naj se nemške pravila poslovenjajo, slovenski zgledi pa tudi po nemško izdelavajo. Kar v jednem jeziku sploh v spisovanju velja, tudi v drugem večjidel potegne; ako ne, naj se učencem razgoveti.“ Veliko bolj pa je Majar poudarjal to razliko in povzdigoval slovanski slog: „U nemškej knjigi Schriftliche Aufsätze se posebno govori in uči, kako se morajo slova u stavke sostaviti, postavim; zum gegebenen Subjekte ein passendes Prädikat — zum gegebenen Prädikat ein passendes Subjekt zu setzen — mehrere gegebene Wörter in einen Satz verbinden — einen Satz ausbilden, erweitern; passende Haupt- und Beiwörter in den Satz hineinschieben; einen und den nämlichen Gedanken mit verschiedenen Worten ausdrücken itd.: u slovenskem spisovniku se pa vsigdar le praša: kaj veš od te osebe ali stvari povedati. Tukaj se mladina poučuje misliti, u nemškej knjigi pa slova mehaniško sostavljati, stavke viti in nategovati. U slovenščini se gleda na jasne, resnične in izverstne misli: u nemščini na lepa slova, na stavke učeno in umetno nabrane.“

Te besede Majarjeve so značilne za nemška znanstvena dela sploh.

Kakor Slomšek je dodal tudi Končnik slovnici nauk o spisju. Izdaja iz l. 1876. ima še naslov: „Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravični sestavki.“

B) Slovnica v srednji šoli.

Izmed vseh drugih, ne za ljudsko šolo pisanih slovnice jih je služilo le malo šoli: srednja šola je bila slovenščini zaprta. Kot pastorko so jo v šolo sprejeli protestantje, malo časa je uživala spoštovanje za Napoleonove Ilirije, dokler ni z l. 1849. zadobila popolne pravice.

Na višjih šolah se je prvič gojila od 1795—1797, ko je Debevec učil slovenščino na ljubljanski bogoslovnici; l. 1812. se je ustanovila zanjo stolica v Gradcu na liceju (sedanja vsučiliška stolica g. dvornega svetnika prof. Kreka), nato l. 1817. Metelkova stolica v Ljubljani, in nekoliko let pozneje jo je učil že tudi Slomšek v celovski bogoslovnici.

L. 1896. je bila ustanovljena na graškem vseučilišču druga slavistiška stolica, namenjena posebej slovenščini. Iz pouka na višji šoli je potekla Debevčeva „Krainersisch-slavishe Sprachlehre“, katere rokopis se hrani v ljubljanski bogoslovniški knjižnici; tudi graški prof. Kvas in Slomšek sta pisala za svoje tečaje slovensko slovnico; Metelkovi učenci so rabili za priročno knjigo njegovo slovnico.

1. Kratka doba Napoleonove Ilirije ni prinesla posebne srednji šoli namenjene slovnice; zato pa je Vodnikova Pismenost imela značaj srednješolske slovnice.

Tedaj nam je zabeležiti le dva velika zgodovinska hipa, ki sta slovenski srednješolski mladini naklonila dar šolske slovnice: leto 1584. in 1854.; prvo Bohoričevo, drugo Janežičevo slovnico.

V že veselejši dobi (1883) je Šumanova Slovnica za srednje šole zagledala beli dan; v žalostnih časih (1715) pa je oče Hipolit „studiosae iuventuti interioris Avstriae“ posvetil svojo po Bohoriču posneto slovnico, ki je bila privatni pridnosti mladine namenjena kakor Metelkova „Slovenische Sprachlehre für Anfänger, Lehramts-Präparanden und Lehrer an den slov. Volksschulen“ (1830) in Lesarjeva „Slovenska slovnica v spregledih“ (Jahresb. der selbständigen Unterrealschule in Laibach 1863).

Učni jezik je bil v dobi humanizma in jezuitizma latinski, v dobi prosvetljenosti in sledeče reakcije pa nemški.

2. Druge naše slovnice so ali izključno tujcem namenjene, ki imajo kaj opraviti z našim narodom kot uradniki, častniki itd., ali pa hkrati tujcem in onim domačinom, ki bi se v svojem jeziku radi izobrazili.

Sem je šteti izgubljeno slovnico, ki jo je Berlogar spisal za cesarja Maksimilijana I., kratko slovnico, ki se nahaja v Megiserjevem slovarju iz l. 1592. in v Vokabulariju Alasie iz l. 1607., nadalje od celovških jezuitov „zum Behuff aller der Windischen Sprache zu erlernnen beginnenden“ preskrbljeni nemški prevod Hipolitove slovnice (1758), Pohlino slovnico (1768, 1783), Zelenkovo (1791), Weißenthurnovo (1811), Šmigočevo (1812), Dajnkovo (1824), Metelkovo (1825), Murkovo (1832, 1843),* Janežičev „Kurzer leichtfasslicher Unterricht in der slov. Sprache“ (1849), Navratilovo „Kurze Sprachlehre“ (1850), Jbelarskega (= dr. H. E. Coste) „Hitrega Slovenca“

* Novice so dne 16. avgusta l. 1848. naznanile Cafovo „Slovensko slovnico za Nemce“, češ, da „bo prišla do konca tekočiga leta popolno na svitlo“. Zasnovana je bila na znanstveno primerjalni podlagi ter bi bila znašala okoli 25 (!) pol. Caf je s tem pač hotel objaviti ono slovnico, ki jo je bil kot slovensko naznanil v Novicah 1846, str. 32—44, samo, da ji je izpremenil namen. Toda niti prva niti druga ni zagledala belega dne.

(1851), Komela pl. Sočebanskega vojaštvu namenjeno „Kurzgefasste praktische Grammatik“ (1876), dr. Sketa „Slovenisches Sprach- und Übungsbuch“ (prvič ? četrtil 1888), dr. Sketa „Grundriss der slov. Grammatik“ (1888), Lendovšekov „Slovenisches Elementarbuch“ (1890) in Pečnikov „Praktisches Lehrbuch der slov. Sprache“ (1891).

Zlasti Slovencem namenjena je Gutschmannova slovnica (1777 itd.), Potočnikova (1849, 1858) in Levstikova (1866). Gutschmann je s svojim delom hotel duhovnike naučiti „bolj finega tona in pravilnejšega besedotvorja, da bi dali našemu jeziku lepše lice in novo življenje“, Potočnik je pa bil zadovoljen, če je s svojo slovnico le količkaj pripomogel „zur näheren Kenntniss und Vervollkommnung unserer Sprache“.*

Tu naj še omenim Žige Popoviča rokopisne priprave za slovensko slovnico, rokopisno slovnico Kumerdejevo in Japljevo in pa M. Majarja „Pravila, kako izobraževati Ilirsko narečje i v obče Slavenski jezik“ (1848).

Tujcem namenjene slovnice slovenske so pisane v tujih jezikih, v latinščini, nemščini in italijanščini. Ko se je sredi 18. stoletja nemščina dvignila izpod latinščine in francoščine, je Pohlin učil slovenščino v nemškem jeziku in ko se je malo za tem preporajala tudi slovenščina, je rabil Zelenko njo poleg nemščine za učni jezik.

Značilno pa je, da so se tudi Slovenci svojega jezika učili z nemščino. Še dandanes slovenska šolska slovnica tolmači slovenščino z nemščino; pričakovali bi baš nasprotnje.

3. Tretja vrsta slovnice je potekla iz zgolj znanstvenega zanimanja; prva taka slovnica je bila Kopitarjeva, nadalje zlasti Miklošičeva; posnetek Miklošičeve pa je Šumanova „Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni“. Začetek in izpodbudo nudi teoriji skoro vedno praksa in vnanji namen; tako je Kopitar svojo slovnico začel pisati za Francozinjo, ki se je hotela učiti slovenščine, a naposled ga je „animus praeter institutum alterius rapuit“, kakor je dejal Bohorič o sebi, in delo mu je izgubilo vnanji smoter.

Kakor v embriju tiči ta trojni razvoj v delu Bohoričevem. Namenjena je bila Bohoričeva slovnica pred vsem mladeničem, pohajajočim stanovsko šolo (gimnazijo), da se dodobra nauče slovenskega jezika, naj se potem po njih zgledu trudijo pisatelji, pisati „cultissime ac rectissime“, in najčitajo slovenske knjige, prostaki pa naj tem glaječitajo sveto pismo; nadalje duhovnikom in inozemcem, ki imajo posla z našim narodom, da se na ta način jezik ne le ohrani,

* Novice so poročale dne 27. septembra l. 1748., „de naš slavnij gosp. fajmošter Blaže Potočnik izdeljujejo slovensko slovnico za Nemce, ktera bo še to zimo dokončana.“

ampak tudi razširi; razen tega se je dal voditi golemu zanimanju za ljubo in slavno materinščino („studio iuvandae et illustrandae linguae patriae“) in za znanstvo sploh. V odboru za izdajo svetega pisma je bil dobil nalog, naj spiše pravopis, a kakor Kopitarja je tudi njega znanstveno zanimanje zaneslo dalje, da je spisal celo slovnico.

Slovnica zapadno-evropskih jezikov se je porodila iz latinske slovnice in se je dolgo naslanjala na svojo mater.

V naši prvi (ohranjeni) slovnici je latinski vzorec imenovan že v naslovu „ad latinae linguae analogiam accomadata“. Obdelano je v njej pred vsem oblikoslovje in skladnja, to je, ono dvojno poglavje, ki ga uvažuje še danes posebno šolska slovnica latinska, in ki služi sploh pri učenju tujega jezika. Glasoslovja je že nekoliko več v Pohlinu in Zelenku, debloslovje pa je prvič obširno obdelano v Zelenku (str. 216—264), potem v Smigocu, ki ima na str. 241—319 „ein Radicalwörterbuch“, prim. Jarnik „Versuch eines Etymologicons“ (1832); zlasti obširno razpravlja to poglavje Metelko (Lehrgeb. 22—168), ki je v tem posnemal Dobrovskega. Primeroma malo ima debloslovja Janežič v prvi izdaji (1854). Po Miklošiču je sprejel Potočnik v drugo izdajo svoje slovnice besedotvorni dodatek. Druge slovnice imajo debloslovja malo ali pa nič.

V skladnji opazamo po zgledu latinske slovnice skoro le skladnjo besednih plemen. Tako sintakso je zagovarjal tudi Miklošič in jo izvedel v veliki primerjalni slovnici. Miklošiča se je držal Šuman, dočim je Janežičeva-Sketova slovnica v neki poznejši izdaji dala prednost skladnji stavkovih členov in ji le dodala skladnjo besednih plemen.

V razvoju srednješolske slovnice vidimo dvojno novost: 1. debloslovje, 2. skladnjo stavkovih členov.

Vzporedno z njo se je razvijala ljudskošolska slovnica: prim. str. 54.

Poleg latinskega vpliva, ki se je kazal n. pr. tudi v prvotnem značaju 6 sklonov in 4 spreg, je s Hipolitom začela delovati nemščina, in ta vpliv se je kazal morda najjasneje v pravopisnih monstrih Pohlinovih-Zelenkovih. Toda moč časa, ki je individualne posebnosti dvigal na dan, je dala opoziciji zoper Pohlina tudi zdravo misel, ki jo je izrazil že Bohorič, češ, „ex communi usu rectissime loquendi regulas deprompsi“, da ima namreč vsak jezik svoje zakone; tako so začeli posnemati zakone našega jezika Gutschmann, ki je prvi pogodil 6 sklonov, Vodnik, zlasti pa Kopitar, Metelko, Miklošič, Skrabec, Oblak.

Ta edino zares znanstvena struja smatra jezik kot del narave in predmet pred vsem teoretiškega zanimanja; anali-

zovati in študirati ga je treba kakor druge predmete ali pojave narave,* popisovati ga in posnemati z njega zakone, po katerih se ravna.

Po analizi pridejo znanstveni slovničarji do prvotnih sestavin, do korenov (debel) in glasov, do debloslovja in glasoslovja. To dvojno poglavje, plod znanstvene slovnice, je v razvoju slovnice kajpada zadnje.

* * *

Tako se je zasnivala znanstvena slovnica. V kakšno razmerje je stopila proti šolskemu pouku?

Znanstvena slovnica je slovnica individuvalnih jezikov, ki so si med seboj enakopravni; drug drugemu ne smejo ukazovati; vsak živi zase. To je popolna demokracija!

Ni čuda, da potem teoretiški slovničarji psujejo za „ohole gigrle“, „inteligenco“, „gentry“ vse one, ki izkušajo, iz teh individuvalov napraviti socijalen organizem, kjer se drug drugemu mora malo umakniti, kjer se gleda tudi malo na vnanjost, na vedenje, ki izkušajo, iz individuvalnih jezikov napraviti skupno občilo, knjižni jezik.*

Ravnaje se po načelu, da vsak človek nosi v sebi slovnico svojega jezika, so nekateri znanstveniki zavrgli ves slov-

* Potrebo knjižnega jezika, finejšega izgovora so poudarjali vsi naši najboljši možje. Gutsman piše v uvodu „Kristijanskim resnicam“, da slog „in sacris ad populum dictionibus nec sublimis nec etiam nimium humilis sit“, in Vodnik je hotel „kranjski jezik čeden narediti“. Primerne izjave Slomšekove išči v Popotniku 1900, str. 264 — 265 in 1901, str. 303.

Poleg teh velevažnih literatov stoje taki možje kakor Paskal Skrbine, frančiškan ljubljanski, ki se je čistiteljem jezika postavil po robu ter napisal te-le besede: „Kar se tiče jezika, pišem takega, ki ga lahko razume vsakdo, četudi zelo nemškutari; zato nič ne iščem besed, ki so jih iznašli sedanji čistitelji slovanščine.“ — Steber naroda!

Pa tudi možje, ki se intenzivno bavijo s slovanstvom, govore včasih besede kakor: Slovanski narodi so si edini v Evropi ustvarili vzorne knjižne jezike, vzemši jih iz čistih narečij, spoštuječ govorico naroda. To trditev bi kdo lahko tudi tako podpiral: Množina knjižnih jezikov odgovarja prvotni slovanski demokratiški ustavi, kjer je vladala enakopravnost. Toda zgodovinski je dognana resnica, da se je slovanska demokracija pogosto prevrnila v anarhijo. Kdo ne pozna besed starega ruskega kronista Nestorja: „Zemlja naša velika i obilna, a narjada v njej neštъ“ To resnico je sledila sramotna prošnja: „Da poidete knjažiti i vladati nam!“ Žalostna posledica krivo umevanega demokratizma!

V zgodovini niso bili navadno tisti narodi najmočnejši in najtrajnejši, ki so ohranili svoje plemenske posebnosti nedotaknjene, marveč oni, ki so se ali pomešali z drugimi narodi ali pa se učili od njih. Niti velika Ruska ni vzrasla iz samega slovanstva; trdnost so ji dali tuji vplivi, seveda priliceni. Tako, se mi zdi, bo tudi koristno, ako se po zgledu zapadne Evrope v knjižnem jeziku ne bomo držali vsak le svojega narečja. Narava je lepa, a umetnost še lepša.

niški pouk materinščine v šoli, kakor n. pr. Grimm, ter tako pritrdili starodavni in primitivni pedagogiki, ki tudi trdi, da materinščino otrok itak zna. Drugi pa odločno naglašajo slovniški pouk materinščine, ker se jim poleg druge prirode človeški jezik kot posoda misli, kot izvrševalna oblast duha zdi vreden natančnega opazovanja. Pri tem jih vodi le empirsko zanimanje; zastopniki te struje torej ne žele v šoli knjižnega jezika, marveč znanstveno filologijo, zgodovino jezika in njega narečja.

Pokojni beljaški profesor Lendovšek je l. 1891., občejuoč s takisto sedaj že pokojnim V. Oblakom, sprožil misel o slov. „normalni“ slovnici, ki naj bi naš knjižni jezik ustanovila. Lendovšek je s praktiškega in posebno z didaktiškega stališča prevzel uredništvo nove slovnice, Oblak pa, ki je bil duša vsemu podjetju, je razdelil delo med sotrudnike; glasoslovje z naglasom je odločil o. Škrabcu, Oblak sam bi bil spisal zgodovinske in dijalektiske opazke pod črto, kakor so n. pr. v Curtijevi grški slovnici za učitelje in učence višjih razredov, in kot dodatek pregled zgodovine našega literarnega jezika, razvitek grafike in nekaj o narečjih; Murku je izročil sklanjo, Zavadlalu sprego, Štreklju nauk o deblih, L. Hrovatu in V. Bežku skladnjo. Slovarček germanizmov naj bi bil brez puristiške manije. Murko je uredil sklanjo „kratko, prosto in praktiško“ in izjeme tolmačil kot ostanke starih sklanj in kot tvorbe analogije; v rabi dijalektiskih oblik je puščal mnogo svobode. Zavadlal in Hrovat sta končala svoje delo. Dr. Štrekelj ni dovršil debloslovja, med drugim zato ne, „ker se mu ni zdelo umestno, naše ljudi (!) učiti, kako naj kujejo nove besede, katerih je tako že preveč, in kar narod pogodi veliko bolje.“ Lendovšek je umrl 1895, Oblak 1896 in s tem je bilo podjetje pokopano. Viden rezultat tega poskusa imamo le v glasoslovju in v nauku o naglasu, ki je oboje p. Škrabec objavil na platnicah svojega „Cvetja“ (XII—XV). Prim., kar piše Murko v Knez. knjižnici VI. 273—278.

Vobče se vidi, da bi v tej slovnici odlično mesto dobilo glasoslovje, slovenska dijalektolija in zgodovina slovnice.

Najradikalneje bi bil izvedel svoje delo brez dvoma p. Škrabec; 85 tiskanih strani samega glasoslovja v veliki osmerki je napisal „za poskušnjo“, veličastno delo, polno znanstvene akribije, a za šolo nerabljivo. Uredništvo bi ga bilo za šolo moralo temeljito skrečiti. P. Škrabec pa ne bi bil obdelal samo glasoslovja tako; tudi oblikoslovju bi bil dal enak značaj; o tem nas je prepričal letos, ocenjujoč novo (osmo) izdajo Janežičeve-Sketove „Slovenske slovnice“. V

10. zvezku 18. tečaja „Cvetja z vrtov sv. Frančiška“ nam je povedal, kakšna naj bi bila po njegovem mnenju srednješolska slovnica. „Vse glasove in oblike, ki se v jeziku resnično rabijo, to je, mej narodom ali vsem ali njega večino ali znatno manjšino, govore ali v slovstvu več ali manj pišejo, bi bilo v taki slovnici omeniti in razložiti. — V prepornih vprašanjih bi bilo povedati nepristransko, katere vzroke imajo eni, da govore ali da pišejo tako, katere drugi, da govore ali pišejo drugači. Naravnost ne bi bilo treba razločevati, kaj je edino pravo, razumni učenci bi to lahko sami sprevideli“ — to je njegovo stališče nasproti „naukom liberaljne ali celo dekadentske šole“.

Škrabcu gre za znanstven referat o narodnem jeziku, ne za pravila knjižnega jezika. O gojitvi jezikovne životvornosti, ki ne poroča le o preteklosti, ampak rodi moč za prihodnost, o debloslovju namreč ne govori nič, in dr. Štrekelj se je naravnost izrekel zoper to poglavje v šoli.

Svoje zahteve si p. Škrabec misli izvršene pač le v višjih razredih, kjer naj bi bilo oblikoslovje že znano.

Sedanji učni načrt gimnazijski nima prostora za toliko znanstvenega jezikoslovja. V peti šoli je določena za vsakih 14 dni po ena ura slovnice, in sicer naj se predela najprej glasoslovje; toda v praksi radi pismenih nalog ni niti deset slovniških ur v celem letu, in že radi tega je ves pouk površen; 85 strani v teh urah ni mogoče obdelati.

Znanstvenega filologovanja z oblikami ni najti v učnem načrtu. V nižjih razredih, kjer se goji ta del slovnice, ni mesta za znanost; v peti in šesti šoli bi prišlo oblikoslovje na vrsto le pri glasoslovju, a radi skopo odmerjenega časa je vse to delo le izgubljen čas. —

Ne oziraje se na načrt tega neuresničenega podjetja, moramo reči, da je naša šolska slovnica od znanstvene prevzela poglavje o glasoslovju in debloslovju.

Razen tega se je v njej skladnja izpremenila v skladnjo stavkovih členov.

* * *

V ljudskošolski in srednješolski slovnici smo opazili dvojen razvoj: poleg glasoslovja sili v ospredje 1. debloslovje (besedotvorje),* 2. skladnja stavkovih členov.

V kakšnem razmerju je proti temu razvitku učni načrt? „Šolski in učni red za občne ljudske šole“ iz l. 1870. določuje za srednjo in višjo stopnjo na zadnjem mestu tudi besedotvorje. Normalni učni načrt ga omenja pri tretjem

* prim. dr. Bezjaka spis v Popotniku 1901, str. 285.

šolskem letu, pri petem pa že besedne skupine, pri 7. in 8. šolskem letu besedotvorje spet le imenuje. Čim manj se poudarja to poglavje, tem bolj se naglaša poleg na prvem mestu stoječih stavkovih členov rekeija glagolov, pridevnikov in predlogov, to je, skladnja besednih plemen. Podobna navodila so tudi v učenem načrtu za sedemrazredne ljudske šole na Kranjskem.

Učni načrt je torej zgodovinskemu razvoju slovnice nasproten, prvič glede na besedotvorje, ki ga prezira, drugič glede na skladnjo besednih plemen, ki jo poudarja.

Učni načrt srednješolski stavi na prvo mesto skladnjo stavkovih členov, na drugo oblikoslovje, na tretje debloslovje; za tretjo šolo že določuje pomenoslovje (semasiologijo), za peto na zadnjem mestu besedotvorje, za šesto nekatere važnejše principe jezikotvorja.

Primerjajoč skladnjo besednih plemen s skladnjo stavkovih členov, moramo reči, da izhaja prva od jezikovnih kategorij in kaže relacije pojmov, druga pa izhaja od psihološko-logiškega dejstva sodbe in razklada nje jezikovni izraz. Skladnja besednih plemen je torej po svojem viru bolj jezikoslovna, manj filozofska in v različnih jezikih različna. Zato jo je po pravici Miklošič zagovarjal v znanstveni slovnici, ki opisuje in razlaga jezikovne pojave, zato se tudi po pravici nahaja v latinski slovnici, slovnici tujega jezika; ni pa potrebna v praktiški slovnici, ki služi kakor dosedaj vse naše ljudskošolske slovnice spisju v materinščini; v rekeiji glagolov, pridevnikov in predlogov ne greši izlahka Slovenec, ki ga niso še zmešali tuji jeziki.

Skladnja stavkovih členov je bolj 'filozofska' in radi tega bolj 'mednarodna'; zato uri in ureja mišljenje in je le podlaga skladnji vsakega tujega jezika. Nje pomen je formalna naobrazba, in zato je upravičena v ljudski šoli in v prvih razredih srednjih šol; zato sta jo Končnikova in Janežičeva slovnica postavili v ospredje.

Dasi je definiranje besednih plemen kakor tudi stavkovih členov filozofija jezika, vendar ne daje praktiško uporabne formalne naobrazbe, ker loči le pojme, pa ne ureja sodbe in nje jezikovnega izraza; ta pa edino odločuje v živem govoru in spisu. Zato se opredeljevanje besednih plemen da zagovarjati le kot uvod — v oblikoslovje, ki ima v slovniskem pouku radi svojega praktiškega značaja mnogo prostora.

Brez dvoma je vaditi pravilnost oblik, zlasti na kmetih in tam, kjer govore narečje, ki se močno razlikuje od knjižnega jezika. Manj bi bilo treba teh vaj, če bi otroci

z doma govorili pravilneje. Tako bi pač moralo biti po naših mestih in trgih, toda naši izobraženi krogi govore še vedno oblike, katere so njih pradedi prinesli iz kake zagorske vasi; odtod toliko jezikovnih napak v šoli! Otroci nemških takozvanih boljših krogov so v tem pogledu srečnejši.

Pravilnost oblik pa se ne doseže le s sklanjanjem; treba je marveč, neizprosno zahtevati pravilno govorico pri vseh predmetih pa tudi pri vsaki drugi priliki, pri naznanilih, opravičbah itd. Pri tem mora učitelj sam imeti to lepo navado, da povsod, v šoli in izven šole govori strogo pravilno. Pravilnosti jezikovne je treba ne samo v paradigmah, ne samo v šoli! Teorija brez prakse tu nima pravice do obstanka.

Doslednost in neizprosnost vplivata na značaj. Načela, ki jih ne izvršuješ v praksi, ne veljajo nič!

Dočim uči skladnja obliko stavka, pa uči oblikoslovje obliko besede. Naš slovniški pouk je bil torej doslej pouk o jezikovni obliki; preziraje debloslovje, smo prezrli jezika vsebino; pazéč na obliko, nismo dosegli najvišjega smotra ki ga je človeku postavil Komenský: zgovornosti.*

Ali se zgovornost v ljudski šoli ne goji s takozvanimi vajami v govoru in mišljenju, ki se začno s prvim nazornim naukom?

Te govorne vaje so vaje v pravilni skladnji in logiški razporedbi misli, torej vaje v oblikah. Govorne vaje pa tudi bogatijo besedni zaklad in mu dajejo prožnost, a tu jim mora slovnica priti na pomoč.

Misel imam — besede je treba, ki jo izraža; ne najdem je, če nisem zrl vedno jasno in nazorno nje pomena, ki je podoben sedanji moji misli.

Pomen besedi je vsebina jezika.

Vsebina jezika mora biti jasna, pomene moram zreti, zreti nazorni početek in temelj besedi.

Kdor ve, da je n. pr. 'tešiti' od 'tih', ne bo v zadregi, ko bo mu nadaljevati stavek: daj uteho mojemu sreču; nadaljeval bo: naj se naseli tiha sreča vanje; zakaj po njem so doslej bučali viharji itd.; ta tišini nasprotni pojem spet zbudi podobo razburkanega morja . . .

Sklanjajoč in spregajajoč po paradigmah, družimo besede po obliki; treba jih je pa družiti tudi po snovi, po pomenu, ki leži v korenu, deblu, to je, treba je ustvarjati besedne skupine: vrt, vrtnar, vrtnarica, vrtnarjev, vrtnarski . . . ura, urar, uren . . .

To je na videz nepraktiško delo, a ima v resnici v sebi veliko praktiško silo.

* Vaje v govorih so določene za sedmo in osmo šolo; toda nekateri jih omalovažujejo, drugi delajo brez metode in brez izvestnega smotra.

„Gospoda, glejte zemljo, ta krasni božji vrt! Bog je nas, učitelje in učiteljice, postavil nanj, da smo mu vrtnarji in vrtnarice, da vzgajamo, oskrbuječo to vrtnarstvo po njegovi volji, nežna drevesca, ljubo mladino! Opravljajmo pa ta svoj vrtnarski posel tako, da bodo drevesca vsa tudi sad rodila... Približala se nam bo jesen in zima, in stopili bomo pred Gospoda ter rekli: Gospod, to smo pridelali na vrtu, ki si ga nam odkazal.“ Tako bi lahko govoril učitelj zbranim učiteljem; besedna skupina ‚vrt‘ mu je dala celo nazorno sliko.

Kdor ve, da je ‚uren‘ od ‚ura‘, kdor brž s to besedo še zveže besedo ‚urar‘, bo videl živo sliko različnih ur pri urarju, ko mu bo govoriti o potrebni urnosti človeškega dela. Prim. um, umetnost, dvom — res, resnica, resen — stradati, strast — krepek, krepost....

Taka nazornost je podlaga Slomšekove zgovornosti. Njemu besede, rabljene v prenesenem pomenu, še niso izgubile prvotne nazornosti. Prim.: „Kar je zapisati, to se ima poprej dopovedati, in zapisano od kraja ne preojstro popravljati; kar je preojstro, se rado kerha, gladko ne reže, in se po tem težko izbrusi.“ Najprej je rabil ‚ostro‘ v prenesenem pomenu; naslednji stavek bi ne bil mogoč, če bi se pisatelj ne zavedal prvotnega nazornega pomena. „Uči kakor rad; naj le dobro seme na dobro zemljo pade, imej si v rokah sevko ali sevalnik“. „Seme“, ki pade na dobro zemljo, rabimo radi že v zelo pobledelem pomenu, Slomšeku ima še prvotno moč; zato ne nadaljuje: imej si metodo to ali ono, ampak: imej si sevko ali sevalnik. „Stopa“ pomeni Slomšeku sprego; zato pravi učencem: „Po tem kopiti (= paradigmi) menite domu grede djanske besede. Kakor stopate — premenujte. Hitrej ko stopaš, poprej si doma, glaj ko besede premenuješ, poprej boš tudi v nemšini doma.“ Stopati — doma biti (nemški: zuhause sein)! Prim. Popotnik, 1900, str. 260—262.

V jeziku tiči nebroj metafer. Za abstraktne pojme nam rabijo izvečine preneseni izrazi; razkrivanje njih prvotnega pomena pomaga umeti preneseni pomen. Pri pouku se na zadnje ‚posnema‘, kakor se posname smetana z mleka (= jasni pojmi), ali pa se povzema, kakor se izmed množice vzamejo le najvažnejše reči. Prim. pobledele izraze ‚drugo zagosti‘ itd.

Z razkrivanjem vsebine jezika, njega metafer se razkriva njega poezija. Tak jezik, kakor ga je pisal Slomšek, je pesniški jezik in dostojen slikovitega jezika samega Prešerna. Nazornost, s katero pesniki dopovedo i najabstraktnješe resnice, črpajo pogosto iz jezika samega. Kakor končnica

(srok) tako prinese često pesniku podobo tudi koren. Priznati si moramo, da pogosto mislijo za nas besede, da nam besede rode misli in ne narobe: v jeziku je založena duševna glavnica.

Zato trdim: Treba je gojiti debloslovje kot nauk o prvotni nazornosti in sorodnosti pomenov: iz tega klije zgovornost in poezija.

Za Metelkom, ki je v uvodu svoje slovnice (XXVIII) bolj z jezikoslovnega stališča opravičeval nje obširno debloslovje kot „podlago vsega sledečega“, je bistvo moje trditve naglašal že Slomšek. Ocenjujoč Jarnikov Etymologikon je pisal: „Jedro vsakega jezika se nahaja v njega etimologiji; temeljito besedoslovje je pravi ključ do jezikovega zaklada, ker zasleduje korenine besed ter izpeljuje iz njih prvotne pomene, uči pravilno tvoritev novih potrebnih izrazov in kaže njih pravo rabo“ (Carinthia 1832, Zbr. sp. IV. 410).

Slomšek je tudi že spoznal, da je debloslovje, posebej nauk o besednih skupinah zlasti važen v slovanščini: „Suhoparna so navadno etimologiška raziskavanja pri drugih jezikih in glavo le z golimi besedami in opredelbami napolnjujejo, vendar v naši mili slovenščini je besedoslovje jako zanimivo in spodbudno ter jezikoslovcu mnogotere reči prekrasno razvozluje.“ Mnogo bolj potrebno nego n. pr. v nemščini se mi zdi debloslovje v našem jeziku, ker izražamo nove pojme po izpeljavi s končnicami, ne z vnanjjo sestavo.

Da tak nauk neposredno uri učenca v zgovornosti, tudi to misel najdemo že v Slomšku. „Kdor to želi (t. j. umetno in umevno spisje), naj dobro pazi na jezikoslovje: kaj slova pomenijo, kako se premenjajo in čedno umetne besede narejajo.“ (Vel. Berilo za slov.-nem. šole, 413).

Ko zahtevamo debloslovje, nam gre za vsebino, snov jezika; to je torej realistiška smer, ki se prilega naši dobi. Poezija se je že močno otresla preokornih spon oblike, in vsebina ji je nad obliko. Ali naj jezik, nje zvesti sluga, zaostaja?

S to zahtevo ustrezamo duhu slovanskemu. Slovan ne ljubi golih oblik, marveč išče povsod vsebine; ta mu redi fantazijo in čuvstvo. Slovan je zdrav realist; prvi veliki realist med pedagogi je bil Slovan Komenský. Ko so se v Pruski rodile tabele, definicije, dedukcije, ki so potem priromale s Felbigerjem tudi v Avstrijo, so rusko-srbski bukvarji imeli posebno poglavje „o graždanskih veštah“ (o realijah).

Kadar dobimo vsebino svojega jezika v oblast, preneha morebiti marsikak nedostatek, ki ga doslej na svojo žalost opazujemo.

Kadar bomo jasno zrlí vsebino svojega jezika, njega podobé, se nam bo z mislijo brž rodila tudi beseda, za abstraktni pojem brž slika; z životvorno silo bomo ustvarjali jezik, in ne bo nam treba o vsaki prilíki hoditi na posodo prosit, češ, „tako pravi Nemec“; naj se pravi nemški, kakor hoče, mi pravimo tako! Če je že misel tuja rastlina, pa jo presadimo vsaj na domača tla; naj se asimiluje naši zemlji, naj se nasrka soka našega jezika. Jezik, ki sprejete hrane več ne pretvori in si je ne prílíči, ni več živ organizem, ni več individuum.

Iz nezmožnosti in pasivne komodnosti, ki le sprejema, pa nič ne prebavi, se je rodila zla navada. Ljubljanske dame govore pol stavka nemški, pol slovenski. To je polovičarstvo, ki príča, da v naših glavah res ni — slovanskega centralnega korespondenčnega biroa, odkoder bi se po enotni volji in neomajnem načrtu vodilo delovanje govoril; to príča, da je v glavah konfuzna zmešnjava. — In kakršne besede, taka dejanja: „dvojezična“, dvorezna, omahljiva so. Kdor zato hoče značajev, naj neizprosno zahteva jasnih misli jasnega slovenskega izraza brez polovičarstva... Pri sebi pa naj vsakdo začne!

Iz početka občudujejo inorodci našo družbo, ki vrti jezik zdaj po nemško, zdaj po slovensko, oboje gre enako gladko; nazadnje pa se vprašajo: Kakšen pa je značaj teh ljudi, ki jim orožje v enem hipu reže na obe strani?

Orožje za obrambo ne bodi orodje za vsakdanjo rabo.

Iz šole vem, da je mladina, ki iz golega mehanizma meša jezik, tudi sicer discentrovana, brez jedra, brez stalnosti!

Tako dvojezičništvo je začetek raznarodovanja!

* * *

Naša slovnica je bila odvisna od latinščine in nemščine po snovi in metodi. Tekom 19. stoletja se je zasnivala znanstvena slovnica, neodvisna od tujih zgledov. Nje poglavje o debloslovju nam kaže, da ima naš jezik svojo vsebino. Po njem pa tudi „po malem k umevanju sorodnih narečij napreduješ“ (Slomšek), in „ta težnja se uvažuje pri novejših jezikoslovcih skoro vseh narečij s posebno pozornostjo, kar utegne v bodočnosti mnogo koristiti“ (Jarník).

V.

Slovenščina kot slovansko narečje.

V berivu in slovnicí se osamosvajamo ter postavljamo na slovensko podlago; stoječ na njej, pa se zavedamo, da smo Slovani.

Zavedeli smo se tega, predno se je naš jezik popolnoma razvil; še se razvija in se bo razvijal, dokler se ne bodo vse znanosti izražale v njem, dokler mu ne bodo odprte vse šole.

Razvoj našega jezika krije še deloma bodočnost; vprašanje je le, odkod naj zajemajo pospeševalci onega razvoja, misleci in pesniki, svojo moč. Važno je tu razmerje do drugih slovanskih jezikov, zlasti do srbohrvaščine; ali naj se uresničuje slovanska zavest v razvoju književnega jezika?

Nekateri zavračajo tako misel kar najostreje ter obsojajo vsako besedo, ki ni vzklila iz njih rodne grude, zatrjujoč: Tako ne govori narod! Zastopniki te struje kličejo: „Svežega“ piva ne pije narod! in „svežih“ jaje ne je in „svežega“ kruha tudi ne, ampak „friško“ ali „mlado“ (!) pivo! Ne „razmotrivaj“, sicer ne govoriš, recimo, kraški, da si te razume vsak Slovenec, Srb in Hrvat, ne „identifikuj“, sicer ugodiš Čehom, Poljakom, Srbom, Hrvatom, ne bodi „bralec“, ker to je „ukradeno“ pri Srbih!*

Kakor povsod je tudi tu bodočnost snovati na kritiko preteklosti.

Vsi naši stari slovničarji utemeljujejo važnost slovenskega jezika s sorodnostjo slovanskih narečij in njih razširjenostjo.

Pa tudi o temeljih knjižnega jezika so nekateri že razmišljali. To razmišljanje se je moralo vsiljevati spričo resnice, da so slovanski jeziki celota polagoma prehajajočih narečij.

§ 1.

Protestantizem (humanizem).

Že naši protestantje so razpravljali o podlagi slovenskega knjižnega jezika.

* Pogosto govori take besede kratkoviden egoizem.

Izmed njih je bil najbolj vnet kot reformator, verski najbolj navdušen Primož Trubar, toda kot Slovan je imel najožje obzorje. Neki skepticizem, neko dvomljivost in bojazljivost opazujemo pri njem v vsem, kar se ne dostaja verskih stvari. Pišoč svoje domače narečje, je poudarjal, da piše le za Kranjce, Dolenjce, Spodnje Štajerce, Korošce, Kraševce in Istrijane. Ni se upal lotiti prevoda svetega pisma, češ, da je slovenski jezik ubog besedi, da ima mnogo narečij, hrvaščine pa on (Trubar) ne zna...

To njegovo stališče ni ostalo brez odpora. Poleg Krelja je tu omeniti zlasti Vergerija. Najsi tudi iz samega opozicijskega duha, je kanil Vergerij, nezadovoljen z omejenostjo Trubarjevo, narečja nekako zlititi in sveto pismo tako prevesti, da bi ga razumeli tudi drugi Slovani, zlasti Dalmatinci (1559).

Takisto neugodno se je o Trubarjevem jeziku izrazil Skalič, kritik, ki mu je kralj Maksimilijan II. izročil neko Trubarjevo delo (1560) v oceno, češ, da je jezik vtesnjen v ono narečje, ki se govori na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, da ga le malo razumejo Slovani na gornjem Ogrskem (Slovaki!), Poljaki, Čehi, Rusi in Iliri; pa tudi germanizmov je toliko v njegovem delu, da ga ljudstvo ne razume, če ne zna nemški. Trubar se je s tem zagovarjal, da kritik „ni Slovenec, ampak Bezjak“, da bi bil lahko pisal „milost“ namesto „gnada“, da pa je hotel ostati „bei der gemeinen Creinerischen Sprach“; s tem izgovorom je pokazal le, da mu za čistočo jezika ni bilo mar, kakor pozneje ne Paskalu Skrbincu, Dolinarju in drugim take vrste pisateljem.

Trubar je bil jezikovno najmanj naobražen. Ni znal ne grški ne hebrejski, ni se učil drugih slovanskih narečij, in lahko se o njem reče: Kdor tujih jezikov (drugih narečij) ne pozna, ne ve nič o svojem. Trubarja duh humanizma, ki se je zanimal za jezik, ni prevzel.

Pravi humanist pa je bil Bohorič; spisal je slovnico, o kateri je bil uverjen, da se iz nje lahko spozna „sorodnost moskovitarskega, rusinskega, poljskega, češkega in lužiškega jezika z jezikom dalmatinskim in hrvaškim“. Za naše vprašanje ima njegova knjiga ta-le pomen:

1. Njegova slovnica je sicer slovenska slovnica, a daje priliko, se čitati naučiti vse slovanske jezike; natančno namreč razpravlja tudi cirilico in glagolico, „ne illis, qui vel in Ruthenorum vel etiam Moshovitarum libris legendis sese exercere volent, mea qualicumque deessem opella“, ter dodaje očenaš kot vajo v branju cirilice in glagolice;

2. njegova slovnica se pri izpeljavi besed (debloslovju) ozira na srbohrvaščino.

Dalmatin je na istem jezikovnem stališču kakor Bohorič. Tudi on je hotel Slované bližati z debloslovjem, to je, z jezikovnim zakladom, ne z oblikami. Njegova biblija je sicer „slovenski stolmačena“, a namenjena vsem Slovanom, kakor zatrjuje prevoditelj v uvodu. V to svrho je besede na robu tolmačil in posebej na koncu dodal „Register nekaterih besed, katere kranjski, koroški, slovenski ali bezjački, hrvaški, dalmatinski, istrijski ali kraški se drugači govore.“

Trojno strujo je razločevati v protestantovski dobi: 1. Strujo Trubarjevo, ki se odločno brani, sprejeti v knjigo izraze drugih slovanskih narečij; 2. strujo Vergerijevo, ki se vnema za nekako zlit vseslovanski knjižni jezik; 3. strujo Bohoričevo-Dalmatinovo, ki širi domače narečje z besednim zakladom ter daje navodila, kako je treba spoznavati in čitati drugo slovanska narečja.

Prva struja ima naravno podlago, a je omejena in ne more ustvariti velike bodočnosti; druga ima veličasten smoter; tretja ne izgubi niti one naravne podlage izpod sebe niti veličastnega smotra izpred oči, a išče tudi pot — metodo.

Druga in tretja struja sta s protestantizmom zamrli; nato smo s svojim narečjem spali smrtno spanje . . .

§ 2.

Prosvetljenost, filozofija, sistem . . .

Prebudili smo se v humanizmu 18. stoletja, ki je obrodilo prosvetljenost, enciklopedijo znanosti, filozofske sisteme; razum je zavladal z abstrakcijo in obliko.

Sistem je ljubil M. Pohlin. Pohlin je bil prepričan, da je njegov „kranjski jezik“ „skoro čisto pokvarjen“. Vedel je tudi, zakaj je tako popačen: ker ni bilo slovnice, ki bi mu dajala pravila; zakaj slovnica vodi in vzdržuje jezik; prepočasna in kriva je pot, „nach dem Gebrauche und Mundart der Leute sich zu richten“.

Narečje mu ni bilo nič; zato je obžaloval, da je že toliko „surovega in kmetiškega“ prišlo v jezik; sledil je učenjake in izvedence, „ki besedo znajo ceniti in presoditi“.

S filozofskega stališča je treba vladati jezik; ker so pa filozofska pravila mišljenja za vse človeštvo ista, zato je tudi slovnica ena, in on je menil, da se po njegovi slovnici „vsak drugi jezik tako rekoč na pol nauči“.

Pohlin je zrl na jezik z višine pojmov — predsodkov; empirija ga ni zanimala, zato pa se tudi nič ni oziral po drugih Slovanih; le „radi starosti“ pokaže cirilico in glagolico;

pogled po drugih slovanskih narečjih pa je mislil nadomestiti z logiko, hoteč dobiti pravila.*

Tem bolj se je oziral na druge Slované znameniti vrstnik cesarja Jožefa II., znani Kumerdej. Poznal je slovanske jezike: praktiški se jih je bil navadil zlasti od Slovanov, ki so prihajali kot gostje v Ljubljano, pa tudi iz knjižnice Cojzove: sam trdi, da razume knjige večine Slovanov in jih lahko prevaja.

V svojem „domoljubnem načrtu, kako bi se dalo kranjsko stanovalstvo najuspešneje poučevati v pisanju in čitanju“, je želel, da bi se kmetje poleg materinščine naučili tudi nemščine in nekaterih najsorodnejših narečij, n. pr. hrvaščine, češčine in poljščine, in sicer naj vlada „spravi domači jezik v sklad s hrvaščino, dalmatinščino in drugimi sorodnimi jeziki“: tudi sam je delal za izvršitev teh načrtov ter v svojih jezikoslovnih študijah na podlagi vzajemnih elementov poedinih slovanskih narečij hotel zgraditi vseslovanski jezik. Ne oziraje se na posebnosti posameznih narečij, je spisoval „eine allgemein slavische Sprachlehre; sie soll die allgemeine Sprachlehre sein, die aus den bekanntesten slavischen Sprachlehren überall abgezogen, in ein System gebracht und bei Beurtheilung der besonderen Mundarten zum Leitfaden dienen soll“.

Tako ustvarjanje skupnega jezika ima logiško umeten značaj. Kumerdej prehaja od jezika sploh k slovanščini, od nje k narečjem, torej brez zanesljive indukcije od splošnega k posebnemu; to je deduktivnost v sistemu.

Toda ni slučaj, da je Kumerdej baš takrat izumil svoj sistem; sistemi so v oni dobi kužili zrak kakor bacili.

V politiki je rodila prosvetljenost 18. stoletja centralizacijo in absolutizem, ki sta izkušala, ustvariti enotne države, nič se ne oziraje na posebne potrebe državnopravnih in ljudskih individualnosti. A cesar Jožef II., katerega vrstnik je bil baš Kumerdej, je bil najhujši centralist.

Jožef II. je po zgledu svoje matere hotel izenačiti vso državo, zlasti tudi z nemščino, ki naj bi bila državni jezik. Ko pa to ni šlo, je baje tudi njemu samemu prišla misel, ali bi se slovanska narečja ne dala izenačiti, seveda iz upravnih vzrokov.

Centralizacija je ena stran sistema, druga pa absolutizem: centralizacija in pa absolutizem ne namerjata nič drugega, nego podrediti vse posamnosti pod en vrh. Kaj čuda, če so takrat črez narečja prehajali kar na vrh „splošne slovanščine“? kaj čuda, da je Kumerdej nastopil, če tudi Jožef II. ni bil sprožil onega vprašanja!

* Prim. Adelung, Umständliches Lehrgebäude, I. 92.

Kar čez dejanske razmere po predsodnih idejah je stopal Jožef II., a na smrtni postelji je učakal polom svojih načrtov, ker ni upošteval razmer in resnice, da se v življenju narave in duhov vse najraje razvija polagoma.

Pot Jožefa II. in Kumerdeja je morala zgrešiti smoter, ker ni bila naravna, ker nista hodila od znanega k neznanemu, od bližnjega k oddaljenemu.

Jožef II. in Kumerdej nista mogla uspeti, ker sta lila novo obliko, predno sta poznala snov; preosnuj snov, in sama si da novo obliko!

To resnico so prezrli vsi tisti, ki so pozneje enotnemu slovanskemu jeziku kovali enotne oblike, n. pr. Caf, M. Majar, Razlag itd.

Toda pravica Kumerdeju in naslednikom! Mogočni duhovi iščejo velik smoter in zro daleč — da bi ga tudi dosegli ali našli pot do njega, tega ne moremo pričakovati; eden postavi smoter, drugi išči pot!

Pravo pot do tega smotra so nastopili Japelj, Gutschmann in Vodnik.

Japelj nas še v marsičem spominja Kumerdeja; tudi njemu je bil na misli vseslovanski jezik (nekako v smislu Kollárjevem), a zanj se mu je zdela najprimernejša „ilirščina“. Vendar je zahteval, naj se pri nas poučuje slovenščina, pa naj se pri tem učitelj ozira na druga južnoslovanska narečja; zlasti naj se zbirajo vsem Slovanom skupni izrazi, in naj se spiše primerjalna slovnica . . . *

S tem smo bili krenili v Bohoričevo-Dalmatinovo strujo: ki goji pred vsem skupnost snovi ob različni obliki.

V slični smeri je deloval tudi Gutschmann, nasprotnik Pohlinu, njegovi logiško-filozofski metodi in njegovemu ozko-srčenemu stališču. Njega je vodila 1. koroška slovenščina in sicer splošno-koroški „usus“, 2. analogija in 3. ozir na druge slovanske jezike, zlasti na „ilirščino“. Slovenščina mu je ostanek slovanščine; treba jo bo povzdigniti k drevesu, kateremu pripada; seveda on kot začetnik ne mara jezika tako izpremeniti, da bi ga nihče več ne poznal; poznejši rodovi in slovničarji naj nadaljujejo.

Pohlinu je ugovarjal Gutschmann „po naročilu in pritrditvi takih ljudi, ki dovolj dobro poznajo slavščino (?slavisch!), češčino, hrvaščino, kranjsčino in slovenščino (windisch!)“.

Stopnjema kakor Gutschmann je hodil tudi Vodnik. V uvodu trijezične Abecede iz l. 1812. pravi, naj se vsak otrok

* Podobno je vprašal Debevec: „Ali bi ne kazalo, pri izbiranju in popravljanju kranjskih besed posebno ozirati se na druge soslovanske jezike,“ ter je zahteval, naj se knjižno narečje bliža drugim slovanskim narečjem (Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, 1895, str. 102).

nauči najprej svojega jezika; potem pa se bo n. pr. slovenski otrok iz slovenščine lahko navadil „hrovaško, srbsko in vse slovensko“. Ni prinašal tujih oblik na slovenska tla, pač pa besede; vsaj slovniško terminologijo nam je tako ustvaril.

O slovniških terminih pravi, da so nekateri nenavadni, toda „ne zmišljam si jih sam, Smotricki* in Lomonosov** mi jih dajeta v svojih bukvah. Nekaj malo takih srbskih imen sim persiljen memo pustiti, ktirih korenine so per nas clo neznane. Namest tih dam naše druge take, de jih bodo tudi Serbljani lahko razumili; tako si bomo roke podali in eden k drugimu brez težave v šolo hodili.“

Smotricki-Nenadović in Lomonosov se vobče ujemajo v terminologiji. Kjer je razlika, tam se je držal Vodnik srbske.

Na ta način nastala slovniška terminologija je imela veliko životno moč in je ostala steber današnje naše terminologije; poleg nje so bili primeroma brezplodni vsi poskusi, ustvariti „samoslovensko“ terminologijo, vplivali pa sta še češčina in srbohrvaščina.

V jožefinski dobi so se pojavile vse one tri struje, ki sem jih ločil v protestantovski dobi, samo da so bile še bolj razvite: 1. Pohlinaova struja je Trubarjeva samoslovenska struja, a s pojmovno sintezo pravil; 2. Kumerdejeva struja je struja umetnega vseslovanskega jezika, takisto s pojmovno sintezo pravil, teoretiško poglobljeni in izvedeni načrt Vergerijev, 3. Japljeva- (Gutsmannova-) Vodnikova struja je struja Bohoričeva-Dalmatinova, t. j. analiza pravil iz narečja, realna sinteza besednega zaklada iz slovanskih elementov itd.

§ 3.

Romantika in ilirizem.

S francosko revolucijo se je iztrgal individuum iz sistema. Indivduum je pričel misliti po svoje, pa tudi govoriti po svoje. Tako so prišli individualni jeziki (narečja) do veljave.

Žive jezike nasproti mrtvi latinščini, narečja nasproti knjižnim jezikom je pri nas prvi poudarjal Žiga Popović,

* Smotricki je izdal l. 1619. slovnico cerkvene slovanske v ruski izdaji; njegovo delo je „ad graecae linguae analogiam accomdatum“. Srbom jo je pod naslovom „Grammatika slavenska“ l. 1755. dal prirediti nadškof karlovški Pavel Nenadović.

** Lomonosov je začetnik nove ruske literature, ki jo je zasnoval v nasprotju s starorusko-cerkveno-slovansko. Spisal je tudi prvo rusko slovnico (1755), pred seboj imam izvod te knjige, ki ga je rabil Vodnik sam.

nasprotnik diktatorju Pohlinu in — Gottschedu. Njegovih nazorov je bil pač zlasti tudi Linhart, eden izmed naših prvih romantikov. Linhart je menda (?) pregledoval Kumerdeju rokopis, se izrekel v opombi zoper njegov vseslovanski jezik, češ, da bi bil tak posnet jezik preubog, ter dostavil: „Jede Mundart besteht für sich, sie kann von ihren Verwandten nichts entlehnen, oder sie hört auf, das zu sein, was sie ist.“

Na isto stališče se je postavil Kopitar, ki je od Vodnika pričakoval „höchstens was Kroatisches“, takisto Ravnikar, zlasti pa Metelko s svojimi polglasniki in širokimi e in o in pa Dajnko s svojim vzhodnoštajerskim ü.

V tem individuvalizatorskem duhu je zrastel tudi Preseren.

To je struja Trubarjeva-Pohlinova; kar sta ta dva storila največ iz nezmožnosti, to so ti zastopniki romantike delali iz znanstvenih razlogov.

In nihče ne more in noče tajiti, da je v znanosti to stališče edino pravo.

A brž ko je treba v praksi določiti mejo skupnega občila, pa nas ustavi vprašanje: Kako daleč sega tak jezikovni individuum? Ali od ene osebe do druge, do tretje pa ne več? Ali od Bleda do Žabnice, do Polič pa ne več? Ali od Triglava do Gorjancev ali pa od Triglava do — Balkana?

Ilirizmu

je bilo vse južno slovanstvo enota: tej enoti naj služi zgodovinski slavno in zemljepisno razširjeno štokavsko narečje za knjižni jezik. Načelo „ilirsko“ je torej načelu njegovih nasprotnikov v bistvu enako, oboje je namreč zoper mešanje jezika, zlasti v oblikah: razlikujeta se le po obsegu tega, kar pojmita kot svoje narečje, in pa — po požrtvovalnosti veliki stvari v prid.

Ko bi bila ilirska ideja obveljala v vsej svoji enotni moči, kakor jo je načrtal Kollár, bi Vergerij in Kumerdej ne bila imela več naslednikov v mladih učencih ilirizma, v Majarju in drugih.

Bohoričeva-Dalatinova-Japljeva-Vodnikova struja pa je v dobi romantike z uspehom polagala temelj današnji knjižni slovenščini. Sem spadata Murko in Jarnik.

Murko se je upiral prevelikemu cepljenju jezika v narečja, češ, „es müssten denn ein paar Localismen eine andere Sprache oder verschiedene Betonung gleich eine neue Mundart begründen“. Pri tem je želel, naj slovenska slovnica obdeluje gradivo „der im Slovenischen aus der Vergleichung aller

slavischer Dialecte zu erörternden besonderen Bildungs-, Bie- gungs- und Bindungsart der Wörter gemäß“; na sorodna narečja naj kaže slovnica, „damit selbst jene, die das Recht haben, neue Wörter zu schaffen, nichts bilden, was schon besser vorhanden ist, sondern sich die Mühe nehmen, das- selbe aufzusuchen, um die so wünschenswerte Einigung wenig- stens der näheren slavischen Dialecte herbeizuführen“.*

V tem Murkovem smislu je spisan znameniti Jarnikov Etymologikon (1832), ki ni nič drugega nego debloslovje, urejeno in razvrščeno po korenih. S tem delom je hotel Jarnik, kakor pravi v uvodu, slovenske besede prvič v etimo- loški red spraviti in tako „sowohl dem einheimischen als fremden Lehrling den Bau derselben aufzuschließen, ihm die Erlernung zu erleichtern, als auch den Weg zur Vergleichung mit anderen verwandten Mundarten allmählig vorzubereiten; denn diese letztere Tendenz wird bei den neueren Philologen fast aller Dialecte mit ganz besonderer Aufmerksamkeit be- rücksichtigt, was in der Folge von großem Nutzen werden kann... Weil in der heimatlichen Mundart so manche Wurzeln theils verschwunden sind, indes die abge- leiteten noch im vollen Schwunge gehen, so führte die Arbeit ganz unwillkürlich zur Vergleichung des Altslovenischen, sowie zur Berathung der übrigen verwandten Dialecten (!)“.

Tako navaja pod korenem ‚vetih‘ besede ‚veča‘ (= star davek), ‚večvati‘; dodali bi še lahko: ‚vetek, vetčina‘ in iz češčine: ‚vetchý, vetchost‘, iz ruščine: ‚vethij, vethost‘, ‚vetšat‘. — Besede: ‚obet, obetati, obečati, svet (consilium), odvetnik‘ so pod korenem ‚vet‘; poleg teh navaja kot sicer neslovenske: ‚zavet, otvet (= odgovor), otveščati‘, dodali bi še lahko iz češčine: ‚věta‘ (= stavek), iz ruščine n. pr. ‚otvetnyj golos‘ (= odmev), ‚otvētčik‘ (= zatoženec) itd.

Že 18 let prej je Jarnik, pozneje Ilir, v uvodu „Zberi lepih ukov“ pripoznal le eno vodilo slovenske slovnice, „kako bi mogli čisto slovenščino pisati in govoriti ino tako po malim se drugim Slovencam približevati“.

* * *

Izza ilirizma se je slovenščina razvijala pred vsem po načelu, da bodimo sami svoji. Nabiral se je besedni zaklad, zbirke „popotnih torbic“ so se množile... Ta slovarski razvoj je obrodil epohalno delo Pleteršnikovo.

* Prim. Majarjevo misel v Novicah l. 1847., naj se rabijo besede, ki so znane vsem Slovencem in morda tudi ostalim Slovanom, pa ne samo v kakem kotu slovenske zemlje.

Po narečjih in starih knjigah se je zasledovala samoslovenska skladnja in pristna domača izreka ... Ta razvoj je ustanovljen z Levčevim 'Pravopisom'.

Poleg te Trubarjeve-Pohlinove struje pa so z elementarno silo delovale naravne razmere, ki so že nekdaj rodile Bohoričevo-Dalmatinovo-Japljevo strujo ter dale celo Pletersnikovemu slovarju lepo število neslovenskih, toda slovanskih elementov. „Le prispodobimo n. pr. prve letnike Novic s sedanjimi tečaji Slov. Naroda — kolika razlika, kolik napredek v jeziku! Tam „kranjski“, tu skoraj hrvaški. — Zjedinjenje se vrši tako na prirodni način, mnogokrat brez naše namere, dà, celo proti volji nekaterih naših „konservativcev“. „Naturam expellas —“ tako kliče Fekonja v Zvonu l. 1885., 613. Podobno je pisal Pajk že v Zori, in Kulakovskij je završil oddelek o slovenskem ilirizmu tako-le: „Nelzja ne zametiti, što postepenno proishoditi i nyně približenie slovenskago jazyka k obščemu jazyku literatur horvatskoj i serbskoj. Možno predpolagati, što sč tečeniem vremenii slovenskie pisatelji dejstvitelno primknuti k obščemu illirskomu jazyku Gaja, t. j. jazyku serbskoj i horvatskoj pisamenosti, i oba literaturnieh jazyka soljutsja.“

Ta naravni razvoj živih jezikov pa je vmes motila še stara slovenščina.

§ 4.

»Staroslovenska« doba.

Že Linhart (?) je svoj čas predlagal, naj se vzame, če pač že mora biti kak vseslovanski jezik, namesto Kumerdejeve mešanice po Adelungovem vzoru n. pr. stara češčina ali poljščina za slovanski „zgodnji jezik“.

Baš v oni zailirski dobi, ko so duhovi še vreli, ko je l. 1848. razmahalo duhove in se je pangermanizmu frankfurtskemu ustavil vseslovanski shod v Pragi, je Miklošič začel študirati staro slovenščino in nje častitljivo staro, nekako 'vseslovansko' literaturo. Razkritje tega 'vseslovanskega jezika' je moralo obajati duhove v oni dobi, zlasti Slovence, ki so si laskali, da je stara slovenščina panonsščina, torej malo da ne najstarejša oblika našega jezika.

Ker je stara slovenščina najstarejša ohranjena oblika slovansčine sploh, zato služi kakor drugim slovanskim narečjem tako še posebej nam za razlaganje oblik. Toda v oni polpretekli dobi so 1. staro slovenščino hteli uvesti kot vseslovanski jezik ali pa so 2. po njej prikrajali posamezne oblike sedanje knjižne slovenščine.

Poleg drugih je Caf l. 1851. v Novicah predlagal staro-slovenščino za „vseslovanski“ knjižni jezik, in Marn je l. 1861. v izveščju ljubljanske gimnazije pisal: „Knjižni jezik za učene in med učenimi vzajemni slovanski jezik že imamo“, misleč pri tem na staro slovenščino.

Pokojni Božidar Raić je ves navdušen živel med starimi cerkvenimi spomeniki; študiral jih je, razlagal prijateljem ter jih celo v propovedih čital svojim cerkvenim poslušalcem. Po stari slovenščini, je želel Marn, naj bi se naš knjižni jezik izobraževal, in Levstik je v svoji slovnici l. 1866. izkušal „eine Feststellung dieser schwankenden Formen (der slovenischen Schriftsprache)“, meistentheils auf Grundlage des Altslovenischen...“; baš zgledovanje po stari slovenščini je znak levstikovanja.

Sumanu je stara slovenščina smoter, ki ga naj doseže slovenski pouk v srednji šoli, da si učenci „na jeziku očakov povzdignejo okus in pravilnost slovenske besede“. Zato navaja pod črto tudi staroslovenske oblike.

Poleg vpliva, ki ga je tako dobila stara slovenščina na naše oblikoslovje, pa naj omenimo še nasvet Cigaletov (Terminologija IX): „Kakor smatram jaz za malo modro in svrhi neprimerno, posezati nazaj v staro slovenščino v ime neke učenjaške doslednosti po slovniške oblike . . .“, tako koristno mi se vidi iz nje zajemati tvarino jezikovo, t. j. uporabne izraze in tem koristneje za to, ker je iz staroslovenske knjige prešlo dokaj besed v ruski in posredstveno tudi v srbsko-hrvatski jezik.“ Ta zadnji razlog tudi mi uvažujemo.

Stara slovenščina pa se je uvedla tudi v srednje šole kakor po nemških pokrajinah srednja nemščina.

Učne uprave omahujejo glede na potrebo in korist tega jezikovno zgodovinskega pouka; uspehi so pač radi nedostatkoma časa in še iz drugih vzrokov nepovoljni.

Ako naj se uči stara slovenščina za to, da se z njo meri pravilnost sedanjih oblik in gladi današnji slog, potem mi ta pouk zametamo; tudi ga vobče ne opravičujemo, ako naj služi razlagi današnjega jezika: filologijo izključujemo iz šol, ker ne ustvarja . . .*

Toda nekateri teoretiki se vnemajo za jezikovno zgodovinski pouk iz čisto drugih nagibov; mednje spada zlasti Hildebrand, ki je velik del svoje knjige „Vom deutschen Sprachunterricht in der Schule“ posvetil tej točki.

Hildebrand s proučevanjem jezika starih dob ne misli, buditi čuta za pravilnost jezika; njemu je le do poezije, ki tiči v razvoju pomenov in v besednih skupinah, torej za debloslovje in zgodovinsko pomenoslovje (semasiologijo).

* Prim. mojo razpravo o tej stvari v „Ljublj. Zvonu“ l. 1898.

Vsebinsko, poezijo jezika smo tudi mi označili v četrtem poglavju kot svrhu slovniškega pouka v bodočnosti. Ali pa v ta namen priporočamo tudi mi zgodovino jezika, staro slovenščino?

Res, da velja vse, kar navaja Hildebrand za stari nemški jezik, tudi za staro slovenščino, in vendar je ta stvar pri nas vsa drugačna.

Nemci imajo en knjižni jezik; njih narečja izvečine nimajo slovstva. Slovanska narečja pa imajo svoje slovstvo. To je velevažna razlika. Radi nje dobi namreč primerjajoča dijalektologija slovanska čisto drug pomen nego nemška. Kdor prouči katero nemško narečje poleg knjižnega, razen jezika nič ne pridobi; kdor pa se seznani s kakim slovanskim narečjem, temu se odpre novo kulturno polje, nova literatura. In narobe: kdor prouči srednjo nemščino, spozna bogato srednjeveško poezijo v izvirnikih; kdor preštudira staro slovenščino, s tem ne spozna posebno mnogo leposlovja. Vrednost starega jezika in primerjajoče dijalektologije sta si pri Slovanih in Nemcih nasprotno sorazmerni glede na literarno vrednost; glede na poezijo jezika pa imata zgodovina jezika in primerjajoča dijalektologija (debloslovje) skoro isti pomen; zato proučim v slovanščini namesto starega jezika sorodna živa narečja, ker si s tem ne odprem le poezije jezika, ampak tudi bogato literaturo.

Hildebrandovo misel bi torej prestavil na naša tla tako-le: Namesto zgodovine jezika v naše šole živ slovanski jezik!

Da nam primerjajoča slovanska dijalektologija res razkriva poezijo jezika, razvoj pomena, naj pokažejo ti-le slučaji: Srbskohrvaško in rusko 'vréme' je naš 'čas' (po svoji vsebini izpremenljiv kakor vreme!); po 'dogodkih' se meri 'godina' (hodina); 'otrok' in 'hlapec' menjavata v slovanščini pomen; primera našega in hrvaškega 'grada' kaže nastanek mest; filozofijo življenja kaže 'hud', v češčini (chudý) pred vsem 'reven', v ruščini 'suh v lieu' = štaj. 'ubožen'; posebno zanimiva pa je beseda 'reč', v srbohrv. in ruščini = 'beseda', ter češka 'vec' (= reč) in srbohrv. 'vieće' (= zbor), kakor da je kaj 'reč' le, kolikor se o njej govori ('reče')! Prim. dvojni pomen glagola 'dejati'! itd.

Na narečja naj bi se ozirala slovnica, ki sta jo z nekaterimi sotrudniki mislila osnovati pokojni Oblak in Lendovšek, a ne na druga, knjižna slovanska narečja, marveč na slovenska podnarečja; Oblak je odločno zavračal hrvaščino. To stališče je bilo umljivo, dokler smo prisegali na zgodovinsko poročilo, da so Srbohrvati od nas različno južno-slovansko pleme; zdaj pa je po trudu Jagićevem dokazano,

da smo južni Slovani širo no morje narečij, ki jih je ločil le različen politiški razvoj, ki so jih ločila le imena politiških tvorb.

Če se uvajajo narečja v šolo, zakaj bi se ne uvedla ona, ki imajo še drugo veliko korist? Ali je gorenjskemu otroku vzhodnoštajersko narečje mnogo bolj umljivo nego heregovinsko? Katero pa ima zanj večjo vrednost?

Mencinger ima n. pr. v „Hoji na Triglav“ izvestno iz svojega domačega narečja veliko število nenavadnih izrazov, ki jih ne razumeš, če nisi njegov rojak. In kaj še le Valjavec! V njem je toliko samogorenjskih lokalizmov, ki jih ne najdeš niti v Pleteršnikovem slovarju! Zakaj bi uvajali v knjigo take provincijalizme, najsi so Janka Pajka „panonizmi“ ali Valjavčevi, preddvorizmi, ko pa so večini Slovencev neumljivi! Če se že moramo učiti besed, zakaj bi se ne učili rajši tistih, ki nas seznanjajo n. pr. s celo srbsko-hrvaško literaturo, nego tiste, ki nas izprevedejo le skozi Preddvor?!

Z onim in onemu, ki kliče: „Narečja v šolo!“, kličem jaz: „Da, srbohrvaščino na primer!“ S tako „dijalektologijo“ ne bomo gojili le oblik, tudi ne samo poezije in vsebine posameznih besed in besednih skupin, ampak vsebino vsega jezika, misli in literaturo.

§ 5.

Zgodovinski posnetek.

Zgodovina našega jezika nam kaže četvero smeri:

1. Čisto in izključno posnemanje domačega narečja po besednem zakladu in obliki. Ta smer ima zdravo podlago (zato se je obdržala), a tesen obzor in nam ne more zagotoviti velike prihodnosti.

2. Ilirska smer; ta ni obveljala zbog politiške preteklosti in plašne, konservativne ozkosrčnosti. (Uvajanje stare slovenščine za vseslovanski jezik je bil vsaj anahronizem).

3. Umetno ustvarjanje jezika z mešanjem živih narečij med seboj ali s staro slovenščino; šlo je pred vsem za enotne oblike. Ta struja je propadla, ker je nenaravna in nasprotuje pravilni metodi učenja jezikov.

Jezikovni pouk je ležal na tleh, ali boljše rečeno, je visel v zraku, dokler ni dejal Ratke: Najprej reč, potem nje način! in dokler ni postavil Komenski jezika na trdne stebre reči. Jezik ima svoj temelj v rečeh.

Snovi je treba najprej, oblika pride za njo. Tako se dandanes učimo modernih tujih jezikov; pred vsem si pridobimo besede in njih pomen, kajti oblike so le spremljevalke, ki jih polagoma spoznamo.

Kar sta učila Ratke in Komenski o jeziku sploh, kar smo dosedaj že činili, učeč se tujih modernih jezikov, to prenesem na naše slovanske odnose ter velim: Bodi nam kolikor mogoče znano skupno gradivo, oblika ostani slovenska.

V smislu te zahteve veljajo ta-le načela: Pišimo slovenske oblike; izmed več izrazov volimo onega, ki ga imajo drugi Slovani, najsi pri nas tudi ni najbolj navaden; zlasti je slovanskim besedam dati prednost pred samoslovenskimi tujkami; kadar nimamo izraza, si ga vzemimo od drugih Slovanov; ne iščimo zakotnih slovenskih lokalizmov, ampak jemljimo rajši besede večjih slovanskih literatur.

Po taki poti je slovenščina dobila obraz, kakor so ga opisali Pajk, Fekonja in Kulakovskij. Po tej poti hodijo tudi dandanašnji nekateri slovstveniki, kakor Aškerc, Bežek in Perušek. Brez hrvatskega 'tobožnji', ki ga je uvedel Bežek v Zvonu 1901, 710, ne moremo izhajati. Perušek rabi v Zvonu 1901, 342, besedi 'slikovati' in 'pomamiti se za čim'.

Drugi še seveda vedno hodijo po pomoč v samoslovenske 'potne torbe' ter zatirajo besede kakor 'nikdo, koji', dasi so večvredne nego n. pr. samoslovenski 'nilče'.

Nekdaj je bilo morebiti dobro, da smo pobirali doma, dokler ni bilo slovenščini mesta v šoli, dokler je naše ljudstvo pogrešalo najprimitivnejše stvarne in jezikovne naobrazbe. S tem smo si iskali trdnih tal in si gradili naravno podlago; sedaj se dviga že stavba, in si stvarino prinašamo tudi od drugod. Prej smo posnemali jezik, sedaj nam pisatelji podajajo novo gradivo; prej se je poniževal pisatelj na niveau svojega gojenca, prostaka, zdaj ga dviga k sebi na niveau slovanski.*

Pred vsem je treba in je edino naravno, da se povzdignemo na srbsko-hrvaško stališče. Ta zahteva nikakor ne izključuje želje tistih, ki si žele ruščine kot posredovalnega jezika med izobraženimi Slovani; zakaj srbohrvaščina se ne tiče posredovalnega jezika med omikanci, ampak domačega knjižnega jezika, ki služi v šoli in knjigi.

Na srbsko-hrvaško stališče nas bodo povzdigovali pisatelji in pesniki po zgoraj navedenih načelih, uredništva pa s tem, da prijavljajo hrvaške članke v izvirnikih.

* Od Kumerdeja in Japlja do najnovejših dob smo hoteli zdaj pa zdaj druge Slovane prisiliti, da bi se priličili ali podredili nam. Ta misel je sama ob sebi nenaravna. Kdor si želi skupnega dela, naj prvi da roko, naj se prvi malo umakne ter drugemu da prostor. Pri sebi začni! Zlasti nenaravna pa je taka misel bila pri nas, najmanjšem slovanskem narodu: le vera v zgodovinske bajke o panonski pradomovini slovanski in kriva sodba o dejanskih razmerah sta jo mogli roditi. Saj je vendar umevno, da se tisti, ki nima, ravnaj po onem, ki ima. Po tem načelu se bomo mi Slovenci morali bližati Srbo-Hrvatom, ne oni nam.

Umevanje knjižnega jezika mora pospeševati šola; naj navedem par migljajev, ki ji dobro dojdejo v ta namen:

Ljudska šola naj uči in goji le oblike slovenske, a podaja naj gradivo za hrvaščino, n. pr. znane pregovore kakor: „Svaka sila do vremenā“, „Tko poje, zlo ne misli“ itd.; naj nauči znane pesmi: „Još Hrvatska“, „Lijepa naša domovina“ itd.; tako se priuče učenci nekaterim posebnostim hrvaščine.

V srednji šoli se to gradivo množi na isti način; zlasti bi čitanke lahko imele nekaj sestavkov tudi v srbohrvaščini, kakor imajo češke čitanke za učiteljišča sestavke tudi v slovaškem narečju, ki je Čehom takisto „trans“ kakor nam hrvaščina. — Vzporedno pa pripravljaj na to tudi slovnica. Debloslovje se ne jemlje le po pomenu končnic, ampak osobito po korenih ter se tu naštevajo izpeljanke drugih slovanskih jezikov, zlasti srbohrvaščine. Pa tudi oblikoslovje da obilo prilike, da se neprisiljeno ozremo po srbohrvaščini, n. pr. roditeljski množinski: vodá, gorá itd., otrpli ostanki samostalniške sklanje pri pridevniku: izlepa, izprva itd., aorist bi: otroci, prim. junaci, Turci; razlaga „rojen“ prehaja čez srbohrvaško obliko „rođen“. Iz naših izjem, ki so često ostanki pravil, se da sklepati na pravila sama, ki še veljajo drugod. Pod črto naj bi bila namesto Šumanove staroslovenske srbsko-hrvaška slovnica.

Tako bi se pripravilo čitanje obširnejšega srbskohrvaškega čtiva; pouk bi bil po taki pripravi načeloma analitiški.

Na kranjskih srednjih šolah se v enem višjih razredov čitajo srbske narodne pesmi. Organizacijski načrt priporoča staro umetno poezijo: „Für die Slovenen verdient unter andern slavischen Sprachen am entschiedensten die illyrische als die zunächst verwandte Berücksichtigung, daher einige Lesestücke aus Gundulić, Palmotić, Georgić, in die (literarhistorische) Sammlung aufzunehmen sein möchten.“ Meni se zdi za začetek najprimernejše čtivo klasiška proza; to šele sledi vezana beseda.

Po zakonu nam je srbohrvaščina zajamčena v srednji šoli. Na izvenkranjskih srednjih šolah se doslej ta zakonni izvrševal. Dolžnost naša je, da si ne utegoma preskrbimo primerne šolske knjige. Prim. str. 39—40.

Po organizacijskem načrtu se je pri posameznih slovanskih jezikih ozirati ali na staro slovensščino ali na bližnji slovanski jezik. Toda „während es bei der einen (slavischen Sprache) angemessen sein wird, die älteren Denkmäler derselben slavischen Sprache oder die des Altslovenischen in den Bereich des Gymnasialunterrichtes zu ziehen, scheint es für andere zweckmäßig, eine verwandte slavische Sprache zur Vergleichung zu nehmen.“

Staro slovenščino priporoča načrt pri srbsčini na prvem mestu, pri maloruščini poleg poljščine na drugem mestu; pri češčini načrt omahuje med staro slovenščino in poljščino, pri slovenščini pa na prvem mestu poudarja srbohrvaščino, potem še le dostavlja: „Hiernächst könnte auch das Altslavische hinzugezogen werden.“ Ta dostavek je nam Slovencem dala nedvomno takratna slavistiška teorija o domovini stare slovenščine in o razmerju južnoslovanskih jezikov med seboj; dandanes so se nazori o tem dvojnem vprašanju bistveno izpremenili; zato je izgubil tudi oni dostavek svoj pomen.

V smislu organizacijskega načrta mora srbohrvaščina stopiti na mesto stare slovenščine. S tem pridobi srbskohrvaški pouk lepo število ur; uspehov se bodo veselili naši potomci.

Teze.

I. Berivo kaži poleg morale svet v poeziji, poezijo sveta.

II. Pouk o povesti književnosti mora postati pouk o leposlovju; zato je treba natančneje govoriti le o novejši književnosti.

III. Slovniški pouk razkrivaj poleg oblike zlasti vsebino jezika, njega prvotno nazornost in poezijo; s tem bi se gojila sila jezikovne životvornosti in zgovornosti, ideal Komenskega.

Tak pouk bi vezal rabljivost s poezijo, fantazijo in čuvstvom v nasprotju z dosedanje oblikoljubnostjo in bi bil v istini slovanski.

IV. V smislu Bohoričeve-Japljeve-Vodnikove struje, ki ima dobro utemeljeno naravno podlago, pa tudi vzvišen smoter in je že doslej uspešno razvijala naš jezik, naj nam književniki z besednim zakladom bližajo knjižni jezik srbohrvaščini.

V. Šola pripravljaj popolno umevanje srbohrvaščine s slovnico in berivom. Berivo naj obsega cvetje drugih slovanskih literatur v prevodih in se oziraj pri pouku slovstvene zgodovine na druga slovanska slovstva, že zato, ker je našega šoli primerneга leposlovja primeroma malo.

Tak pouk bode slovanski ne le po svojem splošnem značaju, ampak tudi po svojem obsegu.

VI. Na mesto stare slovenščine mora stopiti srbohrvaščina.

Literarne opombe.

1. Tisk in založništvo naših šolskih knjig.

Prve šolske knjige nam je podarila požrtvovalnost prijateljev nove (protestantovske) vere, deželnih stanov kranjskih, štajerskih in koroških, barona Ungnada, vojvode Krištofa itd.

Niti z imenom svojega očeta niti z imenom svojega rojstnega kraja ni smela prva šolska knjiga med svet. L. 1550. jo je „v Sybenburgen“ natisnil „Jernej Skuryanic“, pa to je bil v Tübingnu tiskar Ulrik Morhart, ki je natisnil tudi drugo izdajo Abecednika „ilirskega rodoljuba“ (Philopatridus Illyrius). — Kdaj in kje je izšla Bohoričeva knjiga „Elementale Labacense“? Najbrž, ko je Bohorič bil ravnatelj stanovske šole (1566—1582) in je njegov učiteljski tovariš Krelj spisal berilo „Otročja biblija“ (pri Burgerju v Regensburgu 1566). — Tretji protestantski abecednik je v Dalmatinovem (?) „Tem kratkem virtemberskem catechizmu“ ki so ga v Vitembergu l. 1585. natisnili dediči „Johan. Cratonis“.

Prvi znani abecednik katoliške dobe je v Paglovčevem „Zvestem tovaršu“ iz l. 1742., tiskanem v Ljubljani pri A. F. Reichhardt*, drugi v Paglovčevih „Tomaža Kempenzarja bukvah“, ki so izšle v Ljubljani l. 1745. takisto pri A. F. Reichhardt, tretji v Kanizijevem katehizmu, ki so ga jezuiti „skus perpušanje teh višeh“ v Celovcu l. 1762. dali natisniti pač „per dedičih Joanesa Friderika Kleinmayr“. Tri leta pozneje pa je že Pohlín izdal svojo Abecediko v Ljubljani „per Janes Heptnerju“.

Zdaj je nastopil Felbiger. O tej dobi je pisal Klodič (Bericht, 539—540): „Der Schulbücher-Verlag, welchen die Kaiserin Maria Theresia im Jahre 1772 gründete, hatte zunächst nur die Aufgabe, die Herstellung von deutschen Schulbüchern zu besorgen, und es wurden sämtliche Schulschriften für das Küstenland und für Krain in Wien gedruckt... Nur den saganischen Katechismus übersetzte über Auftrag der Kaiserin der Fürstbischof von Laibach ins Krainische und erhielt am 6. Februar 1779 die Druckerlaubnis. Diese Verhältnisse blieben auch unter Kaiser Josef II., Leopold II. und Franz I. bis zum Jahre 1809 unverändert.“ Iz tega bi se dalo sklepati, kakor da bi se bil samo ta katekizem do l. 1809. tiskal v Ljubljani.

To je pomota. Izprva je imela pač dunajska šolska komisija izključno pravico do izdajanja šolskih knjig („Verlag der deutschen Anstalt“ ali „Normalschulbuchdruckerei“), a že l. 1775. se je dal tudi drugim šolskim komisijam, ki so to želele, „privilegium impressorium“; seveda se je moral odtisk do strani in vrste ujemati z dunajskim izvirnikom.

Ena izmed prvih šolskih komisij, ki se je poprijela splošne pravice, je bila baš kranjska. Pogodila se je s knjigovozom in založnikom pratike, Alojzijem Raabom, ki je povprašal dunajskega tiskarja Kurzböcka, ali mu ne bi on tiskal ter izpremenil samo ime mesta. Tega padvorna pisarna ni pripustila, in v Ljubljano je prišel dvorni ukaz, „da die krainische Normalschule nicht in der Lage sei dieses Privilegium selber zu nutzen,

* O izdaji te knjige iz l. 1767. prim. »Manjše opombe«.

1791. r
A
sondern sich an einen dritten wenden müsse, der selbst in Verlegenheit sei, so würden sämtliche Schulschriften für Krain in Wien gedruckt ...“ (21. okt. 1775, Helfert I. 498). Po tem ukazu je pač pisal Klodič, a je prezrl, kar čitamo v istem Helfertu dve strani pozneje, da so bile redne zaloge šolskih knjig sicer le v Brnu, Pragi, Innsbrucku, Freiburgu in v Levovu, a da so pač tudi drugod vsaj nekatere stvari smeli tiskati, zlasti abecedne knjižice, ki so se najbolj in najhitreje razpečavale ... „ja sogar in Laibach, wo im Jahre 1778 trotz der drei Jahre zuvor ergangenen Verfügung eine Auflage des Namenbüchleins mit allergnädigster Freyheit“ bei Joh. Friedr. Eger landschaftlichem Buchdrucker herauskam.“ Helfert misli tu menda nemški abecednik, pa tudi vsi meni znani slovenski Abecedniki te dobe (razen Gutschmannovega) so tiskani v Ljubljani: „Tabla teh puhstobou“ pri Raabu; Abecednika iz l. 1789. in 1798. ne imenujeta tiskarja; Debevčev Abecednik („cum licentia superiorum“) natisnjen pri „Ignac Merku“, a „se najde pri Andreju Klemensu bukvezeu“, abecednik iz l. 1794. pri Jan. Fridrihu Egerju, iz l. 1808. pri Joan. Rezerju. — Kumerdejeva „Vadenje“ v drugi izdaji (1796), pa gotovo tudi v prvi so bila tiskana pri Egerju. „zakladoveu od normalšulbukov“, in v neizpremenjenem četrtem natisku pri Andreju Gasslerju, „zakladaveu od normalšulbukov“; nemški se Eger imenuje „Normalschulbücher Verleger“, Gassler pa „k. k. Normalschulbuchdrucker und Buchhändler“. Oba sta to knjižico tiskala „na cesarsku kraljevu pervolenje.“ Egerjev izvod je v ljubljanski licejski knjižnici, Gasslerjev pa lastnina šole rajhenburške na Štajerskem in nima letnice, vinjeta pa je drugačna.* Kappusov „Zern al vonuzetek“ (1777) je izšel na Dunaju „per zlahtnimu gosposdu Jožefu od Kurzboeckca cesarskemu, kraljevemu illirskimu dvorskimu bukvestiskaveu, inu bukvekopcu“; knjiga ni bila trivijalki namenjena, zato je bila natisnjena na Dunaju. Edlingove „Forderungen an Schulmeister itd.“ (germanico simul et Carniolico idiomate) so izšle v Ljubljani pri Egerju 1778.

Potemtakem je baš nasprotje od tega res, kar trdi Klodič; izmed znanih šolskih knjig je do konca Felbigerjeve dobe (ali celo do l. 1809.) na Dunaju tiskana le ena knjiga in sicer metodika za učitelje.

V Gradcu se za Felbigerjeve dobe pač niso tiskale šolske knjige; Helfert ne pozna nobene tam tiskane; tudi slovenskih takih ni. Ker v Gradcu ni bilo šolske založbe, zato pač tudi štajerski Slovenci do l. 1812. niso imeli svojega abecednika, in so celo ogrski in koroški Slovenci poprej imeli taka učila. Rabile so Štajercem menda dunajske nemške ali ljubljanske slovenske knjige.

Na Ogrskem je poleg Budima imel „privilegium impressorium n. pr. Sopronj, kjer se je tiskal Küzmičev „Silabikar“ l. 1780. (pri štampari Siefs József Jánosi) in Abecednik l. 1820.; nadalje Požun (Slovenszki Abecedar 1793 — 1795, Sáfárik 49).

Gutschmannov Abecednik (1790) je bil natisnjen v Celoveu „per Jožefu Schotterju, štamparju“.

Za Napoleonove Ilirije je Vodnik svojo Abecedo in Pismenost iz l. 1811. dal natisniti pri Egerju, Azbuka iz l. 1812. je natisnjena „per Rezerju za zaklado prvih šol, na prodaj pri Vilhelmu Korn“. Potemtakem je ilirska Ljubljana imela svojo šolsko založbo. Plateltof iz l. 1813. se je dobival „per Adam Heinrich Hohn“.

„Politična šolska ustava“ je v § 329. obnovila dovoljenje Marije Terezije iz l. 1775., češ, naj se v vsaki deželi tiskajo knjige za trivijalke, to je, A B C-tablica, abecednik, berilo (tudi za drugi razred glavnih in

* Tudi g. ravnatelj Levec ima ta četrty natisk, V »Mittheilungen des histor. Vereines f. Krain« l. 1857. čitam malo drugačen naslov: »Vadenje za Brati v use sorte pisarije, za solarje teh deželskih šol«, pri Gasslerju.

mestnih šol), mali evangelij, šolske postave, navod za računstvo (I. del), slovnica za I. in II. razred, posnetek velikega katekizma, poštevanka, male povesti, mali katekizem, vaje v branju (Leseübungen), dolžnosti podložnikov in šolske postave, druge knjige pa naj bodo posebna pravica „des k. k. Schulbücher-Verschleisses (Schulbücher-Verschleiss-Administration) na Dunaju.

Tiskarnice in prodajalnice („Verschleiss“) za šolske knjige so se izdatno pomnožile. Na Štajerskem so se tiskale šolske knjige ne le v Gradcu, ampak tudi v Radgoni in Celju.

Primic je natisnil svojo Abecedo iz l. 1812. „per Alojziju Tušu, bukveprodajcu“, Nemško-slovenska branja l. 1813. so bila „v zalogi ino na prodaj pri Josefi Milerci“, takisto Bukvar l. 1814. Šamprlov-Vrazov „Navuk v peldah“, 1836, je bil v zalogi „F. Ferstlnove (I. L. Greiner) knigarnje“, Dajnko pa je izdal svoj Abecednik l. 1816. in 1824. „v Radgoni v knjigiš Alois Weizingerovemi“. „Bukvice za šoli odrasteno mladost“ so l. 1819. izšle „per J. F. Kaiser“ v Gradcu.

Musijev Navod in Slomšekova knjiga „Blaže in Nežica“ sta bila natisnjena „od Andreja Lajkama dedičev (naslednikov) v Gradei“, a na prodaj je bil Navod „V Celi per Jožefu Gajgeru“, druga knjiga pa „v nemških solah“. Murščevo slovnico so 1847 tiskali tudi Lajkamovi nasledniki.

Te štajerske knjige smatram za privatne izdaje.

Oficijalne izdaje so bile pač one, ki so se „s tim pergnadlivim perpušenjam te Rimske Kralovo-Cesarske Apostolske Svetlosti“ našle v Gradcu „pri vsih bukvevezarjih, natisnjene pri Gospodu Kienreichu“ (im Verlage der sämtlichen bürgerlichen Buchbinder und gedruckt mit Kienreich'schen Schriften). Tu so izšle te-le knjige: „Kratke perpovedanje“ 1822, 1831 (Aličev prevod); Bukvar iz l. 1823. in 1825.; Dajnčkova Abecedna knjižica l. 1831. in l. 1833.; tu bi se bila tudi tiskala Dajnčkova „Male pri-povedanja“ 1836, če bi bilo prišlo do tega. Poraz njegove abecede je pokopal tudi ta rokopis, ki ga brani župnijska knjižnica velikonedeljska na Štajerskem. Njegova „Mala knjiga branja“ (Pervi del. Kersanski navuk)* bi se bila istega leta v založbi istih „vseh terskih knjigarov“ natisnila „s pismencami bratov Tancerovih“ (Gebrüder Tanzer); v tej založbi je izšla ista knjiga l. 1843. (Glaser, II. 275.)

Na Koroškem je bila Jarnikova „Zber lepih ukov“ l. 1814. „per Joanesu Leonu Stamparju“ privatna izdaja, takisto Slomšekove knjige (1832—1838) pri Leonu in Kleinmayrju, Bukvar iz l. 1813. pri istem Leonu pa oficijalna („Mit Seiner röm. kaiserl. königl. apost. Majestät allergnädigster Druckfreyheit“). Privatnih izdaj pravih šolskih knjig ni.

Na Kranjskem in Primorskem privatnih izdaj menda v Rottenhannovi dobi sploh ni bilo nič ali skoro nič (Glaser, II. 274, „Nauka polne povesti za slovensko mladino. V Ljubljani“. Zalokarjev „Splohin nauk“, v Ljubljani 1825. „per Janesi Klemenci, bukvoplatariji“ ni bil šoli namenjen).

Abecednik iz l. 1807. je bil natisnjen pri Retzerju (k. k. Normalschulbuchdrucker), takisto Debevčeva „Majhine perpovedvanja“ (1809); Ravnikarjeva Abecednika iz l. 1816. in slov. posnemek iz l. 1818. ter 1822., njegove „Male povesti“ (1816) so bile na prodaj „per Jurju Lihtu, bukvo-produ, in s šolskimi bukvami zakladniku“ (Normal-Schul-Bücher-Haupt-Verleger), Metelkova Abecednika iz l. 1829. in „Slow. Sprachlehre“ (1830) sta bila „na prodaj v bukvarnici za ljudske šole ljubljanskiga poglavarstva, v solah“ (im Verlage der k. k. Volksschulbücher-Verschleissung des Laibacher Gubernialgebiethes, im Lyceal-Gebäude), takisto „Male povesti“ (1826) in nemško-slovenski abecednik (1826).

* Rokopis se nahaja tudi tam.

Na Primorskem je tiskala vse, kar poznam izpred l. 1848., tržaška vladna tiskarna I. Papš (Na prodaj per c. k. mestni gosposki v Trsti in drugih primorskih soseskah), n. pr. Kocijančičev Abecednik (1846), Berilo za drugi klas malih šol na kmetih (1846), Vodnikovo kranjsko pismenost skrajšano (1847). Tudi Abecednik in Berilo za nedeljske šole iz l. 1850. sta bila tiskana tam.

Vsaj izza smrti cesarja Franca je začela vlada „privilegium impressorium“ spet na Dunaju koncentrovati; zato so v tem drugem delu Rottenhannove dobe tudi slov. šolske knjige tiskane na Dunaju in sicer „v zalogi ces. kralj. bukvarnice za šolske bukve per sv. Ani v Janezovih ulicah (k. k. Schulbücher-Verschleiss-Administration bei St. Anna in der Johannis-Gasse; Helfert, I. 495.), n. pr. Metelkovo „Berilo za male šole na kmetih“ (1834), kranjske „Male povesti“ (1844), štajerske „Kratke povesti“ (1847), Metelkovi Abecedniki (1832, 1845, 1850.)

Že pred l. 1848. so se bile sploh odpravile pokrajinske zaloge šolskih knjig v Zadru, Ljubljani, Gradcu, Innsbrucku, Roveretu itd. Ostale so bile še v Pragi, deloma v Budimu, v Klausenburgu in pa primorska v Trstu, a le-ta je bila l. 1860. „in der abwickelnden Auflösung begriffen“.

Ne glede na to tržaško primorsko založbo so bile izza l. 1848. slovenske pokrajine pod dunajsko založbo. Prejšnji dostavek „in den k. k. österreichischen Staaten“ je prenehal, in namesto opombe „mit Seiner k. k. apostolischen Majestät aller gnädigster Druckfreyheit“ je z ministrskim odlokom z dne 12. sept. 1849 obveljala opomba na drugi strani naslovnega lista: „V javnih šolah se smejo, ako ministrstvo uka in bogočastja izjema ne dovoli, samo predpisane, s štampiljnom šolsko-knjižnega prodaja zaznamovane bukve rabiti. Tudi ne smejo dražje biti kakor je na prvem listu postavljeno.“ Ta formula je veljala do l. 1869., ko se je spet odpravil privilegij dunajske c. kr. šolske zaloge; zato imajo po tem letu do dandanes tam založene šolske knjige le drugi del te opombe, t. j. opombo o ceni.

Toda še pred l. 1869. je dunajska vladna prodajalnica šolskih knjig izpremenila ime. Z najvišjim odlokom z dne 29. marca 1855 je dobila današnje ime „k. k. Schulbücherverlag“ namesto prejšnjega „Schulbücher-verschleiss“; zato se je izpremenil tudi prejšnji podatek „V zalogi ces. kralj. bukvarnice za šole, pri sv. Ani v Janezovih ulicah“, ki so ga imele še prve izdaje Slomšekovih knjig in Močnikov-Praprotnikov Abecednik n. pr. iz l. 1850., v podatek: „V zalogi c. k. bukvarne za šole“, a zdaj se glasi „V ces. kr. zalogi šolskih knjig.“

Od l. 1869. lahko tekmujejo privatni založniki s c. kr. zalogo šolskih knjig. Pa tudi iz dobe 1849—1869 se nahajajo privatne izdaje.

Baš tedaj, ko se je l. 1849. poostril privilegij vladne dunajske prodajalnice (prim. odlok z 22. sept.), je bil dotiskan pri Rozaliji Egerici v Ljubljani Mali Blaže, ki ga je prodajal vodja celjskih šol in pa Leopold Kremžar v Ljubljani („Vedež“ z dne 6. sept. 1849). Tudi Jeranov in Kosmačev Abecednik sta izšla v Ljubljani, Jeranov pri Blazniku, Kosmačev pri Kremžarju (natisnil J. R. Milic); Majarjeva slovnica je izšla tudi pri Blazniku, Malavašičeva pri Giontiniju (natisnil Blaznik), Praprotnikovo „Spisje“ pa pri Matiji Gerberju; „Slovnico“ je založil Praprotnik sam, natisnil pa jo je R. Milic (najkasneje 1877).

V Celovcu je Leon založil Majarjev „Spisovnik“.

Iz tega se brž vidi, kako pomotno je pisal Klodič (Bericht, 545): „Da das Privilegium des Schulbücher-Verlages eine Concurrenz auf den angegebenen Gebieten der Schulliteratur schwer aufkommen liess, so ist es nicht zu wundern, dass bis 1860 von Privaten nur 3 Bücher herausgegeben wurden, welche in der Schule in Verwendung kommen konnten“. V mislih je imel namreč Slomšekovega „Blažeta in Nežico“ 1842 (pa ne pri Leonu v Celovcu!) s tretjim natiskom (pa ne 1864!), potem Majarjev „Spisovnik“ in Rozmanovo „Katehetiko“; vse drugo je prezrl. —

V tujini je izšla na stroške domačih deželnih stanov prva slovenska srednješolska knjiga, Bohoričeva slovnica l. 1584. v Wittenbergu. Črez 270 let so izšla prva srednješolska berila v Ljubljani pri Blazniku (Bleiwaisova), Miklošičevih beril pa je izšlo troje v c. kr. šolski zalogi, za peti in šesti še „pri sveti Ani v Janezovih ulicah“, berilo za sedmi razred že v „ces. kralj. zalogi bukev“, zadnje (za osmi razred) pa pri Karolu Graeserju.

Macunovo „Cvetje“ (1851) je tiskal v Trstu „Avstrij. Lloyd“, Janežičev „Cvet“ Leon v Celovcu (založil pač pisatelj sam), „Cvetnik slovenske slovesnosti“ (1868) tiskal Blaznik (založil Janežič sam), tretji natisk (1870) založil E. Liegel v Celovcu, ki je bil založil tudi njegovo slovnico (1854). Oba „Cvetnika“ je tiskala in založila tiskarnica družbe sv. Mohorja, takisto Šumanovo „Slovensko slovnico za srednje šole“ (1884).

2. Slovniška terminologija.

Po Vodnikovi terminologiji so se ravnali Murko, Kocijančič, Malavašič in Potočnik, pa tudi Muršec. Spričo nje so se izgubile ne le monstrozne tvorbe Pohlino ve in Zelenkove, ki sta jih ustvarjala, kakor pravi Pohl in sam, „durch eigene Gewalt“ po pravici Adamovega jezikotvorja (!), ampak tudi tvorbe Slomšekove, ki je, želeč, zreti vedno notranjo jezikovno obliko, radi jasnejše prozornosti koval čisto domačo terminologijo, ozirajoč se le na nemški zgled, ne pa na Vodnikovo slovensko sporočilo. V veliki zmešnjavi, po kateri se je razvila današnja naša terminologija, je za Metelka nekoliko vplivala češčina (Dobrovski), v 6. in 7. desetletju pa srbohrvaščina. Te zmešnjave so bili krivi nepotrebni poskusi, krpati Vodnikovo celoto in ustvarjati prav slovenske termine; to pravico si je potem lastil vsak slovničar in jo izvajal po svoje. A pri tem se je v novih tvorbah le vtihotapil nemški nazor. Pri terminologiji, ki se je itak vsakdo mora v šoli učiti, ni treba ozira na domačinstvo, če se le doseže širša umljivost. Zgodovina slovenske slovniške terminologije kaže, kako naj se postopa pri ustanovitvi vsake druge.

Gotovo si je bil že Bohorič v svoji knjigi „Elementale Labacense cum nomenclatura trium linguarum“ ustvaril slov. terminologijo. Sodeč po cirilskih imenih glasov v njegovi slovnici, mislim, da je rabil termine stare cerkvene slovnice kakor pozneje Vodnik. Toda knjiga mi ni znana. Trubar ima „puhštabe, sillabe, stymouce, konzonante“, Krelj pa „čarke“. Za prvo znano slovensko terminologijo smatram Pohlino, ki pa vsaj v slovnici l. 1768. ni popolna. V uvodu pravi: „Ich habe sogar die grammatikalischen Kunstwörter (ich bekenne es) durch eigene Gewalt gesetzt. Ist diess aber was übelß dass ich mich jenes Rechts bedienet, so ich von Adam unserem Stammvater ererbet; den Sachen nach allgemeiner Willkühr, und derer Beschaffenheit die Namen zu geben. Die Sternseher, die so neue Inseln finden, und die Künstler haben solche Gewalt, ihr neues Werk, die neue Insel, oder den Stern mit einem neuen Namen zu belegen, und einem neuen Grammatico soll es nicht gelten Worte aus den Wurzeln zu formen, so die Sache und die Natur der Sache entwerfen und zu verstehen geben.“ V tem smislu je skoval to-le terminologijo: ŕrke, zlože (= zlogi), samoglasne, skupglasne, spolska beseda, imenska beseda (= nomen), lestni ime, množena beseda (= Haufewort), samasvojna b. (= samostalnik), perstavna b. (= pridevnik), samu ene, dvojne, mnoge štetve, prigba, perstavnost (= sklanja), imenuvave, rodnik, dajave, tožnik, vekave (= zvalnik), zmaknik (= ablativ), spremuvave (= sociativ), perdevk (= zajmek), časne besede (= glagoli), prični čas (= sedanji), prekladnost (= sprega), stranska beseda (= Nebenwort), vmejs postavljena b. (= medmet), vežijoca b., pika, dve pike, zgurna pika (=), spodna pika (=!). V slovnici 1783 si je izmislil še te-le izraze: Perglihavnek (= pri-

merjalna stopnja), beseda posredna (= deležnik), beseda spredna (= predlog), skupvezliiva (= veznik), dolge potezaj (= .), potezaj iz zgornjo piko (= :), znamine tega odstavka (= §), tega noterupeluvanja („“), za kaj spremlisli (—), čerknya ali weliš (*), kluke ali serpi (= oklepi).

Se slabša nego Pohlina, vsa pa je v Pohlinozem duhu in slabša od njegove: Zreka (= jezik), zrekliviše (= slovnica), čarka ali čarč, čarčva (= zlog), vkupglasnik, počarčuvati (= črkovati), varstise (= pravila), klukka tiga besedniga zavijanja (= naglas) itd.; vezniki pa so mu odšipajoči (!!) = abzweckend (abzwickend!!), zaarječijoči (arrec!!), cvibljajoči.

Popolno terminologijo ima spet Zelenko v svoji slovnici (1791); nekaj je je vzete iz Pohlina, vsa pa je v Pohlinozem duhu in slabša od njegove: Zreka (= jezik), zrekliviše (= slovnica), čarka ali čarč, čarčva (= zlog), vkupglasnik, počarčuvati (= črkovati), varstise (= pravila), klukka tiga besedniga zavijanja (= naglas) itd.; vezniki pa so mu odšipajoči (!!) = abzweckend (abzwickend!!), zaarječijoči (arrec!!), cvibljajoči.

Za temi možmi slabega jezikoznanja, a bujne fantazije je samoslovensko terminologijo ustvarjal Slomšek in nam jo podal v Blažetu in Nežici; na str. XV. in XVI. ima „Čudne besede“ (= slovnisko terminologijo), a v tekstu mu rabijo včasih tudi drugi izrazi, tako namesto „pismenka“ črka (str. 37), slov (= zlog str. 9), glagol (str. 50), zaime (str. 181); zlasti negotova je terminologija za ločila, (gl. str. 204).

Poznal je pač Vodnika (na str. 188. govori o „nekterih“, ki imajo pridjave za narečje = prislov), pa tudi Metelka (prenehljaj, klicaj, nastopljaj, ušesca v Metelkovem Abecedniku 1829), gotovo tudi Zelenka, ki mu je bil ožji rojak.

Iz njegove terminologije bodi navedeno: Djanka, djanska beseda (= glagol), kazavka (= členek) in sicer znalna, neznalna, poglavka, (prim. Zelenko poglavitna b.), priložnica (= pridevnik), pridjavka (= prislov), oprava (= doba glagolska), skaza (= naklon) in sicer ralna, kriva sk. (= indik., konjunk.), priložje (= deležnik), stopa (= sprega), nekoljko prej (= imperf.), celo prej (perf.), dolgo prej (plusqu.), kopito (= paradigma), nazajne namestnice, (prim. Zelenkove „nazajspovnlive“) itd.

Sestavljač po l. 1849. šolske knjige, je marsikaj izpremenil; sporočilo Vodnikovo je n. pr. delovalo s prilogom, glagolom, številnim imenom, narečjem, vezjo, medmetom, zalogom (= gl. dobo); z Janežičevo slovnico 1854 se ujema njegovo. Malo berilo v stopnji, pregibu, ločniku, klinčku (= vejici); vpliv srbohrvaščine kažejo: slovka, čislo, pridavno ime, broj; vpliv češčine pa: slovo, časovnik (češki: časoslovo, po nemškem Zeitwort).

Tako izpremenjena je terminologija tudi v Blažetu in Nežici iz l. 1857., le da na drugem mestu nahajamo še večkrat prejšnje termine. Prenaredba pa ni natančna; zlasti je omeniti, da je register „Čudnih besedi“ spredaj kar ponatisnjen iz prve izdaje — le „predlog“ je nastopil namesto „predloga“ — a v tekstu je uporabljena izpremenjena terminologija.

Vodniku je služila za podlago ne fantazija, ampak dejstvo, terminologija Smotrickega in Lomonosova. I on ima na koncu svoje Pismenosti slovarček terminologije, kjer imenuje tudi „quosdam Dalmatas“; v slovarčku se nahaja, menda prvič pri nas, „locativus“ = locum indicans.

Ime „localis“ so petemu sklonu dali že Čehi pred Dobrovskim, takisto šestemu sklonu „instrumentalis“, „sociativus“ ga je imenoval prvi Dobrovski (Institutiones 462); latinsko ime teh dveh sklonov je pri nas uvedel Metelko v slovnici 1825, slovenski je lokal pri Zelenku imenovan „perstanuvave“ (= der Beiwohner), instrumental „združuvave“ (pri Pohlino „spremuuvave“).

Če se vprašamo, kako stari so posamezni termini naše slovniske terminologije, dobimo sledeči pregled:

„Slovnica“ se je menda prvič imenovala Murščeva knjiga l. 1847.; prim. Novice 1847, str. 3 „slovivna vednost“. Caf, ki se je mnogo bavil s češčino, je že v Novicah l. 1846. rabil oni terminus v svojem „Proglasu zastran noviga slovenskiga slovnika in slovnice“.

Druge današnje termine je rabil prvič

a) v bistveno današnji obliki:

b) po korenu:

Krelj: črka;

Marko Pohlin: lastno ime, pika;

samoglasna, zloža, spolska beseda, samasvojna beseda, imenuvave, rodnik, dajave, tožnik, tudi spremuvave = družilnik;

Zern: —

klično znamine, uprašainsku zn., izločenske znamina;

Zelenko: samoglasnik;

samustoječa imenska b., perstanuvave, združuvave;

Vodnik: soglasnik, zlog, člen, splošno ime, število, padež, prilog, zaime (kazavno, prašavno), glagol (prehajaven), pomožni glagol, naklon, deležje, medmet, stavek, pridevek, predmet, zborn, presežna stopnja, prašaj, vejica;

imenvaven, rodiven, dajaven, toživen, pisma, vprega, (naklon) znaniven, veliven, pogajiven, dvapičje, podsebk = subiectum, vprava in pravilo = regula;

Metelko: klicaj, pomišljaj, oklepaj, ušesca, vezaj;

lokal, instrumental, zvaven;

Murko: srednji spol;

Slomšek: podpičje;

Muršec: osebno, oziravno zaime, sklanja, sklon, mestnik, naglas, spreja, doba, rodinik, gol stavek;

pregib, druževnik, poglavitni stavek, prisvojivno mestime, neodločiven naklon;

Navratil (v Vedežu 1849): osebek;

glagolno ime;

Malavašič: povedek (= predikat), imenovavnik, druživnik, oblika (= genus verbi), druživnik;

namenivni naklon, nedoločni naklon;

Majar: prislov;

pridavno ime;

Slomškovke šolske knjige: dvopičje, končnica;

vkupno ime, samostavno ime;

Janežič (1854): namenivnik;

nedoločivni(k);

Levstik: pridevnik, deležnik;

glagolščak;

Slovensko-nemški abecednik 1878: opuščaj, opominjaj, enačaj.

Posebno slovníško imenstvo je sestavil l. 1852. znani črkar kanonik Jožef Poklukar, a ostalo je v rokopisu. V „Slov. Glasniku“ iz l. 1862. pa se je začelo živahno gibanje glede slovenske slovníške terminologije. Stvar je sprožil s Hrvaškega Ivan Macun; v razpravo so posegli Žepič, Valjavec, Mandele, potem Šolar, Navratil, Ladisl. Horvat, Janežič in neznani dopisnik iz G. Macun je predlagal „orodnik, osnovo“, Janežič „predlog“ ali „razmernik, glagolsko vrsto, razred, nedoločnik“.

Termine „prilastek, dopolnilo, prislovno določilo“ so uvedle poznejše izdaje Janežičeve slovnice. Četrti tisk iz l. 1869. ima „Imenik slovníških izrazov“, v njem tudi te termine in pa „glagolnik“.

3. Prva slovenska metodika.

Ker se Debevčev Abecednik nahaja menda samo v enem izvodu v ljubljanski muzejski knjižnici, zato tu ponatisnem metodiko, ki se v njem nahaja, prva vsaj po besedilu izvirno slovenska:

„Predgovor. Marskateri Krajci taku slabu berejo, de za volo tega dostikrat ne vedo, kaj tu zapisanu oče reči, inu de v časih celu napk za-

stopijo. Letu slabo branje pride dostikrat odtod, kir niso zdajci od začetka v' branju prav podvučeni bili, inu se niso vadili, na puštabe, čerke inu druge znamenja na tanku gledati, kar je v kranjskimu branju susebnu potrebno. Zna biti, de ti, kateri so njih brati vučili, niso to pravo vižo ználi, enimu drugimu branje kazati. Za tega volo leta Plateltof taku zložen inu napravljen vunkaj pride, de taku dobru temu, kater brati kaže, kakur temu, kater se vuči, služiti zamore.“ Zato je napisano tudi v naslovu: „Za te kateri brati kažejo, inu za te Kateri se brati vuče.“

Nato sledi pred abcedo poglavje „od Abecedike ali verste vsih pustabov“: „Nar poprej se more usakiga puštaba podoba taku v glavi imeti, de se taist, kjer kol stoji, zdajci pozna, inu od drugih razloči.

Za tega volo se imajo temu, kater se vuči, puštabi počasu kazati inu imenuvati.

Per usakimu puštabu se ima ta, kateri kaže, nekaj časa muditi, inu kazati, kaj zaene pike, inu poteze ta puštab v sebi ima; kaku teiste stoje ali leže, inu kam so obrnene; katere poteze so debele ali tanke, katere so ravne, ali krive; kaku so te krive pervihane, inu taku naprej.

De podobe tih puštabov bol v glavi ostanejo; je tudi, zlasti za otroke dobru, de se povej, kaj zaeni znani reči je ta ali uni puštab podobn. Aku se letu per usih puštabi sturiti ne more, se ima saj per nekaterih sturiti.

Kir pak so eni puštabi med sabo zlo podobni, se ima pokazati, v čemu se taisti med sabo razločijo

Eni puštabi imajo v časih enu znamenje ali pak ta puštab h per sebi, v časih drugači stoje. Per takih se moremo navaditi, de jih vselej s tim pravim glasam izrečemo. Leti puštabi tukaj stoje, inu imajo taki glas, kakur se v tih zraven postavljenih besedah sliši.

Ta debeli e é ê	Téle, Plême.
Ta tanki e	pest, ples.
Ta tumpasti è	Perst na roki.
Ta tumpasti à	Parst ali zemla.
Ta tumpasti i	Sir iz mleka.
Ta tumpasti ù	vun ali vunkaj.
Ta tumpasti ò	bol ali ble.
Ta debeli ó ô	vóz, rôb, jók.
Ta tanki o	Otrok, orl.
Ta mehki S, s	Zvezda, zmerzl.
Ta ojstri S, f	Sosed, smert.
Ta mehki Sh, sh	Žitu, živež.
Ta ojstri Sh, Sch, inu fh	Šiška, šest, šilu.
Ta tanki St, ft, st	Strup, starost.
Ta debeli Sht, fht, inu sht	Štor, Jošt, štir.
Ta tanki Z, z	Čvet, ocvirk.
Ta debeli Zh, zh	Čičarka, čovn.

De bo tu puštavanje, od kateriga bomo potler govorili, ložej od rok šlu, bi bilu dobru, lete puštabe, kateri tukaj doli stoje, taku imenuvati, kakor zraven stoji

Sh, Sch, fh imenuj	ša
Sh, sh	že
St, ft, st	este
Sht, fht, sht	šté
Zh, zh	Či
Z, z	Cet (pisano s ,c', ne ,z')
J, j	Jod
Y, y	i
V, v	Vav
W	Bu

Ph, ph	imenuj	Fi	} v besedah, katere prav Krajske niso.
Ch, ch	"	Ki	
X, x	"	Ksi	
Q, q	"	Ku	

Po tem, kir ta, kateriga vučiš, vse pustabe po versti pozna, ga moreš sem ter kje spraševati, kaku se ta ali un izreče. Poprašaj ga tudi, kater puštab se taku ali taku imenuje. Nikar ga ne začni puštabvati ali besede skladati vučiti, dokler vse puštabe prav dobru ne pozna.“

Potem slede abecede in številke. Za njimi pa nauk „od puštabvanja“:

„Puštabvati se pravi puštabe taku skupej jemati, de ena beseda vun ustane.

Tih puštabov so dve sorte: eni so samoglasniki, inu ti drugi polegglasniki.

Samoglasniki so taisti, kateri se lohku zgol sami izrečejo.

Polegglasniki so pak ti, per katerih se uselej en samoglasnik slišati pusti.

Samoglasniki so leti: a. e. i. o. u. y.

Polegglasniki so: b. c. d. f. g. h. j. k. inu usi ti drugi. Zakaj per puštabu b. c. d. f. g. se ta puštab e sliši, inu se reče: be, ce, de, ef, ge. Per tih drugih polegglasnikih se lih taku en samoglasnik sliši.

Per puštabvanju se more vsaka beseda na kosce razdejliti, inu per koscih skup skladiti, leti kosci se imenujejo zylbe.

Kolker je v eni besedi samoglasnikov, tolku zilb je v ti besedi, inu aku je en sam, je tudi ena sama zilba.

V eni zilbi zna en samoglasnik, ali sam stati, ali polegglasnike per sebi imeti. V časih ima eniga polegglasnika per sebi, v časih jih ima več.

Kader ima ena beseda več zilb, inu več Polegglasnikov skupej, takrat se imajo leti taku saksebi djati, de tu puštabvanje ložej postane. Aku en polegglasnik dvakrat med dvem samoglasniki stoji, se ima enkrat k ti prvi zilbi, enkrat k ti drugi uzeti. Kader taki polegglasniki skupej stoje, kateri se skupej ne morejo na samimu izreči, takrat se imajo ravnu taku saksebi uzeti. Takšni so: cb. df. gf. rb. rd. lm. inu drugi, kateri nigdar od začetka ene besede skupej stati ne morejo.

Kader sta dva taka Polegglasnika skupej, katera se lohku skupej izrečeta, se znata skup izreči, ali pak saksebi djati, taki so: bl, fl, gl, mr, nr, sm, sr. inu eni tih drugih.

Za tega volo, kir v Krajskimu pisanju per fh, sh, fht, zh, ch, ph dostikrat še drugi polegglasniki zraven stoje, je dobru fh, sh, fht, zh, ch, ph, taku ob enimu izreči: ša, že, šte, či ki, fi, kakor se je od konca pokazalu.

Kader je med puštabi, ali na koncu ene verste besedi tu znaminje (-) letu pomeni, de k ti besedi še tu zraven sliši, kar za letem znaminjam stoji.

Use zilbe ene besede se imajo useskuzi nazaj pobirati, dokler cela beseda vun ne pride. Letu se taku sturi.

Po tem, kir je ta perva zilba izrečena, se puštabi te druge zilbe zaporedama imenujejo, inu skup v eno zilbo uzamejo, potler se zupet ta perva inu ta druga zilba skupej izrečeta. Kader se je ta tretja zilba izrekla, se zupet ta perva, ta druga, inu ta tretja zilba skup uzamejo, inu taku se za usako zilbo te poprejšne zilbe skupej pobirajo. K eksempelnu stoji tukej doli ta beseda Usgimogochnost.

U s — Us
s i — si Ussi
g a — ga Ussiga
m o — mo Ussigamogoch
n o st — nost Ussigamogochnost.“

Nato slede zlogi, besede, molitve itd., nazadnje pa poglavje „Od branja“:

„Po tem, kader ta, kateriga brati vučiš, use tu, kar v temu platel-tofu stoji, dobru puštabvati zna, peli ga nazaj, inu berita use zaporedama, kar sta puštabvala.

Brati se pravi, tu kar zapisanu stoji, vun izreči. Bere se tedaj brez imenovanja tih puštabov inu brez puštabvanja.

Ta kater ne zna poprej dobru inu hitru puštabvati, ne more dobru brati. Za tega volo se nima brati, dokler se unu prav dobru ne zna.

Od začetka tiga branja se ima usaka beseda tihi inu v mislih puštabvati, inu potler na glas izreči. Aku se prav ne izreče, se ima na glas puštabvati.

Od začetka se v branju noben puštab ne sme vun spustiti, ne perložiti, ne napk izreči; aku lih drugači zapisanu stoji, kakor ta govori, kater bere.

Po tem, kir se zna, use besede po samimu inu usako posebej dobru brati, je potreba se navaditi, več besedi, ročnu, zastopnu inu brez počakvanja skupej brati.

Brati se ima taku ročnu, inu po versti, kakur se dobru inu razločnu govori.

Za tega volo se ima taku brati, de tudi ti, kateri poslušajo, zastopijo, kaj ta oče reči, kater je pisal.

V branju se ima zdej zaporedama naprej jidti, zdej enu malu prejejnati, zdej prenehati, zdej glas uzdigniti, zdej doli spustiti. Inu k temu pomagajo te znamenja . . .“ Tu pisatelj našteva ločila in določuje, kako naj se pri njih bere.

„Kader edn že prav dobru bere, potler zna on taku brati, kakur je vajeu govoriti, deselih je drugači pisanu:

Namest	nej se bere
Rekal ali rekl	Rekuv
šal ali šl	šov
prišal ali peršl	peršov
peršil, všil	peršuv, všuv
ušl, uwegnil	ušov, uwegnuv.
bil	biv
wil	wov
postal	postóv
postil	postuv
počel	počev
počl	počuv
počil	počuv.

Nad tem se nimamo gori deržati, de ni taku pisanu, kakor ta govori, kater bere. Za use usta ene dežele se ne more enaku pisati, inu v nobenimu jeziku se na navado tiga govorjenja v pisanju ne gleda, temuč na regelee, katerih enu dobru pisanje potrebuje, de se v več krajeh zastopi. Skuzi pogostu branje se človek že sam pervadi, te nepotrebne puštabe vun spušati, inu ene taku zaviti, inu izreči, kakor je on vajeu govoriti.

Kir nekatere puštabe krajnski pisarji na enako vižo usi ne uzamejo, je potreba, de se v branju vsakih bukuv na tu pogleda, s kaj za enim glasam se taisti puštabi veči dejl imajo izreči. Taki puštabi so: e ē é, o ó, f s, fh sh, inu nekatere zilbe.“

4. Pogled po stari hrvaški (glagolski) in srbski (cirilski) šolski književnosti.

Zapadnoevropske abecednike so južnoslovanski protestantje na Nemškem svojim rojakom prirejali v latinici, glagolici in cirilici. Poleg Trubarjevih slovenskih abecednikov imamo majhen glagolski abecednik („Probzettel, gedruckt zu Nürnberg 1560“) in majhen cirilski abecednik („Probzettel, Cyrulisch. Gedruckt zu Urach 1561“). To je pač oni „Azbukvar“, ki ga imenuje Šurmin, Povjest knj. 126. Potem je glagolski abecednik s katekizmom (ki mu ne vem slovanskega naslova), tiskan v Tubingi 1561, in cirilski abecednik s katekizmom. (Popolni slovanski naslov izvoda ljublj. licejske knjižnice se glasi „Tabla za dicu: jedne malahne knjižice, iz koih se ta mlada predraga ditca, tere priprosti ljudi Seirulskimi slovni čtati, i poglavitei, i potribnei artikuli, ili členi ove prave stare Karstianske vere, koja svakoga čovika izveliča, lahko mogu naučiti“ . . . U Tubingi. Godište po I S Hovom rojstvu 1561. Schnurrer, Slavischer Bücherdruck, 82, ima pomotoma „Urach“. Šurmin, 126, pa navaja cirilsko „Tablo za decu i artikuli ili članci ove prave stare krstjanske vere 1561; ali je to druga knjiga ali je naslov napačen?)

Po zapadnoevropskem kalupu so prirejani tudi glagolski abecedniki, namenjeni katoliškim dalmatinskim glagolašem.

Že pred južnoslovanskim protestantskim pokretom je izšel najbrž v Benetkah okoli l. 1528. glagolski abecednik „Azbukvidarium“, ki se nahaja v enem izvodu v dunajski cesarski dvorni knjižnici. (Vsebino je popisal Dobrovski v Instit. XXXVI). Kmalu potem (okoli l. 1531.) je bil na Reki izdan „Azbukvidarium glagoliticum“ (Šurmin, 59, imenuje pomotoma Senj).

Ko je rimska družba „de propaganda fide“ od cesarja Ferdinanda II. dobila glagolsko tiskarno, je znanemu frančiškanku Rafaelu Levakoviču naročila priredbo glagolskih knjig. L. 1628. je le-ta prepisal v glagolico „Kratko azbukvico i krataki kerstianski katol. naukъ P. O. P. Kanizia“, ki je izšla prvič najbrž v latinici, l. 1583. v cirilici; l. 1629. pa je izdal „u Rimu va vitiskalnici svete skupštini ot razmnoženija veri“ „Azbukividnjak slovinski“ (Schnurrer, 79, Šafařík, Gesch. der südslav. Lit. I. 163, nenatančno naslov v Šurminu, 69). A l. 1739. je priredil Matija Karaman „Bukvar slavenskih pismenih“ (h? Šurmin, Povjest književnosti 61; moralo bi pač biti: slavenskij pismeny itd.); meni je pri roki izdaja Karamanovega bukvarja iz l. 1753., ki jo edino poznata tudi Šafařík in Solarič (le-ta v svojem Bukvarju iz l. 1812. str. 116.), in ta je glagolsko-cirilski; glagolski nje naslov se glasi: Bukvarъ slavenskij pismeny Veličajsago učitelja b. Jeronima stridonskago Napečatanъ, cirilski pa: Bukvarъ slavenskij pismeny prepodobnago Kyrilla Slavenomъ episkopa napečatanъ. Vъ Rimě Typomъ Svjatago Sobora ot razmnoženija Very. Vъ lěto 1753.*

Samo glagolski abecednik z ravnokar navedenim naslovom je bukvar iz l. 1763., natisnjen v Benetkah „vlastju s. g. n. Klementa papi“ pri „Dimčtru Teodosiju“ in temu skoro čisto enaki bukvar iz l. 1788., natisnjen v Rimu „po Antonu Fulganu“.

Ti trije zadnji bukvarji se nahajajo v ljubljanski licejski knjižnici.

Prva dva abecednika (iz l. 1528. in 1531.) sta bila gotovo čisto glagolska, a že Levakovičev Azbukividnjak ima tudi cirilsko azbuko in angelsko češčenje v glagolici, cirilici in latinici. Isto najdemo tudi v Karamanovem bukvarju, ki je itak ves dvopismenski, po prvi strani glagolski,

* Z „ja“ tolmačim tu in v nastopnem znamenje za „e“.

po drugi cirilski; pod naslovom „Salutatio Angelica, Latine“ je latinsko besedilo angelskega češčenja v prvi vrsti tiskano z glagolico, v drugi s cirilico in v tretji z latinico; v glagolski in cirilski pisavi imajo latinske besede na več nego dvozložnih besedah naglasna znamenja.

To naj bi služilo učenju latinice in latinskega jezika.

V bukvarju iz l. 1788. je ista molitev na koncu tiskana tudi tripismenski (brez naglasov), a pred njo so glagolske številke (črke) iztolmačene že z arabskimi. In bukvar iz l. 1763. ima pred tripismenskim angelskim češčenjem dvoje tabel, ki vzporejata trojni črkopis; prva tabela „Abecedarium Illyricum Hieronymianum, habens correspondentes characteres Cyrillianos, seu Servianos, et Latinos“, ima na prvem mestu glagolico z imeni pismen, na drugem cirilico, na tretjem latinico z arabskimi številkami; druga tabela „Abecedarium Servianum D. Cyrilli“ ima cirilico z imeni, potem glagolico, na zadnje latinico z arabskimi številkami, kakor odgovarjajo pismenom cirilskim. Že l. 1709. je v Benetkah izšel v latinici prvi „Nauk za moči pisati Latinskima slovima“.

Glagolica se je izza šestnajstega veka vedno bolj umikala latinici. Da je latinščina pri katoliških glagolaših zmagovala, je umevno, saj so dobili celo pravoslavni Srbi l. 1766. že svoj „Latinskij bukvar“ s slovníkom in l. 1767. učno knjigo „Pervyje načatki latinskago jazyka“ (Donatovo slovnico, Cellarijev slovar in Langijeve vadbe).

Od svojega zapadnoevropskega zgleda se ti abecedniki razločujejo že po svojem imenu: azbukvidarium, azbukividnjak, bukvar; prvo ime ima še latinsko končnico kakor „abecedarium“; drugo ime je že čisto slovansko, le da je posneto še po prvih treh črkah kakor „abecedarium“; pristno slovanski izraz je „bukvar“, ki ga je uvedel Karaman po ruskem zgledu. V protestantovski cirilski „Tabli za dicu“ polglasnikov ni v abecedi ne v zlogih, le v najdemo na koncu nekaterih besed v tekstu. Vsaj Karaman pa ima že razloženo razliko med samoglasnimi, dvoglasnimi in „priprjažnoglasnimi“ = polglasniki; to je posneto iz staroslovenskih ruskih knjig, iz katerih je vzet tudi nauk o „kompendijih scripturae“ in o takozvanih „titlah“.

Le po jeziku, ne po notranjem ustroju sta Levakovič in Karaman svoje abecednike prilčila ruskemu vzorcu.

Glagolske abecednike so poznali slovenski protestantski pisatelji. Tako je Krelj vrlo cenil „to staro slovensko, hervatsko ter čurilsko pismo“ in je želel, „da bi to isto, zlasti čurilsko lepo pismo mogli spet v ljudi perpraviti“. Zato je podal na drugi strani naslovnega lista svoje postile (1567) „imena slovenskih (= glagolskih) puštabov“, in zraven so „litterae latinae utcumque slavicas exprimentes“. Njegova glagolska azbuka je vzeta iz ikavskega vzorca, zato ime črke „v/di“, „živite“; tudi ime „est“ si razlagam iz glagolice ikavske; moralo bi biti ests, a znamenje za ta polglasnik je v ikavski glagolici í, torej naš í. Tudi Bohorič ima pri glagolici in slovenski abecedi estí, pri cirilici le e.

„Linhartovo mnenje, da so Slovenci na Kranjskem pred Trubarjem (in za Trubarja, op. pis.) poznali in rabili glagolico, navzlic Kopitarjevemu protidokazovanju ni še ovrženo“ (Vrhovnik v Izvestjih muz. društva 1895. 163). Tudi naj se primerja: Dr. W. Sillem, Primus Truber der Reformator Krains, Erlangen 1861, Radics v Let. M. Slov. 1879 in po njem Ravnikar v Pedagoškem letniku II. 116.

Ko je ogenj turškega bojnega fanatizma zadnjič silno vzplameneval, so se množice Srbov rešile na avstrijska tla; to se je zgodilo prvič pod patrijarhom Arsenijem Crnojevičem l. 1690., drugič l. 1739.

Ti izseljeni Srbi v Sremu, Bački in Banatu so se brž pobrinili za šole, proseč ruskega carja, naj jih jim uredi. Že l. 1712. je bila osnovana

šola v Karlovcih; učitelj je bil Rus Vasilij Moškovit (= iz Moskve), pozneje izza l. 1761. Jovan Rajić. Učitelje so si Srbi zvali največ iz Kieva. Ruski učitelji so prinesli ruske knjige. Rus Maksim Suvarov je prinesel 400 ruskih bukvarjev in 100 slovnice Melentija Smotrickega. Pod vplivom teh ruskih učiteljev je nastal „slavenosrpski jezik“, mešanica stare slovensčine, ruščine in srbsčine, in pa srbska šolska književnost.

Onih ruskih bukvarjev nisem videl. Rabila sta se dva, mali moskovski in veliki kievski („Moskovskij menšij“ in „Kievskij bolšij“), ki sta koncentriški širila snov.

Po imenu še spominja ruskega vzorca glagolski „Bukvar slavenski menšij (u kojemu sve tri slavenske Azbuke, o Rodah Imenъ i o Sklonenijahъ Slavenorossijskihъ)“, natisnjen v Benetkah med l. 1760. in 1780. (?); one tri abecede so glagolica, cerkvena in graždanska cirilica. (Solarić, Pominek knjižeski 70; prim. Šařarik, Gesch. der südsl. Lit. 164).

Drugi „slavenosrpski“ bukvarji (l. 1764. v Benetkah od Zaharije Orfelina tiskanega bukvarja ne poznam) so bili: Pervoje učenje hotjaščymъ učitjsja knigъ pismeny Slavenskimi, nazyvaemoje Bukvarъ, Sъ mnogimi poleznymi i potrebnymi nastavljenijami, po kotorima vozmožno vъ kratkomъ vremeni Otroka, ne tokmo Cerkovnyja, no i Graždanskyja Slavenskago jazyka Pisanija soveršenno čitati Obučiti; kъ prjamomu Bogopoznaniju i Bogopočitaniu nastaviti; i kъ ponjatiju raznyhъ vъ Graždanskomъ žitii nuždnyhъ veščej privesti: Nyně pervoje radi upotreblenija Serbskago Junošestva izdanъ,“ brez letnice in tiskališča (gotovo v Benetkah), a najkasneje l. 1767., če ne prej, zakaj knjiga je že naznanjena v „Slaveno-serpskem magazinu, čast I. 1768, p. 81.

L. 1770. je „vъ Venecii, vъ Typografii Slaveno-Grečeskoj blagočestivoj Dimitrija Theodosieva“ bil natisnjen „Bukvarъ, Sъ Literami greko-slavenskimi, vъ polzu i upotreblenie dčtjamъ učaščimsja“ (Solarić, 70, navaja naslov: „dčtjamъ [Grečeskimъ] učaščymsja [Slavenskimъ bukvamъ]).“

L. 1772. je v Benetkah izšlo v isti tiskarni „Načalnoje učenje čelovčkomъ, hotjaščymъ učitjsja knigъ božestvennago pisanija“ (v Solariću 1792! prim. Šurmin, 248); podoben naslov ima „Bukvarъ ili Načalnoe Učenje hotjaščymъ učitjsja knigъ pismeny Slavenskimi“ 1801 (v Solarićevem „Pominku“ naveden str. 70).

L. 1793. je izšlo Vujanovskega „Rukovodstvo k slavenskomu pravopisaniju i pravopisaniju“; pozneje je izdal tudi Mrazović tako delo.

Končno je omeniti še v Benetkah l. 1812. tiskani „Bukvarъ slavenskij triazbučnyj, ili pervoe rukovodstvo kъ poznaniu knigъ i pisanij, vo upotreblenie slaveno-serbovъ spisanyj Paulomъ Solarićemъ Veliko-Pisaničaninomъ.“

S „Prvim učenjem“ (1767?) so Srbi ustvarili nov tip bukvarjev. Izdajatelj toži v uvodu, da jih ne pride prav mnogo iz šol, ki bi brez napak, pravilno čitali, in si razlaga to s tem, da nimajo temeljitega začetnega pouka; uče da se sicer po malem moskovskem in velikem kievskem bukvarju, a ta sta po izgovoru ustrojena za rusko dečo, ne za srbsko, ki izgovarja drugače; nadalje imajo Rusi dobre učitelje, pri Srbih pa je takih malo. (Izvečine so bili samouki, kakor razvidiš iz uvoda in s strani 90. bukvarja Solarićevega.) Zato je ljubav do domovine napotila izdajatelja „nastojasčij bukvarъ vnovъ** izdati“ in sicer s takimi pravili in pripombami, da bo vsak učitelj, če tudi manj izurjen, lahko dobro učil.

* Ta bukvar se nahaja v zvezku zborniku ljubljanske licejske knjižnice V. 3, 18378, ki se v knjižnici smatra očitno za eno delo; v resnici pa sledi temu bukvarju grško-rumunski-albanski slovar, ki ga je sestavil »ho en Hierodidaskalois Hierokeryx kai Protopapas Theodoros Anastasiu Kaballiotas Ho ek Moschopoleos«; za tem slovarjem je berivo grškega abecednika brez začetka in nazadnje konec latinskega abecednika, ki je podooben prvemu cirilskemu.

** Naslovni list pravi: »Sedaj prvič za rabo srbske mladine izdan.«

Dosedaj se je učilo, pravi izdajatelj, najprej po malem bukvarju, potem po velikem; to je odveč; če eden ni dovolj, tudi drugi ne koristi mnogo; ta bukvar obsega vse potrebno iz obeh. Ako pa hoče kdo manjše otroke učiti čitati, naj si izdela toliko četverooglatih majhnih kartic, kolikor je črk; na vsako karto naj napiše ime črke in tako po dve karti na dan podaja otroku ter mu reče, da se imenuje črka n. pr. na tej karti a, na oni b itd.; igrajoč se s temi karticami, se bo otrok najlažje naučil pismenk. Črez dan naj roditelji često od otroka zahtevajo kako karto, n. pr. daj mi buki! Uspehi bi bili dobri, ako bi roditelji za dobro poznanje vsake črke nagradili otroka s sadjem ali s kako drugo primerno rečjo. Zgledi kažejo, da so se otroci tako naučili azbuke, ko so jedva začeli govoriti.

Naš bukvar je torej nekaka kompilacija obeh ruskih. Kaka sta bila ta ruska bukvarja, in v čem se naš bukvar posebej razločuje od njih, to se da le deloma posneti iz polemike. Ruski bukvarji so očitno malo črkovali in zlogovali, ampak nekako bolj iz teksta analitiški učili črke. Na str. 24. pravi opomba šesta: „Čto Serbskie dčti počti po tri i četyre godovъ sъ bukvarami provedutъ i nakonecъ nčkolikokratnymъ Časoslova i Psaltira čteniemъ jedva, da ne vesma rčdko, bezъ pogrčšenija čitati mogutъ, pričina jestъ, čto oni osnovatel'nago vъ poznanii i skladivaniju pismenъ nastavlennija ne imutъ. Radi togo nadobno ihъ do tole vъ tomъ nastavljati, poka oni soveršenno i pravilno vozmogutъ izъ pismenъ slogi, a izъ slogovъ rečenija sostavljati; ibo takimъ obrazomъ oni vъ vesъma skoromъ vremeni gotovi budutъ kъ dobromu knigъ čteniju. Sie bezъ iskusa ne govoritsja, a roditeli istinu togo vъ samomъ dčlč doznadutъ.“ Najbrž merijo na to tudi besede Solaričeve, da je s svojim bukvarjem hotel „izbaviti serbske sinove otъ one pagubne dangube sъ nekolikokratnymъ pustymъ prečitavaniemъ Časoslova i Psaltirja, koja toliko dugo nije dala Serbomъ otvoriti očij.“ In za tablo zlogovnico pravi „Prvo učenje“ (1767): „My ne smotrija na preždnija Slavenskija Bukvari postavili tč slogi po obrazu Peterburgskihъ i Latinskihъ bukvarovъ, raditogo, čtobъ dčti tčmъ legčaje zatverdili glasnyja pismena, kotoryja zdč edino u drugago blizko stoitъ.“

S tem pa smo že zadeli ob vprašanje, po katerih zgledih je izdajatelj izpreminjal moskovski in kievski bukvar. Za zlogovanje mu je služil meni neznani peterburški in pa latinski bukvar. To pravi izdajatelj sam. Ocenjevalec pa dostavlja v „Slaveno-serpskem magazinu“ (1768, 86—87), da bi nikdo ne zameril, „ako by Gospodinъ Sočiniteljъ kъ onomy i ovo pribavio, čto (koliko my po snešeniju primčtiti mogli) onъ u pervyhъ četyrehъ glavahъ po bolšoj časti slčdovao Nčmeckomu u Vieni pečatanomu Bukvaru.“ Prva štiri poglavja obsegajo po vrsti črke, zloge, besede in „reči“ (= stavke, to je „viža besede skladati in brati“ v nemških in naših slovenskih plateltovih do 1805. „Poslovirati“ = bustabirati!) — „Kvartanje s črkami“ je na Nemškem nasvetoval Basedow; tudi darove za nagrado pridnosti je priporočal ta filantropist in sicer n. pr. rozine, hruške ali jabolka in druge sladčice. Na prvi pogled bi mislili, da je srbski bukvar vse to posnel po Basedowu, toda Basedow je „kvartanje“ tolmačil še le v knjigi „Kleines Buch für Eltern und Lehrer aller Stände“ (str. 67—69), ki pa je izšla l. 1771., torej najmanj 3 leta kasneje nego srbski bukvar. Kako si naj tolmačimo to čudno skladnost?

Ugodno je na dunajski vzorec vplival ruski (peterburški) bukvar. Zlogov ima „Prvo učenje“ le poldrugo stran in sicer samo dvopismenske. Izdajatelj to tudi utemeljuje, češ: „Estъ vo inyhъ Bukvarjahъ eščč slogovъ izъ bolšče pismenъ sostavlennyhъ; no zanežč edinъ slogъ estъ edinaja toliko častъ rečenija, ne rčdkože i ččloje rečenje sostavljajetъ; togo radi ne hotčli my, čtobъ dčti vъ takimъ slogahъ vremja naprasno

terjali, razsuždaja čto rečenija poleznije prostyht takih slogov.“ Torej ne brezpomembnih besed! To je znak realizma, ki se je pri nas pojavil še le s Slomšekovim-Musijevim „Navodom“ (1830).

Dvozmolne in večzložne besede, ki slede zlogom, so izbrane tako, da poodčitujejo tudi razzlogovanje. Brž za zgledi stoje pravila; v tem se ta bukvar ugodno razločuje od vseh nemško-slovenskih abecednikov do Metelka.

Ko torej izdajatelj v uvodu zatrjuje: „V sočinenii sego bukvara sledovano samym iskusnjšim narodam, imejuščim popečenje o uspeh v naukah svojego junostva“, je pri teh naprednih narodih misliti na latinsko-nemški zapad, pa tudi na ruski iztok.

Iztočnega značaja je vse berivo. Njega glavni del je teoretiško poglavje „O bogopoznani“, doslovno vzeto iz bogoslovnega dela Teofana Prokopoviča, arhiepiskopa novgorodskega, „Kratkyja bogoslovskyja skazanija“.*

Iztočno je poudarjanje realij. „Ne neizvještno,“ čitamo v uvodu „Prvega učenja“, „kolikuju polzu prinosit čtenie političeskih (tojest, svetskikh) knig, kotoryje soderžat v sebě raznyja mudryh mužej nastavljenja vo vsem tom, čto k žitiju čelovečeskomu nužno; sverhže togo i ohotnikov do istoriji, nužnoj Geografiji, i protčih poleznyh znanih (!) udovolstvujet.“ Ker so pa take „politiške“ knjige sedaj vse tiskane z „graždanskimi pismeni“, zato uči izdajatelj za cerkveno cirilico tudi rusko graždansko, ki se je na Ruskem priredila za Petra Velikega. Realistiško znanje so torej Srbi zajemali iz ruske književnosti.

V bukvarju samem govori zadnje poglavje „o graždanskih veščah“, t. j. o realijah. Tu se še enkrat naglašja njih važnost. „Často slučajetsja, čto kogda v nekojem sobraniji budet razgovor o Istoričeskih, Geografičeskih i pročih do graždanskago znanija pripadležaščih veščah, mnogiji togo konečno ne razumejut, i počti budto gluhi by byli, ili onoj razgovor na čužem jazyku voditsja. Bude že kto vzmet kakuju ni bud Istoriju čitati, to nevědaja Geografiji, i nerazuměvaja Kart Geografičeskih, čitajet onuju Istoriju tak, kak by kto v miračnoj noči bez fonary hodil po ulicam. Takovyja že znanija nužny vsjakomu, kakovago by kto čina i zvanija ni bil. Vo otvraščenije takovago nevěžstva predstavljajem my zděš otrokam nekolikija k vėdėniju nužnyja vėsti, i to prosto po Serbski, četob oni sami čitaja razuměvati mogli.“

Tej opombi sledi nauk „o vremeni“ (času), o geografiji in zgodovini. Vek (stoletje) — leto, 12 mesecev, mesec 4 tedne in nekaj dni — teden sedem dni — dan 24 ur, ura 60 minut. Imena mesecev (latinska, „po graždanskomu izgovaryvaniju“)** s številom dni. Letni časi in kdaj se začno. — Imena štirih elementov. — Čuti (vid, sluh itd.). — Imena sedmerih kovin.

Geografija se pričenja z definicijo in razvrstitvijo v matematiško, fiziško in političko; o teh treh je povedano, kaj uče; načrtane so na „Landkartah“. Površina zemlje v gradih in miljah; 4 svetovne strani. Evropska morja. Naštete so zemlje, cesarstva, kraljestva, volilne kneževine, republike, verozakoni v Evropi. Pri „zemljah“ so naše slovenske pa tudi češke dežele izginile v „Germaniji“, pač pa so posebej navedene: Hungarija, Tranzilvanija, Slavonija, Kroacija, Dalmacija, Bosna, Serbija, Černagora, Hercegovina. Češka se z Ogrsko vred imenuje poleg samostalnih kraljestev kakor francosko itd.

* Teofan Prokopovič, glavni sotrudnik Petru Velikemu pri njega preustrojbii pravoslavne cerkve, rojen v Kievu, je študiral na akademiji kievski in v Rimu ter postal profesor poetike v Kievu; l. 1719. je sestavil ustavo „svjatejšega“ sinoda. Sovražen od konservativcev, je na svojem dvoru vzdrževal šolo za 60 otrok.

** Prim. Primic, Abecednik, 1812.

Krajše razpravlja izdajatelj o Aziji, Afriki in Ameriki. Zgodovino tudi najprej na kratko opredeljuje, potem imenuje geografijo za „land-kartami“ in hronologijo (nauk o času) kot potrebne pripravljalne vede za zgodovino; nato zgodovino razdeljuje v sveto in cerkveno in pa posvetno (univerzalno, specialno, kulturno). To je vse.

Videti je, da je izdajatelju zgodovina glavni smoter, a da jo v bukvarju le pripravlja s hronologijo in geografijo. Besede: „čto by soveršenno razuměvati Istoriju, nužno jestъ znati Geografiju, i imati čerteži Geograficeskija tojestъ Landkarty; zato čto Geografija i čerteži pokazujutъ mesta, u kojima onyja priključenija proishodili“: značijo koncentracijo obeh strok.

Poudarjaje zgodovino, izdajatelj tega bukvarja v grško-iztočnem svetu ni osamljen. Zvezek zbornik ljubljanske licejske knjižnice pod sign. V. 3, 18373 obsega med drugim tudi berivo grškega abecednika (prvi del ni ohranjen); tu se nahaja zgodovinska kronika: Ustvarjenje sveta, babilonska sužnost, perzijski kralj Cir, Antioh, rimska oblast (Cezar, Avgust), Jezus Kristus, apostoli, preganjanje kristijanov, Konstantin, cerkev, nje nauki in molitve (krščanski nauk, psalmi).

Tako so se na iztoku realije poudarjale že v predfelbigerjevi dobi. Glavno berivo (32 strani velike 8°) so realije v Solaričevem bukvarju (1812). V 30 točkah se učitelj pogovarja z učencem najprej o njega rodbini, potem o „selu ili vesi“, o mestu. Iz sela se pride na ravna polja, visoke gore, ob reke, jezera, dobrane, morja: gospodarstvo ali država. Potujoč po „prostrannoju okrugloj zemli“, vidimo ves „mir ili svěť“: Evropo, Azijo, Afriko, Ameriko in Polinezijo, morje z ostrovi in ladjami. Zemlja in nebo, solnce, mesec, zvezde, vse živo in neživo je stvarstvo božje. — Tudi človeka je Bog ustvaril, a Adam je moral iz raja. Prišel je vesoljni potop. Semiti, Hamiti, Jafetiti; babilonski stolp. Inorodci — Srbi. Različno podnebje je izpremenilo človeku bojo. Noe je po ustnem sporočilu vedel za stvarjenje sveta in to predal tudi potomcem; le očaki Abraham, Izak, Jakob, Mojzes so poročilo ohranili čisto, Mojzes ga je zapisal. Po dolgih vekih je Bog poslal Jezusa Kristusa; njegova vera je prišla v 9. stoletju k Srbom. — Resnico izgubivši, se je človeštvo razvijalo po petih stopnjah: trogloditi, lovci, ribarji; nomadi „ili prosto ljudi“, organizovani v obrambo, pojmeč Boga; poljedelci „ili prosto mužije“ z bogočastjem, hijeroglifi, s knezom (iz „Gnačъ ili Gonecъ“!!); „jazykъ ili narod“ z obrtjo, trgovino, z vasmí, s svetišči, pismom, državo = domovino, kultiviranim jezikom; „narodi graždanskiji“ z najbolj razvitim socijalnim življenjem. — Vojske, mir, zmagovalci, premaganci. — Narod srbski od babilonskega stolpa (strašna etimologija slovanskih narodnih imen!); iz Rusije so se selili Slovani; sv. Ciril; Turki. Osmo leto se že bijejo Srbi s Turki za zemljo, koče, grobove, žene, hrame Boga in svetnikov svojih (1811!)*

Za svoje delo se je Solarič služil s „slavensko“ slovnico Abraama Mrazoviča, „z velikim bukvarjem beneškim“ (to je pač „Prvo učenje“, iz katerega je vzeti več opomb), v glagolskem delu s Karamanovim bukvarjem 1753, z Mauro-Urbino „Slavensko povestjo“ 1601 in z beneškim glagolskim bukvarjem 1763 (prim. Uvod str. 5. in str. 116.).

Solarič se je s stališča slovanske azbuke teoretiško odločno izrekel zoper črkujočo metodo. Na strani 14. pravi: „Davati imena bukvamъ bylo je prirodno u pervoj na světu Azbuci, kojeja pismena rodivšajase izъ sveščenyhъ Jeroglyfovъ uderžala jesu ovih naimenovanija. Grečy (!), polučivšiji tako otъ Fenikijevъ Azbuku, ostali su pri tomъ. Po ne dobromu vъ semъ podražaniju Grekomъ imamo i my, protivu iskusstvu pisma, naša Azъ, Buki, i pročaja imena. Ibo vměsto otvoditi umъ nekamo natragъ takovyimi

* Začetek tega beriva spominja ogrsko-slovenskega abecednika iz l. 1820.

imeny, trebalo by (kako su već drevniji Rimljani tvorili, hotja polučivъ otъ Grekovъ, kako i my, Azbuku*) svaku bukvu zvati, jeliko možno, onymъ samymъ glasom, kojega ona znakъ jestъ.“

Tudi na strani 23. govori o tem: „Naše sricanije (= zlogovanje), po pričiny smjatenija, koje vъ njemъ preizvode azbučna naša imena, byva načinateljemъ tako težko i tako naskučitelno, da svi sъ njimъ izgube mnogo vremena, a někii, nemogući u tomъ nikako izvestiti se, derže se za nesposobne ko izvycheniju čtenija, i sovčtuje jim se, da ostave knjigu. Bojim se, da ovaj stropotnyj pragъ u naše knige jestъ jedna otъ glavnyhъ pričiny, što je u našv vseгда malo ljudej, koji umeju čitati, i što mnogii poznaju čuždeje pismu, pišu njimъ svoj jazykъ, a za Azъ i Buki ne mogu ni čuti. Dejstvitelno my, sricakéi (!) kakovu rěčъ, zavedemo sъ imenami azbučnymi někuj divij razgovorъ, koji je sasvimъ čužď onoj rěči, i onomu, koji našv sluša, ako nije učio se ovakovomu sricaniju. Naše Poslovice - govoriti, jestъ neugodnoje svidčtelstvo ovoga našega neudobstva. Toga radi da Nastavnicъ (!) prigotove učenike ko sricaniju, tvoreći jihъ jasno različitati, da svako pisme ima svoje ime, i svoj glasъ, i da u sricaniju ime toga ni vo što ne vměnjava se, no samo išče mu se glas.“

Kljubu temu Solarič v praksi ni storil zadnjega koraka, da bi bil imena črk sploh opustil.

Čitajoč o zlih posledicah črkovanja, se nehote spominjamo onega pedagoga, ki je trdil, da niti vojska niti kuga ni napravila toliko škode kakor črkujoča metoda. Ta škoda je v azbuki gotovo bila večja nego v abecedi, in zato se je nje vzrok tudi laže opazil. Ni dvomiti, da je Solarič, ne da bi bil odvisen od nemških pedagogov, črkovanju napovedal boj.

Že naslov bukvarja „Pervoje učenje“ kaže smoter vsega pouka; ta je: čitanje, „bogopoznanije i bogopočitanije“ in pa poznavanje „raznyhъ vъ Graždanskomъ žitiji nuždnyhъ večšej“. Roditelji in učitelji naj bi — prvi ocenjevatelj v Magazinu 86 — pri pouku imeli pred očmi „slavu Božiju, i dětej svojihъ, u tom čislui i očloga občestva polzu“. Te dve stvari naj bi bili osnova vse odgoje. Ker doslej ni bilo tako, zato se ni čuditi, da skoro noben otrok tega ne zna, kar je neobhodno nujno, da bi mogel biti dober kristjan, dober ekonom in dober grajan — kaj je nemreč dolžan Bogu, sebi in bližnjemu ter po njem tudi vsemu človestvu. In Solaričev učitelj nagovarja učence v prvem branju tako-le: „Děti! vospri-lčite učitisja, jako da i Bogu na slavu i sebě na čestъ i roditeljemъ na utčhu i otečestvu na polzu byti vozmožete.“

Ta smoter odgoje se odlikuje od sodobnega Felbigerjevega suhega racionalizma.

Z žarkim ognjem za srbsko domovino in svoj narod je pisal Solarič svoj bukvar. V dobi, ko so se Srbi dvigali zoper večstoletnega svojega mučitelja, je on hotel „otkryti slaveno-serbskomu narodu načinajući otъ vitke mladeži jeho, pravoje proishoždenije imena i jazyka, pisma, i slave ili bezslavija jeho“, naj bi deca s ponosom zrla starino svojega roda in velikost svojega imena, imena slaveno-srbskega. Solaričev učitelj ni šablona, ki samo hategizuje nekako abstraktno deco kakor Felbiger, ne, z ljubeznijo se bliža otrokom in sicer vedno srbskim otrokom: „Ljubezna serbska děčice!... ljubeznyj moj I!... mila serbska děčice!... ljubezniji mladii Serbi moji! vam dostoji jošče znati, što znači u sebi ime vaše Serbi, za što my zovemo se i Slaveno-Serbi.“

Po obsegu, ki je za deco neprimeren, in po celém značaju je Solarič najbolj podoben bukvar našega Primca iz l. 1814.

Srbi so po zgledu ruskem in zapadnoevropskem sami razvijali svoje šolstvo ter določevali smer odgoji svoje mladine. Ob enem z osvobojenjem

* Imena latinske abecede so glasovom bliže nego imena azbuke.

izpod turškega jarma se je vršila tudi duševna borba, duševna evolucija napredka.

V isti dobi smo mi Slovenci bledele ob brezbarvnih državnih abecednikih, medlih plodovih nadnarodnega, oziroma nemškega centralizma.

Različne svete podobe imajo glagolski in cirilski abecedniki. Že prvi glagolski abecednik iz l. 1528. (?) ima pred vsakim členom vere podobo enega apostola. Abecedniki, ki so izšli pri rimski propagandi (n. pr. Karamanov 1753) imajo podobo Kristusa, kako naroča apostolom, naj gredo oznanjovat sveti evangelijski. Bukvar iz l. 1763. kaže sv. Hieronima z levom. Cirilski abecedniki imajo radi podobo svete Trojice. Sploh imajo glagolski in cirilski abecedniki mnogo okraskov, naši pa nič.

Pač je Felbigerjev centralizem zasegel tudi vojno granico, Srem in Banat. Vladni krogi so se tam bali pravoslavnega ruskega vpliva; zato je dvorni svetnik Jožef Mailath pl. Szekhely l. 1773. priporočil nemške katoliške šole, „zu deren Frequentierung die Nichtunierten ohne Zwang umsomehr gereizt werden sollten, als ohnehin in den nichtunierten Schulen meistentheils aus den in Russland verfertigten Schulbüchern gelehrt werde und es bei gegenwärtigen Umständen, wo sich Russland gegen vorhin ein allzugrosses Ansehen erworben, gefährlich werden dürfte, den Illyrier nach russischem Muster zu bilden.“ (Helfert, I. 442.) Kar je bil pri nas Kumerdej, to je bil Srbom Teodor Janković, ki je, za učitelja odgojen v Felbigerjevi šoli na Dunaju, sestavil „Das nothwendige Handbuch für die illyrisch nicht-unierten Trivialschulen“. Za Srbe prirejani Felbigerjevi abecedniki so se tiskali na Dunaju „vъ cesaro kraljevskoj illyričeskoj i vostočnoj pridvornoj typografiji Josipa blagorodnago ot Kurebeka“ (n. pr. Bukvar ili načalnoje učenije iz l. 1780.), ali v Budimu „pri kraljevskomъ universitetě pismeny slaveno-serbskija pečatni“ (n. pr. Bukvar vo upotreblenije junosti slaveno-serbskago naroda iz l. 1822.; budimski bukvar pa je rabil že tudi Solariču l. 1811.).

Dunajski bukvar iz l. 1780. ima dodatek „Erste Grundlage zum deutschen Lesen. Načalnoje učenije nemeckomu čteniju“; to je abecednik nemškega jezika.

Tako vidimo poleg samostalnega srbskega dela Felbigerjev nemški centralizem. Felbigerjevo šolstvo je vplivalo še dalje na slovanski iztok. L. 1780. je bil cesar Jožef II. še za žitja Marije Terezije gost carice Katarine II. Iz Mohileva je naročil izvode vseh avstrijskih šolskih knjig, češ, da jih carica želi videti. Poslali so mu 29 nemških izvodov, razen tega še Jankovičev „Handbuch“. „Kaiserin Katharina begann, heisst es, unmittelbar darauf mit der Errichtung von Trivialschulen in St. Petersburg“, čitat v Helfertu. Janković sam je l. 1782. sprejel poziv ruske vlade ter šel na Rusko, kjer je blagotvorno deloval, urejujoč ljudske šole po Felbigerjevem sestavu. Pomagal je sestaviti „šolsko osnovo“ ter prirejal šolske knjige. Po njegovem predlogu je bila l. 1783. ob državnih troških otvorena prva normalna šola v Peterburgu.

Iz l. 1818. imam „Rossijskij bukvarъ dlja obučenja junošestva čteniju, izdannij vъ polznu narodnyhъ učilišč rossijskoj imperii. Semnadcatymъ tiseniemъ. Sanktpeterburgъ. Vъ tipografiji departementa narodnago prosvěščenija.“ Bukvar je Felbigerjevega značaja; za „Kratke povesti“ ima „basni“, kakor ogrsko-slovenski abecednik (1820).

Rusija je pravoslavnim Slovanom južne Ogrske in Hrvatske dala prve učitelje in šolske knjige, a je pozneje po vsej priliki baš od njih prejela vzorec Felbigerjevega šolstva. Tako se prelivajo in menjavajo struje človeške prosvete.

5. Manjše opombe.

Str. 2.

O moralnem stanju našega ljudstva je pisal Andrej Lang, rojen v Hebu na Češkem, vnet flakcijanec, ki je živel dalj časa v Brežicah (1571), da je tamošnje ljudstvo vdano malikovanju in praznim veram, deloma tudi čarodejstvu. „Vom Wort und Willen Gottes wissen sie nichts, sind auch schwer dazu zu bringen es zu hören. In fruchtbaren und friedlichen Jahren sind sie dem Fressen und Saufen ergeben, führen ein unordentliches, wüstes, wildes, viehisches Leben voll abscheulicher Unzucht und Ehebruch, dass schier kein Bauer oder Hauswirth Knechte und Mägde behalten oder bekommen möge, er gestatte ihnen denn ihre Unzucht mit einander und ziehe ihnen ihre unehelichen Kinder bei ihrem Dienste mit auf. In Schwange gehen Wucherei (bis 10, 12, 15 Procent jährlich), Betrügerei im Handel (falsche Waare, Maas und Gewicht), Lügen, Verrathen, Afterreden, Verläumden, Ehrabschneiden, Entheiligung des Sonntags, Strafflosigkeit des Bösen, schlechte Kinderzucht, Lehre und Polizei.“ Nihče da jih ne opominja k pokori; njih čuvaji so sami slepi, leni in nemi in navadno sami pregreham vdani kakor prostak. Pri tem pa so vsak dan v nevarnosti, da jih Turki napadejo, ubijejo, oplenijo, opustošijo in odvedejo ujeta v Turčijo.

Da moramo pri tej ostri sodbi upoštevati rigorozno stališče pisateljevo in pa polemisko ost zoper katoliško duhovščino, to je res in je že poudaril Elze („Die slov. protest. Druckschriften des XVI. Jhd. 9₂). Značaj slovenskega ljudstva nam slika Trubar zelo ugodno.

Str. 3.

O prestavi „Komenskega“ je pisal Kopitar Zupanu maja meseca 1811 tako-le: „Vin tibi copiem Comenii quendam imitationem, a Polono Varsoviae editam polonice et gallice? tu posses Carniolicum substituere polonice et tibi pecuniam, hominibus rem gratam, facere? Vin? ambabus nonne? ... Huius Comenii sunt paginae 130! sed Korn non debet esse morosus! Saluta Vodnikum et lenum commodi num excipe tu: ille nunquam quid perficiet, et si, inepte!“

Junija istega leta pa mu je pisal: „Exscripsi tibi malum illum Comenium polonicum et gallicum; erit bella impresula, tantum caveto cures ut habeas Labaci, nisi bald curabis, mittam ipsi tibi.“

Str. 5.

V uvodu rokopisno ohranjenega slovarja „Deutsch-slovenisches Wörterbuch — Nemško-slovenski besednik ali Leksikon“ (rokopis v ljubljanski licejski knjižnici 361) piše Primic: „Die Lehrmethode, die Jugend in einer ihr ganz fremden Sprache früher als in ihrer verständlichen Muttersprache zu unterrichten, macht einen gewaltigen Sprung in der Natur (sed non datur saltus in rerum natura!) und lässt in der Bildung des Menschen eine äusserst nachtheilige Lücke zurück, die in der Folge nie mehr wieder ausgefüllt werden kann. Wird durch Befolgung einer solchen verderblichen Lehrmethode nicht gegen die pädagogische Hauptregel „alles Unbekannte nur an das Bekannte zu knüpfen“ höchlich gesündigt? — Denn immer bleibt es, nach dem einstimmigen Geständnisse der erfahrensten und berühmtesten Pädagogen richtig und ausgemacht wahr, dass die erste Bildung des Darstellungsvermögens, welche als die Grundlage aller höheren Cultur betrachtet werden muss, in jener Sprache am leichtesten und sichersten erreicht werden könne, die dem Lehrling die bekannteste und in Rücksicht auf den täglichen Gebrauch die geläufigste ist. „Es ist daher ungemein zweckwidrig, sagt ein grosser deutscher Pädagoge, die Bildung des Darstellungsvermögens, die man zwar unter

vielsagenden Namen, aber oft auf eine höchst erbärmliche, mechanische und geisttödtende Art betreibt, nicht in der Muttersprache, sondern in einer den Schülern entweder gar nicht, oder nur nothdürftig bekannten fremden Sprache zu beginnen.“ Werfen wir nur einen Blick auf die cultiviertesten und aufgeklärtesten Nationen von Europa — Engländer, Francozen und Deutsche selbst —, alle lassen ja doch den Jugendunterricht — von dem einzig und allein alles Besserwerden in der Welt erwartet werden kann — nicht wie es bisher bei der slovenischen Jugend zum grossen Nachtheile des Staates üblich gewesen, in einer fremden, sondern zuerst in der Muttersprache beginnen. Und wie leicht ist nicht, in jener Sprache, die wir von der Mutter erlernt haben, alles zu lernen.“

Na to pa nadaljuje nekako v smislu Kumerdejevega „Domo-ljubnega načrta“ iz l. 1773. in jožefinskih centralistiških idej: „Eine vielfältige Erfahrung bestätigt es auch allgemein, dass die slovenische Jugend die deutsche Sprache ungleich viel leichter und lieber lernt, wenn sie früher schon in ihrer Muttersprache nur einigen Elementarunterricht im Lesen erhalten haben. Die Erlernung der deutschen Sprache bei der slovenischen Jugend würde auch durch deutsch-slovenisch abgefasste Schulbücher ungemein erleichtert und befördert werden. Und da die deutsche Nation und Sprache gegenwärtig auf einer weit höheren Stufe der Ausbildung besteht, so wird der Durst nach Kenntnissen der einmal durch den ersten Unterricht in der Muttersprache angeregt, unersättlich ist, die Slovenen zur Erlernung der deutschen Sprache (die jetzt eine mit der griechischen und römischen und umsomehr mit allen heutigen Sprachen wetteifernde Literatur aufweisen kann, wegen welcher allein sie erlernt zu werden verdient) von selbst treiben und so des unsterblichen Joseph II. Wunsch, in allen seinen Staaten nur eine einzige Nationalsprache (!) einzuführen, natürlich und sicher erreicht werden.“

„Početki gramatike to je Pismenosti Francoske gospoda Lhomonda izsluženiga vučenika per visokih šolah v Parizu. Za latinske francoske šole v Illirii Prestavil Vodnik“ (1811) imajo ta-le predgovor: „To malo gramatiko je za francoske mladenče zložil Lhomond skušeni vučenik, ktir v kratkimu predgovoru te svoje Pismene Znadnosti opominja rekoč:

Kadar otroke vučimo, imajmo pravo mero, kaj ino kolko razvumiti premorejo, to je, ravnajmo se po njih zamožnosti.

Nikar jim veliko na enkrat ne kažimo: vlivajmo navuke po samimu, kakor točimo tekoče stvari v posodo s tesnim vratam kaplo per kapli; če več natakamo, kar ima pojatine, grede čes ino razliamo.

Tedaj je treba dajati navuke poredama; ne smemo meniti, da že vejo to, kar še ne vejo, ino nimamo prej govoriti od zadniga konca preden od perviga.

Naše besede per vučenju perličimo mladenškimu vumu. Za nje še niso določki posebani ino perrezani; rajši jim tako perpovdujmo, de lahko vse z roko otipajo.

Skušnja dvajsetih let, pravi Lhomond, me je vučila poznati mladenšino, ino kaj je za njo prav. Po tim se ravnam v mojih bukvah, ino želim, de bi mladenči v svoji dragi ino lubi starosti nič več solze ne točili per svojimu prvimu vuku.“

Str. 7. in 8.

L. 1745. so v Ljubljani pri A. F. Reichhardt v 12° izšle „Tomaža Kempenzarja bukve, v to Cransko okuli Lublane navadno šprahu skerbnu, inu zvestu prestavlene skuzi dva mašnika Petrinarja, inu faimaštra iz gorenške Crainske strani“; izdajatelj (eden izmed njiju je bil Paglovic) sta tej knjigi na koncu dodala 3 liste „Table teh pustabou, iz katerih

se zamore kdu lehku navučiti brati“. Tu najdeš tiskani in kurzivni mali abece, veliko tiskano abecedo, dve dobri strani dvopismenskih zlogov; na četrti strani: „Poštibirat se zamore kdu navučiti iz teh S. Molitov, zatu so na to vižo drukane se z njih vučiti“ (t. j., zlogi narazen) in sicer očenas, česčenasi marija in kes. Na šesti strani so „Cifre iz katerih se usse štitvenje sturi“ in pa navodilo, kako se čitajo večja števila. „To štetvo zastopit je zadosti za gmein ludy.“

Čop je v Šafaříku I. 48 dostavil: „Aus solchen Andachtsbüchern lernte das windische Landvolk lesen und thut es zum Theil noch jetzt, da es, die Truberschen Abecedarien und das Elementale Labacense der Bohoričischen Zeit etwa ausgenommen, wahrscheinlich bis auf P. Marcus (1765) kein krainisches Abecedarium gab, was man umso leichter vermissen mochte, da wohl in keiner Schule das Lesen in der Landessprache berücksichtigt wurde. Dieses lernte jeder selbst, so gut er konnte; die Landleute einer von dem andern, wie meistens noch jetzt, und zwar häufig ohne Buchstabieren, welche Methode demnach bei den windischen Bauern keine neue paedagogische Wahrheit ist.“

Baš Paglovic je skrbel za to, da bi se ljudstvo učilo čitati. Tudi „Zvestemu Tovarišu“ iz l. 1742. in 1767. je dodal „Tablo“.

Str. 9.

S tem je izvedeno navodilo Felbigerjevo v Zernu (str. 98): „Za kmetuške otroke zna zadosti biti, kader se nauče te lastne doppellauterie ali dvaglasnike: od Mitlaurerion ali skupklasnikov katiri se naločia, je zadosti, kader oni taiste poznaja, katire se u samenskih (einfah) besedah znajdeja, koker bl.“

Primeri Felbigerja v Zernu (96): „U teh bustabirskih bukvicah za šule u vaseh se na četerti strani le taki zložji znajdeja, katire se začno z enem skupgatsnikom (!) inu seer s takim, katiri, kader se zreče, samoglasnika (!) za saboj ima; na te pet strani stoji taki zložji, u katereh vokal sprede stoji, na te šesti strani pak za ubojne sorte zložji zmešani.“ Toda tega Felbigerjevega navodila ne najdem izvedenega v nobenem slov. abecedniku.

V prvem tipu Felbigerjevih abecednikov stoji j v abecedi za črko y, pri zlogovanju pa na svojem mestu za črko h. Znamenje e je v abecedi na svojem mestu, v zlogovanju pa ga sploh ni, kakor manjkajo tam tudi: q, x, y; to nam razlaga Gutschmannov abecednik iz l. 1790: „Lete čerke, e, q, w, x, y niso za slovenske besiede temuč le za ptuje, če komu dopade taku pisati: Catarina, Cecilia, Quatre, Xaveri, Walburga, Kyrie. Raunu se pak tudi zna taku pisati: Katarina, Zezilia . . .“.

V abecednikih drugega tipa stoji j na svojem pravem mestu za črko i; „c“ rabi tudi v zlogovanju.

V „viži, slože v besiede skladati inu brati“ ima Gutschmannov abecednik iz l. 1790. v naštevanih besedah zloge ločene s črtico: A-bra-ham, v sledečem očenašu in veri so narazen tiskani; „k viži besiede skladati“ spada tu tudi „vera“ kakor v abecednikih drugega tipa. Abecednik iz l. 1794. ima v očenašu in veri besede ločene z vejicami, tako tudi abecednik iz l. 1808.

Črka t je spadala izprva med črke v srednjem prostoru ter segala le malo črezenj. Grški τ je mala črka; tako se je pisal tudi v latinščini; malo znamenje je tudi dotična črka v cirilici. V gotski pisavi se je nekoliko podaljšala, a ta podaljšatev je do 17. veka bila neznatna, še le v novejši dobi se je t polagoma podaljšal.

Str. 11.

Vodnikova Abeceda iz l. 1811. in Primčeva iz l. 1812. imata besede za zlogovanje skoro iste; skupna jima je tudi opomba: „Latinske inu greške

čerke poznati potrebne so: C c, Q q, X x, Y y, tudi nemški W w; isto je pri obeh imenovanje črk: „Reci: a, be, ce, de, é è, ef, ge, ha itd.“ Izboljšal pa je Primic širjenje zlogov z dostavljanjem novih glasov; Vodnik ima n. pr. te-le zloge: ber — bers — bersh, gon — gonz — gonzh, no — nos — nosh, ver — verz — verzh; misleč na znamenje, ne na glas, je vzel .sh, zh' za dvoje elementov, dasi je temu že Debevec l. 1791. hotel od-pomoči; Primic je te primere nadomestil z boljšimi: ber — berk — berke, gab — gabe — gaber, nji — njiv — njiva, vezh — vezhe — vezher; tudi je sicer nekaj manj navadnih zgledov nadomestil z navadnejšimi.

Str. 12. in 13.

Za zgled vzemimo Bukvar iz l. 1813.; ima 14 točk zlogov. Prva in druga točka imata soglasnike pred samoglasnikom, tretja in četrta za samoglasnikom (be, ha — ef, eb), peta in šesta pred samoglasnikom, šesta v drugi polovici tudi za samoglasnikom, sedma ima po eden ali dva so-glasnika za samoglasnikom (fe, se — av, avk), osma ima že pred samo-glasnikom in za njim po eden soglasnik (bav), deveta za samoglasnikom po eden ali dva soglasnika (eg, erg), deseta spet pred samoglasnikom in za njim po eden soglasnik; v 11. do 14. točki se vzpreminjajo zlogi: aj, kaj, baj itd. — Podobno postopajo vsi drugi.

V abecednikih 1807, 1813, 1825 si slede samoglasniki v prvih de-setih točkah v vsaki v drugem redu: v prvi, tretji do šesti in pa deveti: e i a o u, v sedmi in osmi: a e i o u; n. pr. v prvi: be bi ba bo bu, v osmi: bav bev biv bov buv. Od 11. do 14. pa so samoglasniki pomešani, n. pr. v 11.: ab rab bab bob buš (v tej vrsti torej samo a o u).

Abecedniki l. 1807, 1813, 1825 z „ilirskimi“ abecedniki vred imajo zloge z j med goltniki, drugi abecedniki vrste v zlogih vokale vedno i e a o u in dostavljajo brz: ji je . . ., torej j za i radi podobnosti glasu kakor n. pr. b p v m.

Ilirski abecedniki imajo vokale v vrsti a e i o u.

Str. 14.

Metelko in Dajenko menjavata red samoglasnikov v posameznih točkah zlogovnice kakor prejšnjega tipa abecedniki 1807, 1813, 1825. Metelko navaja n. pr. v drugi točki zloge s to vrsto samoglasnikov: a o^a o u e b ea i; v tretji: b ea i a o^a o u e itd., Dajenko pa: i u e o a (í î ï), v tretji: a e i o u (è â ì) itd. Metelko na čelu nima abecede, ampak vokale, potem i j, na to soglasnike po govorilih.

Str. 14. in 20.

Vneti zagovornik metelčice Janez Zalokar je spisal „Splohin nauk od kranjskih Čerk; posebni glas novih, in navoj po njih prav brati. V Ljubljani 1825. Per Janezi Klemenci, bukvoplatari“. To je knjižica, ki broji 11 strani v mali osmerki, ter obsega „Vvod“, „Kranjske Čerke“ (metelčico), „Kaj de treba se per branji na zumi (?) imeti“ (nauk o naglasu in ločilih) in za vajo eno „Berilo“ (moralne svetopisemske izreke).

V uvodu pravi Zalokar: „Vsak, kateri le deset kranjskih besedi za-pisati poskuša, lahko spozna, de mu je zlo malo besedi s starimi čerkami tako zapisati mogoče, kakor se izreko, in torej se tudi ne da po njih prav brati, ampak le vgibati se mora, kako de naj se ta ali ta beseda izreče. Po nobeni ceni se, postavim, moagli in mogli, reči in rejči, gospoada in gospoda, in tako veliko drugih besedi po starih čerkah ne da razločiti. Kdo more terpi, kes, ves itd. s starimi tako zapisati, kakor govorimo? To so učeni možje že zdavnej čutili, že zdavnej čes to tožili, in starim čerkam še nekaj novih perdjati že dolgo obetali.

Kako nerodno in zoperno je bilo dozdej branje kranjskih bukev, lahko vsak pove, kateri je poskušal, in če nej že skorej iz glave znal,

kar je bral, ga nej bilo prijetno poslušati. Zdej pa se z novimi lahko vse tako zapiše in bere, kakor govorimo. Kdo bi jih tedej rad ne prejel? Kdo zanje hvaležen ne bil?

Morebiti, de koga besede „nove čerke“ strašijo, in misli, de se mora začeti, če je tudi doslej že brati znal, spet vnovič brati učiti? Ali le poglej, ljubi bravič! le poglej novih čerk! kako malo je čisto novih! kako lahko se tih, če že brati znaš, v petih minutah vsih naučiš! Kdor pa še brati ne zna, njemu je vse eno, z novimi, ali s starimi začeti. In kaj pravim, vse eno? ložej mu je z novimi, ker ima zdej vsak glas svojo potrebno čerko, in bo zatorej potlej vse tolikanj ložej bral.

Odlašati te poprave nej bilo več, in če se tako delo bolj odlašá, tezej ga je potlej v navado perpraviti.

De boš vidil, ljubi bravič! kako lahko se je novih čerk naučiti, kako malo je res čisto novih in kakšen glas imajo nove, postavim zdej tukej za verstjo vse kranjske čerke, nove s svojim glasam, in per vsaki čerki nekaj besedi, v kterih vidiš, kako se izreko:

Kranjske Čerke.

Glas,	postavim:
A a	Ana mati.
B b	Babilonske dežele.
D d	Davidov dom.
E e	Ena zelena.
E e je (é : ej)	Éva, vera, vémo.
itd.	
N n	Njega življenje.
itd.	
S f s (terdo)	Samson sodi . . .“
itd.	

Metelka in pristaše je torej pri izumljanju novih črk vodilo (Kopitarjevo) znanstveno načelo, da imej vsak glas svoje posebno znamenje.

Dajmko je pri svojem črkopisu izhajal z bistveno družega stališča, ki nam ga je pojasnil v uvodu svoje knjige „Kmet Izidor“ (1824). Pač ve tudi on, da so vsakemu jeziku lastne pismenke potrebne, a pred vsem je hotel on uvesti „neke kračese ino praveše“ črke, da bi z njimi povišal lepoto našega „jako imenitnega jezika“. Korist svoje abecede je videl v tem, da ni izmišljena, ampak vzeta „od tistih dobrih priatelov našega daleč razširjanega jezika, keri so že davno pred nami hvale vredno za lepi Slovenski jezik ino dobroserčni narod totega jezika skerbeli“. Mislil je na Čehe in cirilske Slovane. S črkami je hotel družiti, a je ločil s svojim jezikom.

Znanstveno opazujoč jezik, Metelko oz. Zalokar ne navaja imen črk, ampak glasove same. Tako je znanstveno jezikoslovje utemeljilo glaskovanje.

Str. 15.

Še le Brinar je na strani 76. in 78. svoje knjige „Anton Martin Slomšek kot pedagog“ imenoval šoštanjkega učitelja Musija kot pisatelja „Navoda v branje za mladost nedelskih šol“. Prej so mislili na Slomškega.

Dosedaj so znani štirje izvodi te knjige. V delu „Knezoškof lavantinski Anton Martin Slomšek“ str. 138., poroča g. dr. Medved, da je med knjigami rajnega dekana J. Sribarja v Skaláh pri Šoštanju našel „Navod za nedelske šole. Kako je potreba učiti. 1830. V Gradci. Natisk ino papir od Lajkama“. 8°. Strani 72.

Drugi izvod se nahaja v ljubljanski licejski knjižnici pod signaturo 13082 II. C f kot „Navod v branje za mladost nedeljskih šol. V Celi. Na prodaj per Jožefu Gajgeru. 1832. Natisk in papir od Andreja Lajkama dedičev v Gradci“. 8°. Strani 64 + 1.

Tretji izvod je lastnina šole rajhenburške na Štajerskem ter ima isti naslov in isto število strani kakor izvod ljubljanske licejske knjižnice,* a ima predgovor, ki ga je spisal „Mussy, m. p. Volksschullehrer, Schönstein, im Monathe Juny 1831“.

Končno navaja Glaser (Zgodovina II. 275) iz samostanske knjižnice v Nazarju v Savinjski dolini „Navod v branje za mladost nedeljskih šol. Tretji natis. V Celi 1846. Na prodaj per Jožefu Gajgerju.“ 8°. 78.

Medvedov izvod je po naslovu in letnici različen od drugih dveh; očitno je to prvi natis ter šteje 72 strani, dočim imata druga dva le 64 strani in na eni strani „kranjske nove male in velike čerke“ (= metelčico). Dr. Medved navaja med vsebino tudi dvoje pisem, a teh pisem ni v drugem natisku iz l. 1832. Savinjski izvod je spet pomnožen.

Citati v Slomšekovi knjigi „Blaže in Nežica“ se izvestno nanašajo na prvo izdajo iz l. 1830. Na tretji strani navaja Slomšek iz „Navoda“ berilo „Oblačilo nedolžnosti“ s strani 56., berilo „Boštjanče“ s strani 63., a v izdaji iz l. 1832. se to nahaja na strani 45. oz. 50. (torej 11. oz. 13 strani spredaj). Na strani 204. v izdaji iz l. 1842. (na strani 212. v izdaji iz l. 1857.) navaja Slomšek nauk o ločilih iz Navoda, str. 27., a v izdaji iz l. 1832. se to nahaja na strani 21. (torej 6 strani spredaj). Na strani 208. v izdaji iz l. 1842. navaja razzlogovanje iz Navoda na str. 27., v izdaji iz l. 1832. najdeš to na str. 20.

Sedaj je treba še govoriti o obeh izvodih iz l. 1832.

Uvod rajhenburške izdaje se glasi:

„Liebe Amtscollegen!

Freunde des lieben Landvolkes zeigen von mehreren Seiten und mit jedem Jahre im höhern Grade das Interesse für die Ausbreitung des Lesens der windischen Sprache, einsehend, dass das wahre Ziel aller Volksbildung, Sittlichkeit und Religiosität in slowenischen Orten, nur auf diesem Wege am sichersten erreicht werden kann.

Durch Begünstigung und Aufmunterung des hochwürdigsten Ordinariates ist in unserer Diöcese für diesen Bildungszeitung, ungeachtet der dagegenstehenden Hindernisse, schon viel des Guten, sowohl von geistlichen als weltlichen Lehrern — besonders in den slowenischen Sonntagsschulen geleistet worden. Ein Haupthindernis der Beförderung dieses Gegenstandes, liegt im Mangel einer geeigneten Bibel, eines, diesem Zwecke entsprechenden Elementarbuches. Dieses Bedürfnis fühlend, und aus Liebe zum Bauernvolke, wage ich, mehrseitigen Wünschen entgegenkommend, Lehrenden und Lernenden ein Büchlein in die Hand zu geben, welches, bis ein besseres, von einem oder andern Pädagogen erscheint, wesentliche Dienste leisten dürfte. Es bedient sich keiner eigenen Behandlungsart, und ist sowohl für die Nominal- als Lautiermethode geeignet. . . .

„Dass ich jeden Consonanten gleich mit Vocalen verschiedenartig verbinde, und selbst Wörter gleich daraus bilde, wird Niemanden befremden, der ein stufenweises Fortschreiten als nothwendigen Unterrichtsgrundsatz kennt, und bedenkt, dass

1.) durch das öftere Erscheinen eines und desselben Buchstabens, Figur und Laut dem Gedächtnisse des Kindes tiefer sich einpräge;

2.) durch diese mannigfachen Combinationen die Geistesthätigkeit des Schülers angeregt, und dem Mechanismus gesteuert werde, also diese

* G. Brinar ne navaja podatkov natančno.

Übungen bei noch so oftmaliger Wiederholung immer Geistessache bleiben, und endlich

3.) dadurch die Kinder an Lust zum Lernen, und an Fertigkeit im Lesen gewinnen.

Die untrennbaren Mitlaute, deren es in der windischen Sprache mehr als in andern gibt, behandelte ich deswegen mit einer besondern Aufmerksamkeit, weil sie bey dem ersten Lesen am meisten Schwierigkeiten veranlassen.

Die vorkommenden Anmerkungen und Erläuterungen sollen jenen Lehrern dienen, welche geborne Deutsche, die windische Sprache nicht ganz inne haben.

Die neuen krainischen Buchstaben wurden am Ende darum beygefügt, dass die Schüler damit bekannt, und so vor dem Austritte zur Lesung neuerer Schriften angeführt werden.

Mehrere Bemerkungen finde ich überflüssig — das Buch kommt ja in die Hände der Pädagogen, sie werden es zu behandeln wissen.

Ihr Urtheil, das ich aber mit Rücksichtsnahme auf meine erste diesfällige Arbeit zu schöpfen bitte, wird mich belehren, in wie weit ich durch vorliegende Fibel den Anordnungen entsprochen habe. Mit Dank werde ich Ihre Belehrung, bessren Meinungen und Zu-rechtweisungen hierüber annehmen, und bey einer allfälligen zweiten Auflage benützen.“

Razen tega uvoda sta si rajhenburški in ljubljanski izvod iz leta 1832. popolnoma enaka. Uvod je bil namenjen učiteljem in se je nahajal pač le v izvodih za učitelje, ne pa tudi v izvodih za učence. Dočim je naslovni list del prve pole in tudi vštet v število strani, tako da je prva stran abecednika samega tretja stran, sta lista z uvodom med naslovnim listom in prvo stranjo abecednika prilepljena in nepaginovana. Iz tega sledi, da sta bila vstavljena v nekatere izvode že tiskane knjige. Samo ti izvodi z uvodom so nosili Musijevo ime.

Iz konca tega uvoda bi se dalo posneti, da je izdaja iz l. 1832. prvi natisk („meine erste diesfällige Arbeit“, „bei einer allfälligen zweiten Auflage“). Kaj pa je potem z izdajo iz l. 1830.? Najbrž je Musi za drugi natisk (1832) uvod iz prve izdaje (1830) kar brez premisleka prepisal ter izpremenil samo datum („im Monathe Juni 1831“); takisto brez premisleka je v tretji izdaji Slomšekovega Blažeta in Nežice (1857) ponatisnjen slovarček slovniške terminologije iz prve izdaje. Prim. še stran 110. pričujoče knjige.

Medvedov šoštanjski izvod iz l. 1830. sicer nima uvoda s pisateljevim imenom — Medvedovi poročevalci so kot učenci knjigo smatrali za Slomšekovo* — pa to je bil izvod za učence; gotovo so izvodi, namenjeni učiteljem, imeli tudi predgovor.

Znani soopotetakem trije izvodi za učence (šoštanjski 1830. ljubljanski 1832 in savinjski 1846), in le eden za učitelje (rajhenburški 1832).

L. 1849. je knjiga doživela četrti natisk, ki je brojil 80 strani; nazznanjali so ga „Dokladni listi“ Novic l. 1849., prvič pač 10. oktobra; a ni znan noben izvod te že v gajici tiskane izdaje.

Nekaj podobnega kakor Navod so bile „Bukvice za šoli odrasteno mladost, katera se slovensko branje, pisanje inu tudi nar potrebnije kersšanske vuke hitro navučiti želi. Grade per J. F. Kaiser 1819“. 8°, 80 str. Knjižica, ki se pripisuje Dajnku (Glaser, II. 252), ki pa izvestno ni Dajnkova, se nahaja v ljubljanski licejski knjižnici.

* Tudi Čop jo v Šafaříkovi knjigi: »Gesch. der südslav. Lit.« l. 52 pripisuje Slomšku in sicer pozna izdajo iz l. 1832. Istodobno je Čop pisal svojo literarno povest.

Str. 18.

V redu, po katerem uči Slomšek z Močnikom-Praprotnikom vred črke, ne morem najti pravega načela: i u e o a — m n r v j; l f g h k; b d p s š; t c č z ž. V Musijevem navodu je zaporednost jasna: i u e o a; j; n; m; r; l; s (= z); f (= s); z (= c); sh; fh; zh; h; k; g; f; v; b; p; d; t.

Str. 20.

V ljubljanski licejski knjižnici je pod signaturo 22734 V. 3 d 2 nemški abecednik brez naslovnega lista; pisan je za kranjsko deželo, ker je med molitvami „Gebett vor dem Gnadenbild U. L. Frauen Schmerzen bei St. Florian zu Laybach“; za to molitvijo je molitev sv. Florijanu na čast. V tem abecedniku je uporabljen Komenskega „živi abece“. Za glas ‚a‘ je naslikana sekira (Axt), za ‚e‘ brana (Egge), za ‚o‘ vol (Ochs), za ‚i‘ jež (Igel), za ‚u‘ ura. Zloge in besede z ‚b‘ začenja ‚Barbara‘, zato je nad njimi naslikana ta svetnica, za ‚d‘ David, za ‚f‘ monstrea (Frohnleichnam) itd.* Knjižica utegne biti iz dobe okoli 1700; mlajša gotovo ni. — Zanimiva je vest, ki mi je došla od g. župnika Vrhovnika; ko je namreč pred 15 leti kaplanoval v Dobu, je našel list v 4°, predočujoč slovenski nazorni pouk o črkah, natisnjen valjda l. 1807.; list se je žalibog izgubil.

Str. 24.

Svojo knjigo „Abecedarium und der klein Catechismus“ iz l. 1550. je Trubar podaril „vsem mladim inu preprostim Slovencem“, hoteč jim pokazati, „koku se ima an vsaketeri skorai brati navučiti“. V uvodu so kot učitelji imenovani „šulmastri inu vsi, kir znajo poprej brati“ (vorlesen ali že prej brati?). O učiteljih in učencih pravi, da je Bog „čestu zapovedal tim starišem, de imajo te zapuvidi božye tim mladim ljudem naprei pisati inu te iste vučiti.“ V navodilu med abecednikom in katekizmom pa piše: „Ty stariši gospodary inu gospodine imajo sami oli skuzi šulmastre oli te pridigarje suje otroke inu mlaše suseb ob tim prazniki le te štuke poredi te kerščanske vere s takim vprašanjem inu odgovorom lepu kratku tar zastopnu vučiti.“

Značilno je, da ima abecednik iz l. 1550. med besedami, ki služijo vaji branja, tudi „kurbo“, (iz l. 1555. pa „korbo“). Naslov knjigi je na prvem mestu nemški, nadpisi poglavij pa so le nemški, morda radi tega, da bi na Würtemberskem, kjer se je tiskala knjiga, poznali vsebino?

O abecedniku iz l. 1555. pravi v uvodu katekizma istega leta, da se iz njega „mogo tij lubi otročiči inu tij stari lahku inu hitro navučiti brati tar pisati“. Tu omenja na prvem mestu ‚otročiče‘, in napisi so izključno slovenski.

O metodi se izraža v predgovorih Katekizmov; l. 1550. je pisal: „... zveiste brumne farmostre, pridigarje, šulmastre inu stariše inu vse te, kir znayo brati, per sodnim dnevi opominam tar prossim, de vy v cerqui, v šuli, doma, inu kir vkupe pridete, te preproste vučite lete stuke naše prave kerščanske vere, nim naprei berite in puite vsag praznik, de ti mladi tar stari ye bodo vmeili inu prou zastopili“. L. 1555. je opominjal na prvem mestu šolmastre, potem še le pridigarje in gospodarje, naj zvesto uče krščanski nauk, „s teim naprei pravioč, beroč, pridiguioč inu vprašajoč, koker smo vom tukai naprei izpissali“. V to drugo izdajo je uvedel katehezo ter sam pravi: „Kadar usi zastopni ludie pravio, de s teim uprašanjem inu odgovorom se ti mladi inu preprosti ludie ner bule vuče, obtu smo leta Catehismus, koker je poprei bil,** tudi na tu uprašane inu na odgovor postavili.“

* O takih podobah v drugih nemških abecednikih prim. Kehr, Gesch. der Method. 2, str. 337.

** V abecedniku iz l. 1550.

Str. 25.

V Gutschmannovem abecedniku se „Kratki navuki za dobro zadržanje“ glase:

„Boj se Boga, pošteno delaj pred nikomer tebi groza ne bodi. — Brezdelnost je vse pregrehe začetik. — Gliha se rada zgliha. — Poterplenje železne vrata prebije. — Po storjenem deli je dobro počivati. — Katiri ne oče slišati, mure počuti. — Hudi eksempelni zvratajo dobro zadržanje. — Katiri veliku govori, mure veliko vedeti, ali veliko legati. — Katiri svojo blodvo, ali svoj falar ogriva, temu se lohku odpusti. — Poštuj to starust, zakaj ti tudi moreš star gratati. — Mouči od tega, kar prau ne vieš. — Ne prevzemi se, če ti v sreči sediš. — V nesreči ne zdvoji ali ne scagaj. — Enu Zadovolnu serce je to narveče bogastvu. — Ne oblubi, kar deržati ne zamoreš. — Enega vedlega človeka vsakitiri zaničuje. — Katiri oče druge galufati, bo sam velikubarti narbol galufan. — To hude se nima s hudem povračati. — Lakomnost je vsega hudega korenina. — Enega bebastega človeka nišir ne oče imeti. — Kar radi storimo, nam tešku ne vstune. — Ne prepiraj sa inu to hude s hudem ne plačaj. — Ogibaj se kratkega vesela, na katiru douga grivinga pride. — Človek si naprej-jemle; Bug pak viža inu rouna. — Katiri seje enobart zlegau; temu se tešku več verjeme. — Katiri se brumen, priden inu fleten, te pride po cielem svieti lehku naprej. — En pregrešen bo nikar ko od dobreh temuč tudi od hudobnih zaničovan. — Zdrauje je bulši, kaker bogastva: inu čednost vela več kaker modrust. — Kar se ne pusti preberniti, se mure z volo terpeti. — Katiri tu kar mure storiti, z mermranjam stori, te sam sebi tešku žiulenje naredi. — Skuz fletnost se obedn ne režali: nefletnost pak souražnike stori. — Liepe oblačile ne zamore vsaki imeti: čeden pak more vsaki biti. — Nikar blodbe, temuč čednosti teh ludi muremo nahajati. — Kedur čez srečo svojga bližnega žaluje, te kaže enu hudobnu serce. — Marni ludi bojo h časti povisani: nemarni pak padejo v pregrehe inu špot. — Katiri se v svojej mladusti nič ni navučiu: bo tu v starusti objokan. — Katiri druge rad zatoži, ni perjatelj teh ludi. — Katiri drugem jamo kople, sam lohku v njo pade. — Ne sodi, prej da si rieč prau zaslišau, inu pusti ludi vnzgovoriti.“

Str. 25. — 27.

Drugi tip slovenskih abecednikov Felbigerjeve dobe je posnet po takšnih nemških abecednikih, kakor je bila n. pr. praška izdaja iz l. 1779. (prim. Helferta I. 535), le številke so v slovenskih abecednikih spredaj in so samo arabske; svetih zakramentov nimajo, tudi ne povesti „Das Gesind“ in „Das furchtsame Kind“; tudi nimajo treh Felbigerjevih tabel o poznavanju črk, o črkovanju in branju; le Gutschmannov abecednik ima nekaj opomb in Debevčev abecednik posebno metodiko.

Od te praške izdaje se razločuje ljubljanska izdaja iz l. 1777., ki se nahaja v ljubljanski licejski knjižnici pod sign. II H f 23565, le po tem, da ji manjkajo štirje odstavki v verzih, namreč: „Die Schamröthe“, „Die Bitte eines Kindes“, „Der thörichte Wunsch“, „Zufriedenheit mit seinem Zustande“ („Sramožljivost“, „Prošna eniga otroka“, — „Zadovolnost s svojim stanom“). Ljubljanska izdaja se je l. 1778. ponatisnila, in to je bil edini izvod občnih abecednikov, ki je bil Helfertu znan (I. 534).

Ljubljanska nemška izdaja iz l. 1777. ima (gotovo tudi Helfertova praška iz l. 1779.) pod § XIII brez naslova pet zgledov o neprevidnih otrocih; štiri teh povestie ima slov. plateltof iz l. 1808., tudi brez naslova; dve ima Gutschmannov abecednik pod naslovom „Te nevarlivi Otrok“. Plateltof iz l. 1794. pa ima tudi one štiri povesti, a pod naslovom „Ta strašlivi Otrok“; ta čisto neprimerni naslov je vzet od prejšnjega v slovenskih abecednikih izpuščenega sestavka „Das furchtsame Kind“, ki

ga je sprejel Debevec v „Majhine perповedanja“ (str. 95, v štaj. izdaji iz l. 1822, str. 89) in Slomšek v svoje Malo berilo str. 93 („Prazen strah“).

Ker odstavek o neprevidnih otrocih v nemških izvirnikih ni imel naslova, je predstavljalec vzel kar naslov prejšnjega sestavka, ne meneč se za vsebino. To je znak površnosti.

Kumerdejeva „Vadenje“ v drugi izdaji iz l. 1796. obsegajo ta-le „Zapopadek“: „Ta leni, inu hudobni šolarski fant. — Ta dobri šolni fant. — Ta serčnovustni otrok. — Ta srotna pesterna. — Paul inu Franc. — Ti ne enaki bratje. — Podoba, ali blisk golfa. — Ta dobra dekla. — Ta dobri hlapec. — Ta dobrudelni otrok. — Tu (!) hvaležni sin. — Ta nevošliva soseda. — Perjat! v potrebi. — Oča, inu sin. — Ta Praznoverni. — Ta hudobni hlapec. — Od prida branja, inu pissanja. — Ta dobrudelni sromak. — Ti ptuji. — Ti najemniki. — Mati inu otrok. — Ta mali tat. — Od družbe, gospodske, zapovd, inu žolnirjov. — Od prida prave brumnosti, inu od škodljivosti teh pregreh. — Ta dobri gospodar. — Ta krotki. — Ti hudi kmetje. — Ta skrivave. — Hinave. — Kratki zaderžni navuki. — Je več dobriga, koker hudiga na svejti. — Od prida te gospodske. — Pastir. — Od pomoči zdravje obderžati. — Ta samočni otrok. — Preveč je nezdravu.“

Zadnje dvoje pa je samo v kazalu, ne pa tudi v tekstu, kjer čitaš namesto tega nauk za ministrante; Kumerdej sam pravi, da je ta nauk postavil na mesto zadnjih dveh odstavkov. Kazalo je torej brez premisleka ponatisnjeno po prvi izdaji. Tudi stranice so za nemški tekst v kazalu čisto napačno navedene; ne oziraje se na to, da obsega marsikatera povest več nego eno nemško (in eno slovensko) stran, je izdajatelj pri nemških berilih preskočil le po eno število: 6, 8, 10, 12, 14... ter tako prišel do 64, moral bi pa priti do 94; berilo „Der Vater und der Sohn“ na primer se razteza od str. 24. do 28., ne do 26. Tudi to je površnost. Takšna je tudi četrta izdaja (iz l. ?). Druga izdaja se imenuje „In sehr vielen verbessert“, tako tudi četrta, ki pa je — ne glede na tiskovne pomote, n. pr. v kazalu — le ponatisk druge.

Felbiger je iz Rochowljeve „Zofije“ naredil „Klaro“ (v sestavku „Ta serčnovustni otrok“), iz severnonemških „Mehlklössov“ južne „Mehlknödelne“ (slov. „močni knödelni“ v sestavku „Ta praznoverni“), iz „Frica“ pa „Jozefa“ (v sestavku „Mati, inu Otrok“).

Slovenski prevoditelji so pustili Felbigerjeva imena; v plateltofu iz l. 1794. in 1808. so „Polde“, „Ludvig“, „Štinde“ (?) nemški: Leopold, Ludwig, August. Kumerdej ni slovenil niti takih imen, ki so v nemščini simbolska, kakor „Trägemann“ za nemarnega najemnika ali „Hehlemann“ za „skrivalec“; pač pa je „Bösendorf“ prestavil v „hudo vas“. Gutsman je iz „Poldeta“ napravil „Pauleja“, iz „Ludvika“ pa „Šimuna“.

Da Kumerdej ni spoznal in ni porabil simboliike, je znak površnosti.

Včasih je bila morala Felbigerjevih abecednikov za otroško dobo čisto neprimerna; tako je o pesmi „Die Zufriedenheit mit seinem Stande“ („Zadovolnost s svojim stanom“) že tedanja kritika rekla, da je verzificirana morala za ljudi trideset let stare, ne pa za učence začetnike. Glasi se (po plateltofu 1794):

Se tožiš, kjer čutiš težave,
tvojga stanu, kjer revn živiš;
ti gledaš srejenejši postati
in vidiš, de je vse zabstonj.
Ja! ječi. Bog te jokati pusti:
al misli per tem tudi nazaj,
jeli sreča, ktero očemo,
vselej ene prava sreča?
Nigdar stan, nigdar blagu neda

človeku, kar želi, zadost',
prav' mir, inu pokoj tih sere
je čednost, inu zadovolnost.
Vživaj, kar ti je Bog dodelil
vtrpi rad, kar ti nimaš;
sej vsaki stan svoj pokoj ima.
Bog je gospod, kater' svoj žegn
vselej z modro roko dejli;
ne tok, koker si mi vošimo,
ampak ked se 'mu dobru zdi.
Si bolši misli' ti podstopil,
de on na te je pozabil?
On nam več da, ked smo mi vredni,
ter nigdar, kar nam škoduva.
Napotratuj tok' vse žive dni
v godernanju, in' nevoli.
Skerb za tvojga stanu opravke,
ter k pridu stur' si tvoje dni.
S flisam, in' dolžnostam se žezdat'
Bogu: večno srečo vupat':
to je k' mirnimu življenju pot.
Gospod! to pot me hodit vuč".

Neposlovenjeni „Drugi del berila za šole na kmetih“ (1777) je imel to-le vsebino: „Leseübungen in verschiedenen Schriftarten, welche eine der Landjugend angemessene Sittenlehre in Beyspielen enthalten (= ‚Vadenje‘). Schulgesetze für die Kinder der Dorfschulen. — Das Merkwürdigste von dem Nährstande überhaupt und von der allgemeinen Haushaltungskunst insbesondere. — Anleitung zur Rechtschaffenheit des Bauernstandes. — Anleitung der Erkenntnis der Gründe der Landwirtschaft mit einem Anhang allgemeiner Land- und Hauswirtschaftsregeln „aus dem beliebten von Rochowischen Schulbuche für Kinder der Landleute.“

Str. 28.

Primic je mešal v svojih „Napisih za mesce“ slovenska in hrvaška imena: Prosenc ali sečen; svičan ali svečnik; sušec ali sušnik; mali traven; velki traven ali majnik ali sviben (Maj); mali srpan ali rožnicvet (Juni); velki serpan (Juli); prašnik ali prašnjak ali medmešnjak (August); kimovec ali Miholščak (September); kozaprsk ali gnjuc; listovgnoj ali listopad (November), gruden ali prosinec! Prim. cirilsko „Pervoje učenije“ iz l. 1767. (?)

V njegovih „Branjih“ je marsikaj posneto po Felbigerjevih šolskih knjigah, n. pr. pogovor „Sprehod“ str. 51. je Felbigerjev sestavek „Preveč je nezdravu“ (v Vadenju, v prvi izdaji zadnji sestavek), sentence na str. 55. so znane sentence Felbigerjevih abecednikov.

Nahajajo se v njih — ne vem, ali so bile že mladini namenjene — Jarnikove pesmi: Zvezdiše, Danica, Kres, Vodnikovi dve: Vršac, Na Slovence, in pa sestanek: Eno malo iz historije starih Slovanov ali Slovencev.

Str. 30.

Gotovo tudi Kocijančičev Abecednik za šole po mestih ni izvirno delo. Bili so izvestno i taki nemški vzorci. To mi priča „v Soproni (= Ödenburgu) pri Kultsar Kataline Odvetki v 1820^{tom} leti stampani Novi abecedzar z nisteri nemski taksi knizicz vküp pobrani, i na szlovenszki jezik preobrnyen po L. S. P. S.“

V tem ogrsko-slovenskem abecedniku so za kratkim, prav preprostim zlogovanjem „Kratke in hasnovite misli za deco, stera se (?) začinja

šteti“ (str. 6—16), „Od Boga“ (16—26), „Kratko včenje vu versusi“ (26—29, sentence), razne molitve (29—35), basni (35—37), „Regula za dugo zdravje i dugi žitek (37—38), „Obüdjavanje na Jedernost (pesem, 38).

„Kratke i hasnovite misli“ so nazorni nauk v 42 točkah in sicer govori v točkah 1—15 o človeku, zlasti učencu (Človek sem, deček, deklica, sin in vnuk, imam sestre in brate; v šoli so součenci in učitelji; šolska priprava; branje in pisanje; — imam glavo, prsi in roke, noge, čutila; mrtvo telo, slepci, glušci, nemci, krepilo telesa, delo in igra); v točkah 16—35 je govor o prirodoepisnih predmetih (podobnost človeka in živali, razlika, nerazumna žival, živalski glas, s čim so živali pokrite, korist živali, njih škoda; — drevje, deli drevesa, sad, cvetlica, korist trave, silje, korist rastlin, lan in konoplje; — rudnine); v točkah 36—41 so uvodni pojmi iz zemljepisja in zgodovine (človeške naselbine, vode, nevihta, padavine, deli dneva, letni časi, štiri strani sveta, razni vetrovi).

To je nazorni nauk, kakor ga nahajamo v prvem tipu Rottenhannove dobe in pri Kocijančiču, le drugače zasnovan.

Drugi odstavek („Od Boga“) obsega 27 točk ter kaže Boga kot stvaritelja sveta, božje razodetje (sveto pismo), božje lastnosti iz njegovih del. Boga kot stvaritelja sveta izpričuje isti odstavek v 6 točkah, ki se začenjajo tako-le: Odkud je ete svet? — Ta visika neba z vsemi zvezdami, jeli je sama od sebe postanola? — Ni edna hiža ne trpi na veke . . . Što pa to visoko nebo, štera je že tak stara, v tak dobrej stavi zdržava? — Što je, ki nam vsak den to svetlo sunce da sijati? što pošilja k nam v noči te lepi mesec? što da deždž idti, naj zemla rodi? što spravlja blisk i što da glas grmlači? Nega človeka, ki bi to činiti znao! — Što dneve i noči pošila? — Merka na voro vu tórmi . . . jeli ona sama od sebe tak vredi hodi? . . . Z bojaznivostjov i z radostjov zaraznite draga deca: Eden dober oča jeste tam vu nebi . . . on je to lepo nebo, sunce z zvezdami vred, zemlo z rožicami, drevje s sadom i ludi z vsemi navküp stvorio.“

Ta slika Boga stvaritelja se nahaja, skrajšana in brez vprašanj, v drugem tipu Rottenhannove dobe; tu čitaš: „En Bog je. Svet in kar je in živi na sveti, je Bog iz nič stvaril . . . Bog stori, de solnce tako lepo in gorko sije. Bog stori, de se luna tako lepo sveti. Ne je zvezde, kateri bi Bog svetlobe ne dajal“ itd.

Potemtakem je ta ogrsko-slovenski abecednik s Kocijančičevim primorskim abecednikom za šole po mestih kompilacija obeh prejšnjih tipov Rottenhannove dobe in tako nekakov nov tretji tip.

Dokazovanje božjega bistva iz občne vzročnosti se nahaja že pri filantropinskem Rochowu. V Kumerdejevih „Vadenjih“ je tudi ta-le pogovor matere in otroka: Mati je malemu Jožefu dala kruha, a ga ob enem vprašala, če ve, odkod je kruh. Jožef našteva materi peko, žito, setev, mlatitev. Sedaj pa nadaljuje mati: „Celo prav, moj sin! kdu je pak sturil, de je seme gorišlu, inu dalje raslu, kdu je zraven roso inu dež dal? Inu kdu je pustil sonce sijati, de je moglu zrelu ratati. . . Letu vse ni ne tvoj oča, ne sicer en drugi človek sturiti mogel. Al poglej, moj otrok! vsi ljudje imajo eniga velikiga nevideočiga očeta, kateri jih celu za ljubu jima inu za njih skerbi. Bog je njegovu ime. . .“

Vprašalna oblika ogrskega abecednika spominja naravnost Slomškove pesmi iz l. 1848. „Kdo je naučil“:

Kdo je naučil ptičice pet?
Kdo jih navadil hitro letet?

— — — — —
Kdo daja solncu, svet osijat?
zvezdam vkazuje milo igrat? itd.

V šestih kiticah pesnik tako vprašuje, v sedmi in osmi odgovarja z vsegamogočnim Bogom.

Slomšek je nauku o rečeh dodajal pesmice o njih. Početke temu najdemo že tudi v tem ogrsko-slovenskem abecedniku. Govor je n. pr. o bratih in sestrah, a potem slede verzi:

Lepo je či bratje sestre
zmirom vküp prebivajo
i kako tela kotrige
se radi vjedinajo itd.

Govor o slepeih, pohabljenicah zaključujejo verzi:

Z glühoga in slepoga
si špota ne čem delati
niti one sramotiti,
ki so zrasa grdogo itd.

O Bogu se pravi, da so in žive vse stvari po njem:

Hrana, štera nas siti;
sapa, štera nas krepi;
i moč, štero mi mamó:
jeli so ne to dari
nevidočega Boga? itd.

Prim. Slomškovo pesem: „Bog za vse skrbi“.

V tem abecedniku se nahaja več basni in sicer o modrem škorecu, o psu s kosom mesa (že tudi pri Jarniku), o jeznem medvedu in čebelah, o oslu s soljo. Prve basni so v Primčevih „Branjih“ (1813).

Naj omenim tu še ogrsko-slovenske „Perve knige — čtenýá za katholičánske vesničke šolé na povelýnye družbe svétoga Štefana. Správlene po Bárány Ignáci pripravnice vyučitel-ravnatelí. II. natis. V Pešti štampane vu Athenaeum-a štamparii 1871“. Kakor v onem starem abecedniku se tudi tu prehaja od človeka in stvarstva k stvaritelju Bogu.

Str. 30.

Kleine Erzählungen — Male povesti, čitanka Rottenhannove dobe obsegajo 91 povesti brez naslovov. Le številke jih ločijo med seboj. Po vsebini se dajo ločiti v sledeče skupine: Zgledi pridnih in nemarnih šolarjev (št. 1—12). — Otroci naj slušajo pametne ukaze svojih roditeljev, sicer trpe sami škodo (št. 13—24). — Z uslužljivostjo si pridobe otroci ljubezen, osobito roditeljev (št. 25—31). — Porednost ne rodi ljubezni (št. 32—40). — Obleka bodi v redu (št. 41—48). — Otroci naj se zadovolje s tem, kar dobe, posebno z obleko (št. 49—52). — Zgledi delavnih otrok (št. 53—58). — Primeri lenih otrok (št. 59—61). — Deco je treba rano v strah vzeti (št. 62—66). — Laž, kraja, ovaduštvo (št. 67—70). — Previdnost pri igri (št. 70—80). — Uljudnost (št. 81—84). — Prazni strah in prazna vera (št. 85—90). — Greh ne da miru vesti in jemlje božjo milost (št. 91).

Iz te Rottenhannove čitanke je jemal moralne povesti pozneje Slomšek. Prim. o tem Brinarjev spis: „Anton Martin Slomšek kot pedagog“ na str. 74. in moje pripombe v Popotniku 1901, str. 360.

Str. 32.

V moralizujoče Malo berilo in realistiško Veliko berilo je Slomšek učno snov razporedil v smislu ministerskega priporočila; o tem govori v opombi na tretji strani Velikega Berila: „Pozor! Visoko ces. kr. ministerstvo uka priporoča, naj se v šoli prvega odreda serce učencov oživi za Boga in

vero, za cesarja in domovino; za resnico in pravico ogreje. K temu načinu služi naj Malo berilo. V drugem odredu naj se učencem glava izbistri, izjasni razum in razsvetlo blage dušne moči, naj mladina svoj sveti poklic spozna in pa namen toliko in takih božjih stvari po svetu. V izobraženje glave, pa tudi v obširnej omiko srca naj služi ovo: Berilo in Pogovorilo v najpotrebnejših rečeh. Samo čitati, pogovarjati se z učenci pa ne, bilo bi vodo žejnemu s sitom zajemati, okno zabijati in pa temo v šolo nositi. Mladini naj sije sonce modre spoznave, naj pije željna duša čisto vodo zdravega nauka. Za to je šola.“

S Slomškovim „Ponovilo za nedeljske šole“ se da primerjati primorsko „Berilo o svetkih in nedeljah za dorašeno mladost“ (V Tersti, vladarska tiskarnica 1850) s to-le vsebino: Napeljevanje k pobožnemu življenju in lepemu zadržanju, sedem poglavij. Vodila za kmetovanje s posebnim ozirom na primorsko in dalmatinsko kmetijstvo (s podučno in kratkočasno povestjo Zlata vas). Naučne pripovedi iz „Drobtinice“ (z M. Majarja „Slovenskim slovstvom“).

Str. 31., 52. in 55.

Ime Musijevega „Navoda“, Slomškovega slovniskega dodatka nemško-slovenskim čitankam „Anleitung die slovenische und deutsche Sprache recht zu sprechen und zu schreiben“ se prilega imenu knjige „Anleitung, die deutsche Sprache richtig zu sprechen, zu lesen und zu schreiben“, ki je bila v takratni oficijalni metodiki priporočena (Forderungen an Lehrer, 1822, 9). Sicer Slomšek nemško besedo „Anleitung“ tu predstavlja z besedo „vaja“ in mu je „navod“ = Einleitung, toda v nekem pismu iz l. 1845. piše: „Ich beschäftige mich derzeit mit einem zweiten Theile des Navod (Anleitung) für eine obere Abtheilung der slovenischen Elementar-Sonntagsschüler. Mein Plan ist etwas zu weit angelegt, deswegen die Vollendung erst in einigen Monaten, wenn Gott will...“ (Kosar, 49).

Tu je prestavil tudi on „Anleitung“ z besedo „navod“.

Kaj pa je bil ta njegov „Navod“? (prim. Lendovšek, I. 249). Nada-ljevanje gotovo Musijevega „Navoda“! Pa kakšno? Kot berilo je služila v višjem razredu knjiga „Blaže in Nežica“. Morebiti je misliti na slovnico, ki pa je, ker je med tem zasedel škofovski prestol, ni utegnil izdati v „par mescih“, marveč je izšla še le kot „vaja“ v slov.-nemških berilih.

Slomškove slov.-nemške šolske knjige kažejo večjih vpliv drugih slovanskih jezikov. Gotovo jih jezikovno ni urejeval Slomšek. V slov.-nemškem Malem berilu čitamo na strani četrtri opombo: „Potreba je decom slovenščino besedama po nemško reči, potem pa nemško ravno-merno posloveniti“. To ni Slomškov jezik. Naglasi: vèsti (14), povč (26), jě (28), smě (138) pač tudi niso Slomškovski; „pěsm“ (Vel. Ber. 31 takisto) spominja češčine, tako tudi „večerná pěsm“ (162), prim. posnėmāti (138); „sinaha“ (82) priča o jezikoslovcu; „svak ali dever“ (82); samoslovensko berilo ima „snaba“, „svak“ (131), „prislovice ali prigovori“ (170) (v slov.-nemškem berilu le „pregovori“). Prim. „sadržaj“ v Ponovilu! V tem vidim hrvaško-češki vpliv in mislim na M. Majarja, ki je za „Ponovilo“ spisal „Spisovanje listov“. Prim. slovnisko terminologijo str. 87.

Str. 32.

Vedež, časopis za šolsko mladost, II. 1849 piše na strani 80.: „Mali Blaže v prvi šoli. Kako se hitro brati uči.“

Kakor vemo, je te bukvice po naročilu slavnega gosp. A. Slomškega, lavantinskega škofa, vrli domorodec gosp. Kranjc, dekliski učitelj v Celju, bralcem „Drobtinice“ dobro znan — in sicer tako izvrstno spisal, da nismo dosihmal še nobenih takih za obadva tečaja prve male šole v rokah imeli. — Prečastitljivo vodstvo celjskih malih šol, ki je z velikim prizadevanjem natis oskrbelo, živo, živo zaprosimo, ceno „Malega Blažeta“

brž ko brž po novicah oznaniti in pripravna pota storiti, da bi se „Mali Blaže“ že prihodnje leto v vse slovenske male šole vzel.

Bukvice obsežejo razen abecede itd. povesi, basni, natoroznanske spise, veliko podukov za vsakdanje življenje, pesmi, na koncu razštevanko (Eins in eins), poštevanko (Ein mahl Eins) in nekoliko nenavadnih besed. Beseda je čisto slovenska, gladka, otrokom lahko razumljiva.

Natis z različnimi natisnimi in novimi pisnimi črkami in papir sta tudi prav prijetna. Slava g. pisatelju! Slava Vam vsem, ki ste „Malega Blažeta“ na noge spravili!“

Obsegala je knjiga 5 pol in stala trdo vezana 5 kr. srebra (v istem Vedežu, str. 144). Uredništvo Novic je bilo pregledalo rokopis (Novice 1848, 20. dec.).

Str. 51.

O Vodnikovi „Pismenosti“ piše Klodič (v „Bericht“, 540) in po njem Ravnika (Ped. letnik II. 131), da so se po njej učili učenci materinščine v latinskih šolah. Res drugega učila za gimnazijo ni bilo, a slovenščina z nemščino vred niti ni bila učni predmet na francoski gimnaziji. Namenjena je bila „prvim šolam“ = „écoles primaires“, kakor je bila njegova Abeceda iz l. 1811. pisana za prve šole, iz katerih se je prestopilo v gimnazijo. Gotovo se je v teh šolah učilo po njegovi Pismenosti v letu 1811./12., ko so imele 4 razrede in je bilo ukazano, da naj se v 3. in 4. razredu poleg francoščine in nemščine uči tudi slovenščina.

Dodatki.

Abecednika, navedena na str. 24.^{***}, utegneta biti taka, kakor „ABC Bukvice za te, kateri se želijo navučiti, slovenski Druk brati, inu poznati. 1820.“ (s. l.). To je preprost abecednik z značajem prvega tipa Felbigerjevih abecednikov; nahaja se v ljubljanski licejski knjižnici pod sign. V. 2, 7710. F. 5. Pisatelj mu je najbrž Dolenjec, ki je služboval na Štajerskem.

Neznani mi je Rozmana Konjiškega Abecednik, ki ga omenja Glaser III. 22. in 284. in sicer z naslovom: „Abecednik za slovensko-nemške šole“; na str. 284. navaja Glaser še Rozmanovo „Malo berilo za prvošolce“. Obe knjigi omenja pri Rozmanu tudi Marn, a brez letnic in tiskališča. Zdi se mi, da sta to isti knjigi, ki sta znani kot Slomšekov Abecednik in Slomšekovo Malo berilo.

L. 1849. je izdal Gregor Somer, učitelj v Borovljah na Koroškem, pozneje glavni učitelj in šolski nadzornik, prijatelj Einspielerjev in Majarjev, „Abecednico za slovenske šole na deželi. Za 1. šolo...“. Knjižica je naznanjena v 16., 17. in 18. Dokladnem listu Novic iz l. 1849.

V 30. Oglasniku Novic iz l. 1854. (2. sept.) je naznanjena „Mala slovenska Abecednica v starim in novim pravopisu, tudi za tiste, ki se hočejo sami brati učiti“.

Kakor ta dva abecednika mi je neznan tudi Musijev „Slovkovar“, ki ga omenja Marn v Jez. XXV. 25.

Med ljudskošolskimi slovnici mi bilo na str. 52. še dodati „Kratko slovnico slovenskega jezika“, objavljano v „Vedežu“ III. 1850, brez sumnje delo Jan. Navratila.

Str. 2.

Dosledno se prepisuje misel, da se je Žiga Herberstein v vipavski šoli naučil slovenski. To se je pomotoma vteplot v naše knjige. V svojem lastnem životopisu (Fontes rer. austr. Wien 1855, p. 70) pravi sloveči diplomat: „Mein Vatter hat von Khaiser Friderichen dem dritten Adlsperg vnnd Wippach am Kharst gehallten. Bin daselbstn zw Wippach geborn, im 1486. Jar, am abent nahendt vor bartholomey. Dasselbstn bin ich der zeyt nach meinem Alter zw Schuell gelassen worden.“ Potem pripoveduje, kako ga je mati vzela na božjo pot v Loreto, da bi okreval, ker je kot otrok bil močno bolan, ter nadaljuje: „Da zw Wippach hab ich Teutsch vnnd Windisch, baid Sprachen gelernnet. Die Windisch hat mir vill muee in meiner Jugendt gemacht. Vill zuenamen muessen hören: „Schlaf“, Khadrotz“ vnnd dergleichen. Dannoeh hat mich niembt von der Sprach abtreiben mugen, des mir hernach in vill sachen genutz hat.“

Z osmim letom (torej l. 1494.) so ga dali k sorodnikom v Krško na Koroškem, kjer je tudi hodil v šolo, a že l. 1495. so ga na smrt bolnega poslali nazaj v Vipavo. L. 1497. je vstopil v mestno šolo pri Sv. Stefanu na Dunaju, l. 1499. se je vpisal na univerzo istotam in l. 1506. je končal študije.

V vipavsko šolo je torej hodil ali pred svojim osmim letom ali v svojem desetem letu. Mesto, kjer stoji opomba o vipavski šoli, priča za ono prvo dobo, dasi iz reda pripovedovanja pri takih starih pisateljih ne smemo sklepati na red dogodkov. Na noben način pa se iz njegovih besedi ne da posneti trditev, da bi se bil slovensčine naučil v šoli; da, opomba o šolanju in opomba o priučitvi nemščine in slovensčine sta celo ločeni druga od druge.

V drugih svojih delih pa Herberstein sploh ne omenja vipavske šole, ampak govori le o koristi slovensčine, ki se je naučil v mladih

letih, in o psovkah, ki jih je radi nje moral slisati („v Moskoviiji“ in „Komentarjih rerum Moscovitarum“).

Zdi se mi, da sem prišel na sled, kako se je ta pomota zanesla v naše knjige. Prof. Krones je v svoji monografiji: „Sigmund von Herberstein. Ein Lebensbild, Graz 1871“ po avtobiografiji Herbersteinovi zapisal te-le besede: „Zu Wippach ward er in der deutschen und windischen Sprache geschult.“ Ta izraz „geschult“ se lahko razume v najširšem pomenu kakor izraz „učiti se“, a seveda nehoti človeka zavaja, da misli na pravo šolsko učenje. Dimitz je l. 1874. v svoji „Zgodovini Kranjske“ (zv. I. knj. 5. str. 318.) že zapisal: „1486 hatte Wippach eine Schule, in welcher deutsch und windisch gelernt wurde“.

G. Peter pl. Radics pa je v Let. Mat. Slov. I. 1879. na strani štirinajsti pisal tako-le: „V šoli vipavski se je učil l. 1496. mali Sigmund pl. Herberstein, „vindiškega jezika“ (slovenščine), postranskega predmeta poleg nemščine“; ta trditev je ponovljena na strani devetnajsti.

Tako je pomota potovala dalje, n. pr. v Ravnikarjevo razpravo.

Str. 7. — 8.

„Tomaža Kempenzarja bukve“ iz l. 1745. so delo Franca Mihaela Paglovca. Ta „Mašnik iz gorenske Crainske Strani“ je pred Pohlinom skrbel za to, da bi ljudstvo čitalo, in je radi tega svojim knjigam dodajal majhne abecednike. Tako ima njegov „Zvesti tovarš“ iz l. 1742. „Tablo teh puštabou, inu vižo se navučiti Crainsku, ali Slovensku brati“ in sicer na zadnji strani naslovnega lista; ta „tabla“ obsega mali tiskani in kurzivni, veliki tiskani abece, potem zloge: ba, be, bi, bo, bu itd., vzporedno zraven: ab, eb, ib, ob, ub itd., več nič. Knjiga ima ta-le naslov: „Zvesti tovarš Enga sledniga Christiana na cesti prouti Nebessam, kateri niemu kaže to cesto spoznati, inu po taisti prou hoditi. — Tu je: Catechismus Ali keršanski Navuk, h' katerimu je perlože (?) na Hystoria Tobiovih bukou, iz S. Pisma, inu duanaist Regele, ali viž Bogu zvestu služiti, za mlade, inu stare, za ledik, inu zakonske, za gmein, deloune, inu kmetiske ludy. — Ukup zluženu, inu v' druk danu Skuz eniga Mašnika iz gorenske Crainske Strani. — Na pervolenie vikši Duhoune Gosposke. — Labaci Typis, A. F. Reichhardt, Incl. Prov. Carn. Typogr. 1742. Impensis, Mich. Fister, Bibliop. Lab.“. Naslov je torej nekoliko drugačen nego v izdajah, ki jih navaja Glaser, l. 172. G. župnik Vrhovnik me je obvestil, da ima njegov izvod te knjige iz l. 1767. tudi „tablo“; izvod ljubljanske licejske knjižnice iz tega leta pa nima „table“.

Izdaja iz l. 1767. je bila tretja, kakor pravi pisatelj sam; druga je izšla l. 1745.; izdaja iz l. 1742. je torej prva. Pomotoma trdi Glaser, da je prva izdaja iz l. 1733.; tega leta je izšla prva izdaja Tobiovih bukev.

Str. 14. — 15.

Da je Dajanko opustil navadna imena ěrk ter se s „fe“ bližal glasu samo pri slovenski abecedi, ne pa tudi v nemščini, to bi si lahko razlagali z zdravim pedagoškim premislekom. Dasi je tudi pri njem kakor v vseh dvojezičnih abecednikih Rottenhannove dobe nemščina na prvi strani, na prvem mestu, je morebiti vendarle Dajnko mislil, naj se pouk prične s slovenskim branjem; ako je to bila njegova želja, potem je naravno, da je samo slovenski del abecednega pouka skušal urediti po naravnejši metodi, češ, da se otroci le navadijo čitati eno abecedo, druga (nemška) jim ne bo več delala težave, najsi se tudi ěrke imenujejo s svojimi stariimi imeni.

Pa denimo, da je Dajnko elementarni pouk res hotel postaviti na tako naravno podlago, njegova misel v istini ni prodrla. L. 1843. je „Jozipič“ v Jordanove „Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft“ o razmerah v Malem Štajerju napisal to-le (članek je poslo-

venjen v Novicah 1848, 105 — 115): „Perva knjižica, ki jo sedemletno dete v roke dobi, je na eni strani slovenska, na drugi nemška; dete se mora nar poprej nemških ali gotiških čerk učiti, ter se v čitanji ali branji nemške strani marljivo vadi. Kader otrok že vse iz glave dobro preroštati zna (česar pa gladko nič ne razume), sedaj se še le začenja učiti latinskih ali slovenskih čerk. To se zgodi po priliki čez pol leta. Misliti bi bilo, da se bo maternimu jeziku ravno toliko časa dovolilo. Pa nikakor ne! Zakaj hitro se učitelj s tem potolaži: »To zamore (?—!) otrok tudi sam storiti.«“

Prevoditelj članka „Slavomir“, Slovenec sekovske škofije, je pripomnil: „Pri nas se pervencam ali elementarcam poda tablica, na kateri so samo nemške ali gotiške čerke, slovenskih pa ne!! Namesto da bi se dete učilo najpoprej slovenske čerke poznovati (kar bi prav in pametno bilo), se revežu gotiške čerke v glavo zabijajo!! Odrěši nas zlega!“

Da se je tudi na Kranjskem rado najprej nemški zlogovalo, to priča n. pr. ustroj abecednikov iz l. 1807. in 1813.; gl. str. 13.

Značilno je, da se je Metelko-le v samoslovenski izdaji približal glaskovanju.

Dvojezičnost je ovirala metodo in tako slovenski mladini obteževala delo.

Str. 17. in 33.

Znano je, kako se je Prešeren do zadnjega branil gajice; pa tudi njegov nasprotnik kanonik Pavšek je l. 1848. glasoval za bohoričico, dočim so vsi drugi člani ljubljanskega konsistorija priporočali češko-hrvaški črkopis. Ako bi bil obveljal ta ozkosrčni separatizem, ne bi bili niti v pisavi z Čehi in Hrvati edini.

Privrženci separatizma so bili tudi krivi, da niti po l. 1850. nismo imeli vseslovenskih ljudskošolskih knjig. Ko so izšle Slomšekove šolske knjige z nekaterimi novimi oblikami in besedami, so proti vpeljavi teh knjig v ljudske šole na Kranjskem iz Ljubljane pri ministerstvu protestovali. Zakaj „v Ljubljani je bila neka stranka, ki se je kranjščine pretrdo držala in napredovanje šolstva zavirala“. Rozman Konjiški je v posebnem pismu do ministerstva zavračal ta protest. (Marn v Jezičniku, Uč. Tov. 1886, 279). Vsled onega ljubljanskega prigovora so se šolske knjige v poznejših izdajah strože ločile v kranjske in izvenkranjske.

Značilno za ono dobo je bilo tudi vprašanje Bleiweisovo l. 1849. o srednješolskem berilu, ki naj bi se po novem organizacijskem načrtu sestavilo: Ali bo za vse slovenske dežele edino berilo, ali si bo vsaka svoje napravila? Zagovornik slovenske celokupnosti je na take separatistovske misli pametno odgovoril: „Mi bi svetovali, de naj bi le eno berilo za vse slov. dežele bilo — in de naj bi se še te poprej posvetovale z družimi slovanskimi deželami: kako one mislijo to reč napraviti.“ (Novice, 1849, str. 192.)

Str. 22. (O metodi pisanja in o lepopisju.)

V predfelbigerjevi dobi so se oni redki preprosti Slovenci, ki so sploh znali pisati, tega učili mehaniškim potem po abecednem redu.

V genetiški zaporednosti imajo čerke prvič Abeceda iz l. 1807., Platteltof iz l. 1808. in Vodnikova Azbuka iz l. 1812. Pozneje nahajamo čerke v genetiških skupinah spet še le v Slomšekovi knjigi „Blaže in Nežica“; tu se vrhu tega še uči, kako nastajajo te skupine iz elementov.

Iz genetiške zaporednosti črk v imenovanih abecednikih moramo a priori sklepati na (analitiško-) sintetiško metodo; zakaj genetiške skupine se dobe le po tej poti; analiza črk je njih razlog in vzrok, torej je pred njimi.

Oni abecedniki se razločujejo od „Blažeta in Nežice“ po tem, da dajo le temo, smoter, dočim kaže Slomšek tudi analitiško-sintetiško pot. Pot je Felbigerjevim abecednikom določevala njegova „Metodika“.

Jako se moti, kdor ima Natorpa, Zerrenherja in Zumpeja za početnike analitiško-sintetiške metode. Že na strani 10. te knjige sem imenoval Erazma Rotterdamskega in Albrehta Dürerja; tu naj še imenujem Neudorferja iz 16. stoletja (1549), Iv. Kr. Albrehta (1764), Geisslerja (1783), Fischerja, Vogela (1784), Müllerja (1797) iz 18. veka, zlasti pa Felbigerja samega, ki uči v „Zrnu“ (str. 76—100): „Otroce se bustabe nar loži nauče, kader se jem narpoprei taiste strihe inu čerke, iz katereh oni grataja, pokler pa tudi že cele bustabe z ena stirvoglati kreda na ena černa tabla zapišeja tako, de taiste usak lohku dober viditi za more Na ABC tabelce sa trojne sorte klassi teh bustabou. Narpoprei za te samu eni (einfach) inu nar ložeši, iz enga striha, potler leti iz dveh, inu leti iz treh, ti enaki pak se usselei skup znajdeja.“

Na str. 108.—109. iste knjige čitam, da naj učitelj učencem pove, „koku se (črke) imenujeja inu de usi leti bustabi iz šestere sorte teh strihov sa skupsprauleni, katiri se gruntni strihi imenujeja“; po teh „gruntnih strih“ pokaže učitelj, „koku se iz lete perve sorte teh gruntnistrihov te bustabe ali čerki i n u m w v narede inu skupispravja“.

Iz tega je razvidno, da je že Felbiger črke po sintezi razvijal. Pogrešam v podanih navodilih sicer analizo vsake posamezne črke, a označena je izvestno s splošnim izrazom, „de usi leti bustabi iz šestere sorte teh strihov sa skupsprauleni“. Primeri še Debevčeveo metodiko na str. 90. te knjige.

Tako nam tudi zgodovina metodike potrjuje zgoraj a priori izvedeno trditev, da je genetiške skupine abecednikov iz l. 1807., 1808. in 1812. tolmačiti v smislu analitiško-sintetiške metode.

Zato po vsej pravici trdim, da te metode pri nas ni prvi uvedel Slomšek v „Blažetu in Nežici“.

Seveda abecedniki Rottenhannove dobe se niso ozirali nanjo; niti v Slomšekovih abecednikih je ne najdeš označene; zaman bi jo pač tudi zasledovali v Močnikovem-Praprotnikovem slovenskem abecedniku. Še le Močnikov-Praprotnikov „Slovensko-nemški abecednik“ (v izdaji iz l. 1802.), ki uči prvi brati pisaje, kaže spet sledove genetiškega reda: i, u, e, o, a; — n, m, r, v, e, č, s, š, z, ž; potem l, b, p, d, t, f, j, g, h, k, lj, nj.

Sploh je morala obveljati, brž ko se je pisanju dala prednost pred branjem, analitiško-sintetiška metoda. Zato najdemo črke v genetiških skupinah n. pr. že v Fleišmanovih lepopisnih zgledih iz l. 1848., in izvestno so bili slično ustrojeni vsi drugi taki zgledi, ki so jih v oni dobi izdajali naši šolniki.

Z vzmahom ljudske šole izza l. 1848. so začeli skrbeti tudi za lepopisna učila. Že pred 13. decembrom tega leta so pri Giontiniju izšli L. (Glaser, III. 76 imenuje „Jurija“) Fleišmana, učitelja petja in lepopisja v Ljubljani, „Izgledi slovenskega pisanja“; prihodnjega leta je isti založnik prodajal poleg Fleišmanovih zgledov še F. Centriha „Slovenske Lepopisne Izgleda“, in v 46. „Dokladnem listu“ so Novice naznanile „Novo šolsko knjižico. Predpisi. latinsko in cirilsko slavenski izdal in založil Matija Majar. Obseže 9 predpisov; abecedo cirilsko in branja s pisavnimi in tiskavnimi cirilskimi pismeni in naukoslovje pisavno (Schreiblehre).“ Ta knjižica je potemtakem obsegala tudi metodiko pisanja.

„Vedež“ je dne 11. okt. 1849 naznanil „Slovenske lepopisne izgleda. Spisal Janez Levc, c. k. učitelj v Terstu“ ter dodal: „Gospod J. Levc je rečene predpise po novim, tako imenovanim amerikanskim načinu (Méthode) toliko lično spisal in tako pristojno vredil, da jih ne moremo prehvaliti. Na prvem listu ti kažejo tri podobe, kako pri pisanju sedeti, roko

in pero deržati. Na drugim so mnogoverstni potegleji, iz katerih vse čerke obstoje. Nato sledi 28 slovenskih in dva cirilska predpisa s pisnimi in natisnimi čerkami, vsi na listih po 4 perste širokih v zvezku. V predgovoru je Levč razložil prednosti nove pisne metode, to je, Carstairsjeve metode. Knjižica je bila lično opravljena; naslov se ji je svetil „v pomenljivih slovenskih farbah“. Hvalo je žel zanjo „lepopisatelj in učitelj lepopisa v c. k. normalni šoli v Terstu Jovan Levč“ (Novice 1849, 154 in 164).

„Več med drugim tudi prav olikanih lepopisnih izgledov je pretekli dve leti v slovenskim jeziku na svetlu prišlo, ki so vsi hvale vredni“, je zatrjeval ljubljanski knjigovez Leopold Kremžar v 18. Dokladnem listu Novic 1. 1850. ter hkrati priporočal svoje nove „narecenejšje slovenske lepopisne izglede, sestavljene prav po vadbinskim redu (methodisch)“. Gotovo nam je misliti na genetiški red.

Istodobno so se pojavljali glasovi za pišoče branje. Sredi meseca marca 1. 1853. je v založbi J. K. Jeretina v Celju na svetlo prišla „Anweisung nach der Schreib-, Lese-, Lautier-Methode, die Kinder das Schreiben und Lesen und in Verbindung mit der Rechtschreibung zweckmässig zu lehren. Von einem Musterlehrer der Lavanter-Diöcese. — Majhna, pa gotovo koristna knjigica, po nasvetu nekiga visoko vredniga gospoda Dekana tisku izročena. Všeč bo posebno djanskim gospodom učiteljem.“ (Oglasnik št. 7. k Novicam z dne 19. marca 1. 1853.)

Že dve leti pozneje sta spisala „učenika na deželi“ „Izgleda za pervince, ki se brati in pisati ob enim uče“. In iz 1. 1865. poznam A. Praprotnika „Zgleda za pervence, ki se brati in pisati ob enem uče.“

V nedeljski šoli je Slomšek s kredo pisal na tablo, učenci pa s kredo na tablice. „Vsak primi svoj kerhel (krede) s tremi perstmi desnice. Z levo svojo tablico spodej poprimi, da se ne premika.“ Tretjo nedeljo je že učencem naročil, naj prihodnjic prineso s seboj gosje pero in papir. „Kar vas je bolj vajenih, boste prihodno nedelo na popir poskusili, ki so še nerodnejši, bojo nekaj asa na dilce poskušali.“

V pomarenjih trivijalkah pa je Slomšek pisal tudi po zglednih predpisih. Na strani 109. Malega Berila čitam: „Izgledni spis deni pred knjižico (= zvezek), da se lahko nanj ozeraš, če ni na črni tabli napisan.“

Zgledni predpisi so bili pač potrebni v oni dobi, ko ni bilo mnogo učiteljev, ki bi znali lepo pisati, in ko se je marsikdo učil pisati zasebno. Prim. I. L. (apajneti) članek v Uč. Tov. iz 1. 1884., str. 257.

Ni verjetno, da bi Slomšek v trivijalkah ne učil pisati po genetiški metodi, ko pa je tako učil pisati celo v nedeljski šoli. Res da so v abecedniku pisane čerke le v abecednem redu, toda najbrž so abecednik izpopolnjevali različni „Zgledni spisi“ z metodiškimi navodili, tako da je abecedniku preostajal samo kratek posnetek cele abecede.

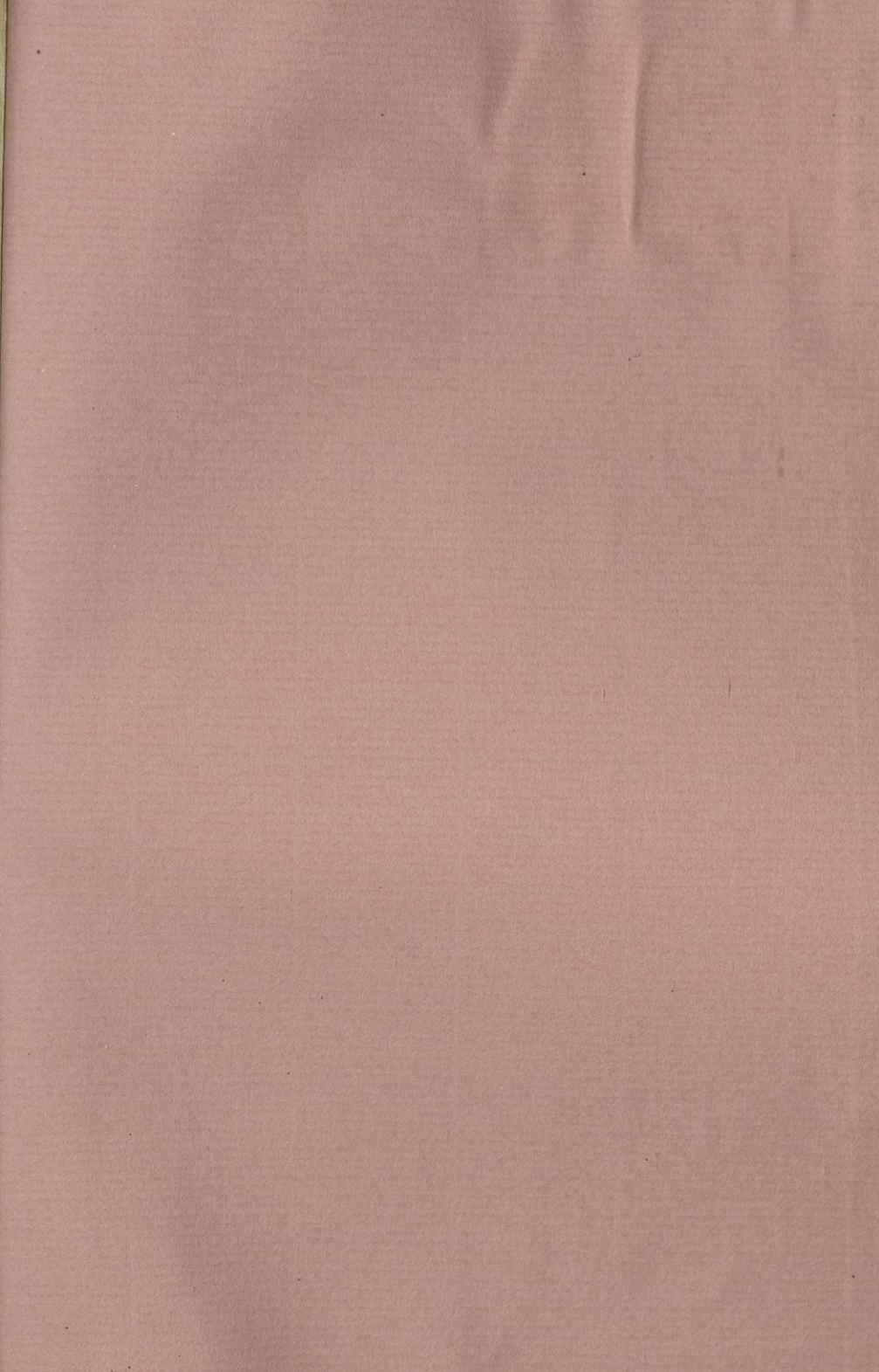
Glede na vsebino so Fleišmanovi „Izgledi“ odsev rodoljubnega navdušenja leta 1848. Stavki, ki naj se pišejo, so: „Slovani rabijo dvojni pravopis, namreč z latinskimi in Cirilovimi čerkami. Veči del Slovanov ima latinske.

Premila slovenska mladost! vcepi si zgodej ljubezen do svoje domovine in varuj skerbilno to nebeško cvetlico v nježnih srcih; de ti v prid in korist dorase tvojiga naroda.

Minila je zima, prihaja vesela pomlad; višej vstaja nam sonce. Domovina sladka beseda. Resnica je nebeska cvetlica, de jo ohraniš, ji čisto serce perpravi. Solza pobožniga ne pade na tla, v večnost puhti — Bog živi Slované.“

S takimi mislimi so takrat polnili dušo mladine. Dandanes se pišejo za vajo v latinici po naših učiteljišjih pogosto nemški reki. Moč slovanskih rekov naj bi polnila tudi lepopisne oblike, da ne bodemo polni le tujih citatov. Treba bi bilo zbirke slovanskih izrekov in pregovorov.

of 12^h
of 22^h

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

000155

00000412428

